

Tuntematon Musta Afrikka

-´neekerit´ kansakoulun maantiedon oppikirjoissa 1920-luvulla

Mari Lyytikäinen

Suomen historian

Pro gradu –tutkielma

Historian ja etnologian laitos

Kevät 2003

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta	Humanistinen	Laitos	Historian ja etnologian laitos
Tekijä	MariLyytikäinen		
Työn nimi	Tuntematon Musta Afrikka - neekerit kansakoulun maantiedon oppikirjoissa 1920-luvulla		
Oppiaine	Suomen historia		
Aika	Kevät 2003	Sivumäärä	95

Tiivistelmä - Abstract

Työni tavoitteena on ollut tutkia, miten maantiedon oppikirjoissa rakennetaan suomalaisuutta neekeridiskurssin avulla. Diskurssi voidaan määritellä ajattelu-, kirjoitus- tai puhettavaksi, ja maantiedon oppikirjoissa luotiin ja toistettiin tiettyä diskurssia neekereistä, neekeridiskurssia. Neekeridiskurssi määritteli ne tavat, joilla neekereitä voitiin oppikirjoissa esittää.

Lähteinä olen käyttänyt kansakoulun maantiedon oppikirjoja, jotka on painettu 1920-luvulla. Kansakoulun oppivelvollisuus vuodelta 1921 vaikutti oppikirjojen tuotantoon ja maantiedon oppikirjoja tarvittiin yhä enemmän yläkansakoulussa, jonka opetettaviin aineisiin maantieto kuului. Maantiedon oppikirjoissa keskityttiin Suomen ja muun Euroopan maantietoon, mutta myös muut maanosat huomioitiin. Yksi vieraimmista oppikirjoissa esitellyistä kansoista suomalaisille olivat neekerikansat, jotka asuivat Saharan eteläpuolisessa Afrikassa, Mustassa Afrikassa.

Neekereiden esittämiseen maantiedon oppikirjoissa liittyi toiseus. Neekerin toiseus perustui erojen havaitsemiseen ja tuottamiseen itsen ja toisen välillä. Toiseus voi olla koettua tai kuviteltua, ja neekereiden toiseus perustui esimerkiksi ulkonäössä, luonteessa ja sivistyksessä havaittuihin eroihin verrattaessa neekeriä itseän. Toiseus teki neekereistä myös mykkiä ja passiivisia, jolloin neekeridiskurssin luominen kuului vain eurooppalaisille.

Oppikirjoissa esitetty neekerin toiseus oli tavoitteellista, sillä toiseuden avulla voitiin vahvistaa haluttua kuvaa itsestä. Maantiedon oppikirjojen yhtenä tavoitteena ollut yhteyksien luominen ulkomaihin korostui neekeridiskurssissa. Suomalaiset samastettiin neekereistä kerrottaessa muihin eurooppalaisiin ja kaikille eurooppalaisille voitiin löytää yhteinen toinen, neekeri.

Asiasanat Diskurssi, maantieto, neekeri, oppikirja, toiseus

Säilytyspaikka Historian ja etnologian laitos

Muita tietoja

Sisällysluettelo

1. Johdanto	5
1.1. Diskurssianalyysi ja tutkimuskysymykset	9
1.2. Lähteet	12
1.3. Tutkimuskirjallisuus	21
2. Eurooppalaisten katseen alla	24
2.1. Rodun määrittely	24
2.2. Neekerin ulkonäkö	27
2.3. Kauniit ja rumat rodut	34
3. Neekerin luonne	36
3.1. Kansan yhteinen luonne	36
3.2. Laiskuus	40
3.3. Epäluotettavuus ja julmuus	41
3.4. Turhamainen ja iloinen lapsi	42
4. Sivistymätön neekeri	44
4.1. Luonnonkansat ja sivistyskansat	44
4.2. Neekerin sivistymättömyyden syy	49
4.3. Luonnonhengistä luterilaisuuteen	51
4.4. Keräilystä teollisuuteen	55
4.5. Kannibalismi	59
5. Eurooppalaisten Musta Afrikka	62
5.1. Siirtomaahallinto	62
5.2. Neekerihallinto	65
5.3. Siirtomaahallintoon suhtautuminen	68
5.4. Luonto ihmisen palvelijaksi	70
5.5. Raaka-aineet Eurooppaan	72
5.6. Eurooppalaisten roolit	76
5.7. Eurooppalaiset välittäjinä	81

6. Oppikirjojen neekeri ja me 84

LÄHTEET 88

1. Johdanto

Kansakoulua koskenut laki yleisestä oppivelvollisuudesta tuli voimaan vuonna 1921. Kansakoulun oppivelvollisuus vaikutti myös maantiedon¹ oppikirjatuotantoon, sillä oppikirjoja tarvittiin yhä enemmän. Kansakoulu jakaantui 1920-luvulla ylä- ja alakansakouluun, joissa maantieto oli nelivuotiseen yläkansakouluun kuuluneita aineita. Alakansakoulussa oppilaille oli kotiseutuoppia, jossa perehdyttiin omaan kotiseutuun ja saatiin valmiuksia myöhemmin opetettavaan maantietoon yläkansakoulussa. Maantieto oli osana koulun tavoitteena ollutta kansallista sosialisatiota tuodessaan opetukseen kansoja erottavan ja yhdistävän tilan käsitteen.² Maantiedon opetuksen aloittamiseen kouluissa liittyivät tämän vuoksi vahvasti nationalistiset pyrkimykset.³

Maantiedon opetuksen tärkeyden lisääntymistä 1920-luvun alkupuolella perusteltiin oppikirjoissa ja Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa suuremmalla liikumisella, maiden välisten yhteyksien lisääntymisellä ja tiedotuksen kansainvälistymisellä.⁴ Maantiedon opetus kokikin 1920-luvulla nousukauden, sillä juuri itsenäistyneelle valtiolle oli tärkeää tuntea itsensä ja ulkomaat, joihin oli luotava kontakteja.⁵ Maantiedon oppikirjoja voidaan pitää keskeisinä kontaktien luomiseen tarvittavan eri kansoihin ja kulttuureihin liittyvän tiedon välittämisessä.⁶ Maantieto miellettiin osaksi yleissivistystä, ja sillä saattoi olla jopa uskonnollinen puoli, sillä maantiedon uskottiin opettavan ihmistä ymmärtämään ympäristönsä ilmiöt ja oman asemansa maailmankaikkeudessa.⁷

Maantiede jaettiin 1920-luvulla yleiseen ja erityiseen maantieteeseen, joista yleisessä tutkittiin ilmiöiden esiintymistä yleisesti ja erityisessä oli huomioitu ilmiöiden paikallisuus. Erityinen maantiede jakautui matemaattiseen maantieteeseen, fyysilliseen maantieteeseen, biogeografiaan ja antropogeografiaan eli ihmismaan-

¹ Paasi 1984, 34: Maantiedolla viitataan yleensä koulussa opetettavaan oppiaineeseen maantieteen ollessa yliopistoissa oleva tieteenala. 1920-luvulla näitä käsitteitä ei selvästi erotettu toisistaan, mikä näkyi esimerkiksi oppikirjojen nimissä.

² Paasi 1998, 215, 222-223. Maantiedossa tila on sosiaalisesti ja kulttuurisesti rakennettua ja se voi olla poliittista, taloudellista hallinnollista tai kulttuurista.

³ Paasi 2002, 163.

⁴ Esim. Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 140.

⁵ Rikkinen 1978, Terra n:o 1.

⁶ Paasi 1998, 218.

⁷ Komiteanmietintö 1925:14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 148.

tieteeseen, jossa tavoitteena oli tutkia ihmisen vaikutusta maanpinnan ulkonäköön ja luonnon vaikutusta ihmiseen. Näiden lisäksi olivat vielä talous- ja kauppamaantiede, jossa selvitettiin tuotteiden maantieteellistä liikettä ja kulkuyhteyksiä sekä poliittinen maantiede, jossa keskityttiin oli valtioiden tutkimiseen.⁸

Kaikkia näitä erityisen maantieteen osa-alueita käsiteltiin myös oppikirjoissa, vaikka oppikirjoja koskeneessa suunnitelmassa ja Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa aiheet oli nimetty ja jaoteltu eri tavalla. Opetussuunnitelmassa maantieto oli jaettu kymmeneen osa-alueeseen, jotka kirjojen tuli sisältää. Kartan, pinnanmuodostuksen, ilmaston, kasvillisuuden ja eläinkunnan lisäksi oppikirjojen tuli käsitellä maanviljelyä, teollisuutta, kauppaa, hallitusmuotoa sekä sivistysoloja ja uskontoa.⁹ Oppikirjakomitean suunnitelma oli maanosien osalta opetussuunnitelmaa tarkempi ja sen mukaan Afrikkaa tuli käsitellä aluksi yleisesti, tämän jälkeen tulivat ilmanala, kasvikunta, eläinkunta ja lopuksi asukkaat.¹⁰ Oppikirjat olivat yhdistelmä sekä Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmaa että oppikirjoja koskenutta suunnitelmaa.

Kansakouluoppimäärän tärkeimmät alueet olivat Suomi ja muu Eurooppa, joista opettaminen aloitettiin.¹¹ Näitä aiheita seurasivat oppikirjoissa muut maanosat, joista yleensä ensimmäisenä käsiteltiin Aasia, jota seurasivat Afrikka, Pohjois- ja Etelä-Amerikka ja Australia. Järjestys noudatti aakkosjärjestystä, jolloin käsittelyjärjestys ei ollut tärkeysjärjestys, vaan tärkeys näkyi käsittelyn laajuudessa. Suomi ja Eurooppa olivat kuitenkin ensimmäisinä, sillä ne olivat vertailukohtia, joihin kaikkea muuta verrattiin, sillä *tuntematon on mitattava tunnetulla, vieraat olot kotoisilla*.¹² Tämä vastasi läheltä kauas –periaatetta, jossa edettiin lähialueilta yhä kauemmaksi.¹³ Maantietoa opetettiin yläkansakoulussa 50 tuntia vuodessa, ja näistä tunneista Afrikalle oli varattu kolme tuntia.¹⁴ Afrikan marginaalisuus ei näkynyt vain oppikirjoissa vaan muissakin maantieteellisissä julkaisuissa.

⁸ Rosberg 1913, 1480.

⁹ Komiteanmietintö 1925:14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 151.

¹⁰ Komiteanmietintö 1899:10. Suunnitelma Suomen kansakoulujen oppi- ja lukukirjoja varten, 81.

¹¹ Esim. Leiviskä 1926, alkulause.

¹² Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 126.

¹³ Rikkinen 1978, Terra n:o 1.

¹⁴ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 150.

Yhtenä osana antropogeografista maantietoa oli vieraisiin maihin ja niiden kansoihin tutustuminen. Yksi näistä oppikirjoissa tutustuttavista vieraista kansoista olivat neekerikansat. Käytän tässä työssä käsitettä neekeri, joka oli oppikirjoissa mustasta afrikkalaisesta käytetty käsite.¹⁵ Käyttämällä käsitettä neekeri viittaa ennen kaikkea oppikirjojen tapaan luoda tietynlainen kuva Mustassa Afrikassa asuvasta yhtenäiseksi mielletystä ihmisryhmästä, neekereistä. Aiemmin neekeri oli ollut yläkäsitteenä kaikille mustaihoisille ihmisille, mutta myöhemmin se tarkoitti vain Afrikan päärotua.¹⁶ Mustaihoinen-käsite taas oli tullut neekeri-käsitteen tilalle tarkoittamaan kaikkia mustaihoisia ihmisiä Afrikassa, Australiassa sekä Etelä- ja Kaakkois-Aasiassa.¹⁷ Neekerin asuinalueena pidettiin niin sanottua Mustaa Afrikkaa, joka käsitti Saharan eteläpuoliset alueet.¹⁸ Oppikirjoissa neekerit miellettiin yleensä Afrikan asukkaiksi, jolloin Musta Afrikka –käsitettä ei käytetty.¹⁹ Neekereillä oli kuitenkin oma osionsa oppikirjojen Afrikka-luvun sisällä, jolloin Musta Afrikka erottui osittain omaksi kokonaisuudekseen.

Oppikirjojen kirjoittamisajankohtana 1920-luvulla Mustaan Afrikkaan tehdyistä ensimmäisistä tutkimusmatkoista oli kulunut vasta muutama vuosikymmen, ja Mustasta Afrikasta löytyi edelleen eurooppalaisille tuntemattomia alueita. Tutkimusmatkat olivat osa uusien paikkojen paljastamista, jota voidaan pitää yhtenä maantiedon tärkeimmistä tehtävistä.²⁰ Varsinkin Afrikan sisäosat, jotka olivat neekereiden asuttamia alueita, olivat vielä vieraita.²¹ Alueen vierauden lisäksi Mustan Afrikan asukkaat kuten neekerit olivat suomalaisille melko tuntemattomia ja neekerin näkeminen Suomessa oli uutinen. Neekerin kokeminen vieraaksi ja erilaiseksi teki hänestä myös kiinnostavan tarkkailun kohteen. Neekerit eivät kuitenkaan olleet täysin vieraita, sillä suomalaisten lähetystyö Mustassa Afrikassa oli lisännyt tietoutta neekeristä.

¹⁵ Neekerit eivät olleet maantiedon oppikirjoissa ainoita mustaihoisia afrikkalaisia, sillä heidän lisäksi mustia olivat esimerkiksi busmannit ja hottentotit, mutta oppikirjoissa päähuomio kiinnittyi neekereihin.

¹⁶ Tietojähti A-Ö 1983, 1043: Rotukäsite on aiemmin viitannut ihmisen genetiikan tutkimiseen.

¹⁷ Tietosanakirja IV 1914, 1064.

¹⁸ Tiainen-Anttila 1989, 1, 5: Eurooppalaisten käyttämä Musta Afrikka –käsite määriteltiin muun muassa tuntemattomuuteen, rotuajatteluun ja kulttuuriin liittyvillä asioilla, sillä kyseessä ei ollut yhtenäinen maantieteellinen alue.

¹⁹ Esim. Soininen & al. 1921, 262: *Afrikka on neekerin oikea kotimaa*.

²⁰ Turunen 1994, 86.

²¹ Paasi 1998, 232.

1.1. Diskurssianalyysi ja tutkimuskysymykset

Tehtävänä tässä työssä on pohtia, miten maantiedon oppikirjoissa rakennetaan suomalaisuutta neekeridiskurssin avulla. Aihetta lähestytään neekeridiskurssin sisällön ja siihen vaikuttaneiden syiden kuten toiseuden kautta. Neekerit olivat oppikirjoissa toisia, jotka kuvattiin suomalaisten ja eurooppalaisen vertailu- ja vasta-kohtina.²² Toiseuden esittäminen oli samalla itsen määrittelyä, ja oppikirjoissa suomalaisuus ei ollut vielä valmista, vaan sitä oli työstettävä yhä uudelleen käyttäen apuna toisen kuvaamista.²³ Neekerin toiseudesta on tullut oppikirjoissa tavoitteellista, sillä toisen määrittely on jatkuvaa vertailua itseän ja itsen paremmuuden ja erilaisuuden korostamista verrattaessa itseän.

Diskurssi voidaan määritellä ajattelu-, kirjoitus- ja puhettavaksi, joka perustuu yhteisiin uskomuksiin. Diskurssin avulla voidaan esittää tietoa jostakin aiheesta, ja diskurssin sisällä aihe esitetään samalla tavalla, mikä estää uusien esitystapojen käyttämistä. Tämä liittyy diskursiiviseen käytäntöön, jonka vuoksi vähitellen syntyy sääntöjä siitä, miten joku tietty diskurssi voidaan esittää.²⁴ Diskursiiviseen rakenteeseen kuuluu siten suljettu tai lukittu tieto, niin sanottu totuusjärjestys.²⁵ Käytän käsitettä neekeridiskurssi käsitteen Afrikka-diskurssin sijasta toisin kuin esimerkiksi Afrikka-diskurssia tutkinut Olli Löytty on tehnyt. Neekeridiskurssi on Afrikka-diskurssia suppeampi, sillä siihen sisältyvät Afrikan asukkaista vain neekerit ja maantieteellisesti kyseessä ovat Mustan Afrikan alueet. Afrikka-diskurssi taas olisi liian laaja sisältäessään koko Afrikan ja kaikki sen asukkaat. Tosin neekeridiskurssia ja Mustaa Afrikkaa ei voida aina selvästi erottaa käsitteestä Afrikka, joka on yläkäsitteenä neekereille ja Mustalle Afrikalle.²⁶

Neekeridiskurssi sisältää kaikki ne tiedot, jotka neekereistä oppikirjoissa kerrotaan tai jätetään kertomatta. Tämä diskurssi muodostui esimerkiksi neekerin ulkonäöstä, luonteesta, tavoista ja sivistyksestä, joita voidaan pitää osadiskursseina, jotka

²² Kts. myös Halmesvirta 1994b, 208.

²³ Rantanen 1994, 19.

²⁴ Löytty 1994, 109-110.

²⁵ Hall 1992, 278.

²⁶ Käytän esimerkiksi luvussa *Eurooppalaisten Musta Afrikka* sekä käsitettä Musta Afrikka että Afrikka, sillä oppikirjoissa suhtautumistapa koko Afrikkaa kohtaan oli hyvin samanlainen muun muassa hallinnollisissa ja taloudellisissa kysymyksissä, jolloin Musta Afrikka ei erottunut selvästi omaksi kokonaisuudekseen.

muodostavat varsinaisen neekeridiskurssin. Diskurssiin hyväksymiksi pyrkivien tekstien kuten oppikirjojen on oltava totuusjärjestelmään sopivia, jotta ne voidaan hyväksyä diskurssiin kuuluviksi. Diskurssia ei voida erottaa siitä sosiokulttuurisesta kontekstista, jossa diskurssi on luotu. Konteksti vaikuttaa sekä diskursiiviseen käytäntöön että sisältöön.²⁷ Tämän vuoksi on huomioitava oppikirjojen tekijät ja heidän saamansa eurooppalaiset vaikutteet, jotka heijastuivat neekeridiskurssiin.

Yhteisenä piirteenä kaikille neekeridiskurssin osadiskursseille on neekerin toiseus, joka on olennaisena osana sen määrittämisessä, mitä neekeristä kirjoitetaan ja ennen kaikkea millä tavalla. Toiseuden kriteereinä voivat olla fyysiset, kulttuuriset, henkiset ja sosiaaliset ominaisuudet, joiden avulla voidaan tarkastella itsen ja toisen välistä eroa.²⁸ Mielikuvat, uskomukset ja arviot toisesta ovat syntyneet selittämään niiden ihmisten erilaista ulkomuotoa ja tapoja, joita on tavattu.²⁹ Toiseus voi olla koettua, jolloin toinen on tavattu tai kuviteltua, jolloin kuvaus on irronnut empiirisestä todellisuudesta. Koetun ja kuvitellun raja ei ole oppikirjoissa selvä, jonka vuoksi koettu ja kuviteltu voivat esiintyä samanaikaisesti esimerkiksi neekeristä puhuttaessa.³⁰

Toiseutta ei ole ilman meitä, ja oppikirjojen neekeridiskurssin diskursiivisessa kontekstissa ovat mukana diskurssin luojat, eurooppalaiset ja oppikirjan kirjoittajat, jotka valitsivat neekeristä oppikirjoissa esitettävän tiedon. Neekeridiskurssi ei rajaudukaan vain neekereihin vaan siihen kuuluvat eurooppalaiset, jotka ovat itse mukana diskurssissa sen määrittämisen lisäksi. Tavoitteellisen toiseuden mukaisesti oppikirjan kirjoittajat valitsivat oppikirjoihinsa suomalaisuuden rakentamista ajatellen hyödyllisimmän tiedon käyttämistään neekereitä koskeneista lähteistä. Oppikirjoissa toiselle vastakohtana oleva me-käsite ei ole yhtenäinen, sillä tilanteen mukaan käsite laajenee tai supistuu. Suppeimmillaan meillä tarkoitetaan suomalaisia, mutta puhuttaessa Mustasta Afrikasta meihin kuuluvat kaikki eurooppalaiset, joiden neekeridiskurssi oli yhtenäinen. Neekeristä puhuttaessa suomalaiset eivät esiinny vain suomalaisina vaan ennen kaikkea eurooppalaisina.

²⁷ Fairclough 1997, 71.

²⁸ Isaksson & al. 1999, 47.

²⁹ Miles 1994, 25.

³⁰ Miles 1994, 30-31.

Toiseus perustuu mielikuviin, jossa verrataan mielikuvaa toisesta mielikuvaan itsestä, jolloin todellisia eroja ei välttämättä ole.³¹ Toiseuden kannalta tärkeää on erojen tuottaminen itsen ja toisen välille vastakohtien avulla.³² Havaitut erot ja erilaisuus neekerin ja eurooppalaisen välillä vaativat selitystä, jonka oppikirjan neekeridiskurssi pyrkii antamaan.³³ Neekeridiskurssin määrittelijät ja toiseuden kohteet esitetään toistensa vastakohtiksi, joista toiselle annetaan positiiviset ja toiselle negatiiviset ominaisuudet. Toisen näkeminen itsen vastakohtana lisäksi on ollut toisena tapana nähdä toinen vajavaisena itsenä, jolloin toiselta puuttuu omia ominaisuuksia.³⁴ Toiseus voi olla myös uhka, jolloin uhaksi koettu toiseus on haluttu sulkea itsen ulkopuolelle toiseuden avulla.³⁵ Pyrkimys vastakohtien selvyyteen ja neekerin vieraus johtaa oppikirjoissa helposti vaikenemiseen tai liioiteltuihin ja jopa keksittyihin ominaisuuksiin kuvitellun korvatessa koetun.

Neekeridiskurssin määrittelijöille Musta Afrikka oli mykkä, jolloin sen saamat merkitykset tulevat ulkopuolelta.³⁶ Mustasta Afrikasta alueena ja neekeristä sen asukkaana tulee objekti, jota eurooppalainen voi tarkkailla, ja joka kaiken lisäksi on fyysisesti kaukana ja tuntematon. Toisen tekeminen objektiksi liittyy vallankäyttö ja kyvyttömyys poistaa havaittu ero itsen ja toisen välillä.³⁷ Neekerin näkeminen objektina ja vallankäyttöön liittyvät, neekeristä luodut käsitykset ovat useimmiten stereotyyppioita, joita voidaan pitää yliyksinkertaistettuina uskomuksina. Sisällöltään stereotyyppiat ovat niukkoja ja jäykkiä, jolloin niiden sisällön muuttuminen on hidasta ja vaatii taloudellisten ja poliittisten asioiden muuttumista.³⁸ Stereotyyppiat voivat sisältää jotain todenperäistä tai ne voivat olla täysin valheellisia. Stereotyyppia on uskomus, joka käyttää näennäistä todistusaineistoa, eikä stereotyyppioiden avulla ole oikeutusta tehdä yleistyksiä.³⁹

³¹ Isaksson & al. 1999, 47.

³² Hall 1999, 152.

³³ Kts. myös Halmesvirta 1994b, 208.

³⁴ Kts. myös Isaksson & al. 1999, 47.

³⁵ Rantonen 1994, 133.

³⁶ Kts. myös Löytty 1994, 119: Olen tarkentanut Löytyn käyttämän Afrikka-käsitteen Mustaksi Afrikaksi.

³⁷ Rantonen 1994, 133.

³⁸ Paasi 1984, 23.

³⁹ Paasi 1984, 22.

Oppikirjojen neekeristereotypioissa ei tietoisesti kerrottu valheita, vaan neekereistä haluttiin antaa mahdollisimman todenmukainen kuva. Tosin neekeri haluttiin esittää sellaisena kuin se oli mieleistä kulloisenakin aikana eurooppalaisille. Kerran luotu stereotypia myös vaikutti tulevaan havainnointiin ja ajatteluun, mikä selittää stereotypioiden pitkäkestoisuutta. Yhtenä pitkäkestoisten stereotypioiden ylläpitäjänä voidaan pitää koulua, jossa toistetaan ja vahvistetaan tietoja, joiden todellisuus pohja on riittämätön.⁴⁰ Stereotypioiden käyttö voi myös olla stereotypioiden luojille hyödyllistä, sillä stereotypioissa muut voidaan esittää negatiivisessa sävyssä, jolloin kuva itsestä parantuu.

Neekeristä esitetyistä stereotypioista Löytty pitää elinvoimaisimpana jalo villi – ja verenheimoinen kannibaali – stereotypioita. Jaloina villeinä pidettiin neekereiden lisäksi muitakin alkuperäiskansoja, joita pidettiin viattomina ja hyveellisinä suurina lapsina.⁴¹ Verenheimoinen kannibaali taas oli vastakohta hyveelliselle jalolle villille ollessaan vaarallinen ja väkivaltainen. Nämä stereotypiat ovat antaneet eurooppalaisille mahdollisuuden projisoida unelmiaan paluusta luontoon tai ihmisen pimeästä puolesta.⁴² Neekerin näkeminen jonkin stereotypian mukaisesti on myös oikeuttanut eurooppalaisten toiminnan tavan Mustassa Afrikassa. Tilanteen mukaan nekerit on voitu esimerkiksi nähdä aluksi jaloina villeinä, joista he ovat muuttuneet verenheimoisiksi kannibaaleiksi, vaikka todellisuudessa mitään muutosta ei olisikaan tapahtunut. Tämän vuoksi stereotypiaa voidaan pitää riippuvaisempana määrittelijässä tapahtuneista muutoksista kuin itse määriteltävässä tapahtuvista muutoksista itse kohteen ollessa mykkä.⁴³

Stereotypioiden vaihtelu eurooppalaisten tarpeen mukaan mahdollistui, sillä nekerit kuuluivat tuntemattoman maanosan tuntemattomiin asukkaisiin, joista henkilökohtaisia kokemuksia oli vain harvoilla. Stereotypioiden erilaisuus tai vastakkaisuus neekereiden kohdalla oli mahdollista myös sen vuoksi, että määrittelijöinä olivat eurooppalaiset, jotka huomioivat vain omat lähtökohtansa. Erilaisten stereotypioiden päällekkäisyys oli mahdollista, sillä nekereitä pidettiin ominaisuuksillaan olevina tyhjinä kankaina, joihin voitiin lisätä uusia ominaisuuksia poista-

⁴⁰ Paasi 1984, 33.

⁴¹ Löytty 1994, 120.

⁴² Löytty 1994, 119.

⁴³ Pieterse 1992, 227-228.

matta vanhoja.⁴⁴ Tämän vuoksi rinnakkain saattoivat elää osittain keskenään risti-riitaisetkin stereotyyppit jalosta villistä ja verenhimoisesta kannibalistia.

Löytyn käyttämällä stereotyyppioilla ja niiden luomisella on yhteys muun muassa toiseutta tutkineen Stuart Hallin diskursiivisiin strategioihin. Hallin mukaan eurooppalaiset ovat luoneet neljä erilaista diskursiivista strategiaa, joiden avulla voidaan käsitellä toisia. Ensimmäisessä strategiassa, idealisoinnissa, neekereitä pidetään jaloina villeinä, joiden sivistäminen on mahdollista. Jalo villi nähdään primitiivisenä ja hänen käytöstään voidaan verrata lapsen käytökseen. Parhaiten jaloa villiä kuvataan kertomuksissa, joissa vastakkain asetetaan luonnontilassa oleva neekeri sivistyskansoihin kuuluvan eurooppalaisen kanssa.⁴⁵ Oppikirjoissa on Hallin tämän strategian mukaisia ajatuksia, mutta poikkeuksiakin löytyy esimerkiksi jaloon villiin suhtautumisessa. Toisessa strategiassa omia fantasioita projisoidaan toisiin, jolloin toisilla on jotain sellaista, mitä haluttaisiin itselle. Tämän lisäksi diskursiivisia strategioita ovat paljon oppikirjoissa näkyvät kykenemättömyys havaita ja kunnioittaa eroja sekä omien kategorioiden ja normien käyttäminen toisia tarkkailtaessa.⁴⁶

1.2. Lähteet

Lähteinä käytän yläkansakoulussa käytettyjä maantiedon oppikirjoja, joista on otettu painoksia 1920-luvulla. Oppikirjatuotanto kasvoi ja systematisoitui 1920-luvulla oppivelvollisuuden tultua voimaan vuosikymmenen alussa. Käytettyjä oppikirjoja on yhteensä kahdeksan eri kirjaa, joista useimmista on otettu lukuisia korjaamattomia tai korjattuja uusintapainoksia 1920-luvun aikana. Muutoksia tehtiin tarvittaessa ja muutokset koskivat useimmiten rajamuutoksia, joita oli tullut esimerkiksi ensimmäisen maailmansodan seurauksena Mustassa Afrikassa.⁴⁷ Korjaukset eivät koskeneet neekereiden kuvaamisen sisältöä tai kirjoittajien suhtau-

⁴⁴ Pieterse 1992, 88.

⁴⁵ Rantonen 1999, 153.

⁴⁶ Hall 1999, 122.

⁴⁷ Ensimmäisen maailmansodan aiheuttamat muutokset oli huomioitu oppikirjojen vuoden 1920 painoksissa.

tumistapaa uusintapainoksissa, sillä neekerikuvaukset säilyivät oppikirjoissa hyvin samanlaisina vielä pitkään 1900-luvulla.⁴⁸

Samasta oppikirjasta voitiin ottaa painoksia parinkymmenen vuoden ajan, jolloin oppikirjan elinkaari oli melko pitkä. Tässä mukana olevat oppikirjat olivat eri vaiheessa elinkaartaan 1920-luvulla, sillä joistakin otettiin vasta 1920-luvulla ensimmäiset painokset, kun taas kolmen oppikirjan painaminen lopetettiin 1920-luvulla.⁴⁹ Lukuisat uusintapainokset ja kirjan pitkä käyttöikä kertoivat kirjan suosiosta. Painosten lukumäärä vaihteli oppikirjojen välillä viidestä lähes pariinkymmeneen painokseen, jos huomioidaan muutkin kuin vain 1920-luvun painokset. Oppikirjoja kustansivat kolme kustantamoa, Otava, Osakeyhtiö Valistus ja Werner Söderström Osakeyhtiö ja Iivari Leiviskän oppikirjan oli kustantanut Maalaiskuntien liitto. Kilpailevien kustantamoiden oppikirjoissa ei ole huomattavia eroja.

Kansakoulussa oli mahdollista käyttää vain kouluhallituksen hyväksymiä oppikirjoja. Oppikirjat tarkastettiin valmiiksi painettuina aina 1930-luvulle saakka, josta lähtien oli mahdollista tarkastaa myös käsikirjoituksia. Määräysten noudattamista kouluissa valvoivat kansakoulujen tarkastajat. Kouluhallituksen virallisesti hyväksymiä oppikirjoja olivat tosin vain ensimmäiset painokset, sillä vain perinpohjaisesti muutetut uusintapainokset vaativat uutta luvan hakemista.⁵⁰ Maantiedon oppikirjoissa erot ensimmäisten ja niitä seuranneiden uusintapainosten välillä olivat vähäisiä, jolloin uuden luvan vaatineita suuria muutoksia ei oltu tehty.

Maantiedossa pidettiin tärkeänä, että opetuksessa käytettiin oppikirjoja karttojen lisäksi.⁵¹ Itsestään selvää ei oppikirjojen käyttö kansakoulussa ollut, sillä esimerkiksi uskonnossa Raamattua pidettiin ainoana oppikirjana, jonka lisäksi muita kirjoja ei tarvittu. Oppikirja sisälsi yleensä sen oppiaineksen, jonka tarkkaa opettelua vaadittiin. Oppilaiden osaamisen varmistamiseksi tarvittiin vielä kirja, jolloin oppilaat saattoivat lukea kotonakin. Maantiedossa suosittiin jatkuvia kertauskyselyjä ja kykyä yhdistellä asioita, joiden onnistuminen ei olisi ollut mahdollista ilman

⁴⁸ Paasi 1998, 237.

⁴⁹ Aron, Favorinin sekä Soinisen ja Kailan oppikirjojen painattaminen lopetettiin 1920-luvulla.

⁵⁰ Rouhiainen 1974, Haik n:o 4.

⁵¹ Paasi 1984, 33.

kertaamista mahdollistavaa oppikirjaa.⁵² Ohjeeksi opettajalle annettiin, että kirjan ei tule sitoa hänen persoonallisuuttaan opetuksessa, sillä oppikirja oli kuin *paljas puun runko, jonka opettaja varustaa lehvillä ja väreillä.*⁵³

Oppikirjojen tuli olla oppikirjoja koskeneen suunnitelman tai Maalaiskansakoulun opetussuunnitelman mukaisia. Oppikirjoja koskenut suunnitelma oli vuodelta 1899 ja Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma vuodelta 1925 korvasi Oppikirjakomitean suunnitelman osittain, sillä 1920-luvun alkupuolella oppikirjoissa mainitaan niiden olevan opetussuunnitelman mukaisia. Kahdessa oppikirjassa mainitaan kuitenkin niiden olevan vielä Oppikirjakomitean mukaisia.⁵⁴ Suunnitelmat olivat toistensa kaltaisia, ja niiden ehdotuksen eivät olleet keskenään ristiriidassa maantiedon osalta. Suunnitelmat yhdenmukaistivat oppikirjoja määrittelemällä ne aiheet, joita oppikirjoissa tulisi käsitellä. Tosin käsiteltävät aiheet määriteltiin suppeasti, jolloin oppikirjan tekijöille jäi mahdollisuus omien näkemystensä painottamiseen. Oppikirjan tekijöillä oli mahdollisuus tuoda omat näkemyksensä esille oppikirjojen alkulauseissa, joissa voitiin perustella oppikirjassa tehtyjä ratkaisuja.

Erona oppikirjoja koskeneen suunnitelman ja opetussuunnitelman välillä oli opetussuunnitelman keskittyminen opetusmetodeihin, joissa huomioitiin oppilaan kehitystaso ja sitä vastaava parhain opetustapa. Kaikkea opetusta koskivat samat peruseriaatteen, mutta eri aineiden kohdalla oli myös omia tapoja. Maantiedossa oppimista tukivat havainnollisuusperiaate, jossa oppimateriaalin monipuolisuus ja havainnollisuus olivat tärkeitä ja omatoimisuusperiaate, jossa oppilas yhdisti uusia tietoja vanhoihin.⁵⁵ Omatoimisuusperiaatteeseen kuului maantiedossa vertailu, jonka uskottiin herättäisi oppilaissa kysymyksiä luonnon ja olojen kehityksen erilaisuudesta eri puolilla maailmaa.⁵⁶ Oppikirjojen alkulauseissa oli huomioitu nämä opetusmenetelmät, ja niiden käyttö maantiedon opetuksessa.⁵⁷

⁵² Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 181.

⁵³ Jotuni 1920, alkulause.

⁵⁴ Favorin 1920; Aro 1920.

⁵⁵ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 53.

⁵⁶ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 151.

⁵⁷ Esim. Soininen & al. 1921, alkulause.

Ragnar Hult oli kirjoittanut vuonna 1896 ensimmäisen maantiedon oppikirjan, joka oli yliopistomaantieteilijän kirjoittama.⁵⁸ 1920-luvulla oppikirjojen tekeminen oli ammattimaistunut siten, että kirjoittajat olivat useimmiten maantiedettä yliopistossa opiskelleita, ja heitä voitiin pitää tieteen auktoriteettiasemassa olevina. Yksi poikkeus maantiedettä opiskelleiden oppikirjan kirjoittajien joukossa oli kasvatustieteen professori Mikael Soininen (s.1860), joka oli myös kouluhallituksen ylijohtaja.⁵⁹ Soininen oli ollut mukana laatimassa vuoden 1925 Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmaa, jonka ohjeiden mukaisia oppikirjat olivat. Soininen oli kirjoittanut oppikirjan *Kansakoulun uusi maantieto* yhdessä E.E. Kailan kanssa, joka oli väitellyt maantieteestä. Oppikirjojen lisäksi Kaila oli vuosina 1909-17 ollut Tietosanakirjan maantieteellisten artikkeleiden kirjoittaja. Soinisen ja Kailan kirjasta otettiin viisi painosta vuosien 1915-28 välisenä aikana.

Iivari Leiviskä (s. 1876) oli maantieteen professorina vuosina 1921-45⁶⁰, ja hän oli kirjoittanut oppikirjoja eri kouluasteille aina yliopiston oppikirjoihin asti.⁶¹ Leiviskää pidettiin koulumaantieteeseen vuosikymmenien ajaksi monopolisointuneeksi professoriksi.⁶² Hänen oppikirjansa *Kansakoulun maantieto, yläluokkain oppimäärä* julkaistiin ensimmäistä kertaa 1926 ja sen viimeinen viides painos otettiin 1941. Oppikirjojen lisäksi Leiviskä oli kirjoittanut lukuisia teoksia, joissa myös käsiteltiin Mustaa Afrikkaa. Musta Afrikka ei ollut kuitenkaan pääaiheena yhdessäkään Leiviskän teoksessa kuten se ei ollut myöskään muiden oppikirjojen tekijöiden tuotannossa. Mustasta Afrikasta Leiviskä oli kirjoittanut esimerkiksi teoksissaan *Maailman kulttuurit ja maantiede* sekä *Maailman maat ja valtiot*.

Oppikirjoja kirjoitti myös kaksi maantiedon lehtoria, filosofian lisensiaatti Viljo Tolvanen (s.1887) ja lyseon lehtori J.E. Aro. Tolvasen oppikirjan ensimmäinen painos ilmestyi 1928 ja viimeinen kolmas painos 1937. Aron kirjan vuonna 1909 alkanut painattaminen taas lopetettiin 1920-luvun loppupuolella, jolloin kirjasta oli ehditty ottaa 12 painosta. Tolvanen oli tehnyt useita opintomatkoja, jotka olivat suuntautuneet Eurooppaan. Hän oli myös ollut Otavassa maantieteellisen tie-

⁵⁸ Paasi 1984, 69.

⁵⁹ Heikinheimo 1955, 700.

⁶⁰ Heikinheimo 1955, 451.

⁶¹ sama.

⁶² Viitala 1976, Terra n:o 3.

tokirjallisuuden toimittajana.⁶³ Tolvasen muuhun tuotantoon kuin oppikirjoihin kuului esimerkiksi kaksiosainen *Maat ja kansat* –teos, jossa yhtenä käsitellyistä aiheista oli Musta Afrikka. Tolvasen tapaan filosofian kandidaatti ja kansakoulutarkastaja Alfred Jotuni (s.1878) oli tehnyt useita opintomatkoja Euroopassa.⁶⁴ Jotuni kirjoitti kaksi kansakoulun maantiedon oppikirjaa, joista toisessa aiheet oli jaettu vuorokurssittain, mutta oppikirjoissa ei kuitenkaan ollut asiasisällön osalta oleellisia eroja keskenään.

Kirjailija Kaarlo Hänniseltä (s.1876) ilmestyi kaksi eri oppikirjaa 1920-luvun aikana. *Kansakoulun maantieto ja kotiseutuoppi* ilmestyi vuonna 1925 ja myöhemmin se tarkentui yksiopettajaisille kouluille suunnattuna. Tämän lisäksi ilmestyi moniopettajaisille kouluille oma oppikirjansa, joka poikkesi yksiopettajaisille kouluille suunnatusta oppikirjasta. Viimeisimmät painokset kirjoista otettiin vasta vuonna 1944, jolloin painosmäärätkin olivat melko suuria. Oppikirja moniopettajaisille kouluille ylsi kymmeneen painokseen ja yksiopettajaisia kouluja varten tehdystä kirjasta otettiin 19 painosta. Hännisen muut maantietoa koskeneet teokset käsitelivät lähinnä talousmaantiedettä, ja hän mainitsi myös oppikirjojensa alkulauseissa painottavansa talousmaantieteellisiä kysymyksiä.⁶⁵

Vanhin vielä 1920-luvulla käytetty oppikirja oli Hanna Favorinin kirjoittama teos, josta ensipainos oli otettu vuonna 1901 ja viimeinen painos oli vuodelta 1927. Oppikirjoissa ei mainita niiden lähteitä lukuunottamatta Favorinin kirjaa, jossa on käytetty muita aiempia maantiedon oppikirjoja kuten Ragnar Hultin kirjoja ja ruotsinkielisiä oppikirjoja. Maantieteellisiä yleisteoksista Favorin mainitsi käyttäneensä J. Holstin ja P. Lauridsenin teosta *Geografi med Atlas* ja lisäksi hän oli käyttänyt karttakirjoja. Lukukappaleissa Favorin oli käyttänyt apuna matkakertomuksia, joita hän oli mukailnut ja lyhentänyt esimerkiksi tutkimusmatkailija David Livingstonen ja Fridtjof Nansenin teksteistä.⁶⁶

⁶³ Aikalaiskirja 1933, 686.

⁶⁴ Aikalaiskirja 1933, 265.

⁶⁵ Hänninen 1925, alkulause.

⁶⁶ Favorin 1920, alkulause.

Todennäköisesti muiden oppikirjojen tekijät käyttivät samantyyppisiä lähteitä kuin Favorin oli maininnut käyttäneensä.⁶⁷ Mahdollista myös oli, että tekijät käyttivät omia matkakokemuksiaan apuna kuvaillessaan vieraita maita ja kansoja. Varsinkin Euroopan osalta tämä oli todennäköistä sinne suuntautuneiden opintomatkojen vuoksi. Ulkomaisia lähteitä voitiin myös käyttää, jolloin ne yleensä tulivat maista, joilla oli siirtomaita. Tämän vuoksi olikin helppo omaksua oppikirjoihin sama asenne, jolla neekereihin suhtauduttiin siirtomaaisäntien kirjoittamissa teksteissä.

Oppikirjojen tekstit voidaan jakaa niin sanottuihin asiateksteihin ja lukukappaleisiin. Asiatekstiin sisällytettiin tärkeimpinä pidetyt asiat, ja niiden tuli olla oppikirjoja koskeneen suunnitelman mukaisesti lyhyitä, asiallisia ja helppotajuisia. Lukukappaleissa tavoitteena oli niiden yksityiskohtien selventäminen, jotka eivät mahtuneet lyhyisiin asiateksteihin.⁶⁸ Lukukappaleet olivat usein kertomuksia, jotka olivat viihteellisempiä ja sisälsivät monipuolisempaa ja vaikeampaa kieltä. Lukukappaleet voitiin painaa oppikirjoihin pienemmällä kirjainkoolla, eikä niitä ollut tarkoitus lukea ulkoa, vaan niitä voitiin jättää lukemattakin. Lukukappaleita oli kuitenkin hyvä lukea, jonka vuoksi ne oli oppikirjoja koskeneen suunnitelman mukaisesti liitetty varsinaiseen oppikirjaan eikä erilliseen lukukirjaan, jonka lukeminen olisi voinut olla satunnaisempaa kuin varsinaisen oppikirjan.⁶⁹

Erilaisten tekstien käyttö ja varsinkin lukukappaleiden kertomukset olivat herättäneet pelon tekstin liiasta keveydestä ja niukkuudesta. Jakoa asiatekstiin ja kertomuksiin puolusteltiin opetussuunnitelmassa sillä, että hauskuus ja sisällön niukkuus eivät välttämättä kuulu yhteen, vaan päinvastoin muodostuu jaottelusta onnistunut varsinkin silloin, jos tekijänä oli taitava kirjoittaja.⁷⁰ Kertomusten käyttöä oppikirjoissa puolustettiin niiden siveellisesti kasvattavan vaikutuksen, mielikuvitusta kehittävien ominaisuuksien sekä oppilaille iloa ja virkistystä tuovan vaihtelun vuoksi.⁷¹ Kertomukset ovatkin paljon värikkäämpiä kuin asiatekstit,

⁶⁷ Kts. myös Paasi 1998, 231-232.

⁶⁸ Komiteanmietintö 1899: 10. Suunnitelma Suomen kansakoulujen oppi- ja lukukirjoja varten, 15.

⁶⁹ Komiteanmietintö 1899: 10. Suunnitelma Suomen kansakoulujen oppi- ja lukukirjoja varten, 16.

⁷⁰ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 143.

⁷¹ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 16.

mutta nämä erityyppiset tekstit eivät ole keskenään ristiriidassa. Kertomuksissa lähinnä vain vahvistui se kuva, joka asiategsteissä oli jo valmiiksi luotu.

Kertomukset olivat osa karttamatkustelua, jota käytettiin jo alakansakoulun koti-seutuopissa, tai valmiita kertomuksia. Karttamatkustelussa asioita opittiin kuvittelemalla, että tehtiin matkoja eri paikkoihin. Kertomuksilla kuten myös saduilla oli opetussuunnitelman mukaan mielenkiintoa ja tarkkaavaisuutta lisäävä merkitys, eikä faktatiedon ja fiktion välille tehty suurta eroa. Kertomuksia ja satuja olikin kritisoitu niiden todellisuudesta vieroittavasta vaikutuksesta, mutta tähän vastattiin, että *ei ole aihetta vallankaan jos ne eivät ylenmäärin siitä* (todellisuudesta, M.L.) *poikkea*.⁷² Kertomuksissa siis sai poiketa todellisuudesta, sillä todellisuutta tärkeämpää olivat kertomuksen tuomat muut edut. Kaukaisimpien maanosien osalta lukukappaleiden käyttöä voitiin perustella sillä, että niihin ei voitu käyttää suurta tuntimäärää, mutta lukukappaleiden avulla voitiin lukea *eheän mielikuvain luomiseksi noista oudoista seuduista*.⁷³ Neekereistä kerrottiin mielellään kertomuksia, sillä oppilaiden olisi muuten ollut vaikeaa saada käsitystä muuten vieraasta aiheesta.

Oppikirjoissa käytettiin vaihtelevasti kertomuksia ja niiden käyttö riippui esiteltävän aiheen lisäksi kirjan tavasta käsitellä asioita. Eniten kertomuksia käytetään Soinisen ja Kailan kirjassa, sillä heidän kirjansa on tehty matkakertomukseksi. Koko kirjan ajan kaksi suomalaista matkailijaa kierteleä ympäri maailmaa, tekee omia havaintoja ja kyselee asioista paikallisilta. Soininen ja Kaila arvioivat välttävnsä kuivaa tyyliä ottamalla mukaan matkailijat.⁷⁴ Kertomukset olivat myös aineistoa, joka jäi oppilaiden mieleen, jolloin niiden avulla voitiin luoda pysyviä mielikuvia neekereistä.⁷⁵ Vastaavasti muut tekijät käyttivät kertomuksia aina silloin tällöin niiden sopiessa käsiteltyyn aiheeseen. Matkailijoiden käyttö ei esiintynyt vain Soinisen ja Kailan kirjassa, sillä heidän lisäksi esimerkiksi Aro ja Hänninen kertoivat matkailijan kokemuksista neekereiden parissa.

⁷² Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 16.

⁷³ Tolvanen 1928, alkulause.

⁷⁴ Soininen & al. 1921, alkulause.

⁷⁵ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 141.

Mustasta Afrikasta oli tullut 1800-luvun puolivälin jälkeen tutkimusmatkailijoiden kohde, ja heidän matkakertomuksistaan suosittua luettavaa.⁷⁶ Matkakertomuksista tuli tämän vuoksi totuttu tapa saada tietoa maantieteellisistä asioista, ja varsinkin Mustaan Afrikkaan oli liitetty usein matkustusteema.⁷⁷ Oppikirjoissa jatkettiin tätä matkustamista ja asioita havainnoitiin hyvin samalla tavalla kuin matkakertomuksissa, joita voidaan pitää oppikirjojen lähteenä. Mustaan Afrikkaan liittyneet kirjat eivät jääneet vain matkakertomuksiin, vaan Mustasta Afrikasta kirjoitettiin kaunokirjallisia teoksia, kolonialistista kirjallisuutta. Yhteistä matkakertomuksille ja kolonialistiselle kirjallisuudelle oli matkalla oleminen, jonka ympärille kirja rakennettiin. Runsasta kirjojen määrää, joka ei ollut vain ominaista Mustalle Afrikalle vaan koko maanosalle, on verrattu Afrikan maantieteelliseen jakoon puhumalla kirjallisesti jaetusta Afrikasta. Christopher L. Millerin mukaan Afrikkaa koskeville teksteille oli *tyypillistä se, että ne toistelivat toinen toistaan jonkinlaisella kannibalistisella, plagioivalla intertekstuaalisuudella.*⁷⁸ Uudet tutkimustulokset eivät enää muuttaneet kuvaa Mustasta Afrikasta, vaan uusien tietojen käyttämisen sijasta lainailtiin vanhemmista teksteistä ja vahvistettiin niiden luomaa kuvaa tästä alueesta.

Matkakirjallisuuden merkitys oli huomattava niiden ilmestymisajankohtana. Matkakertomukset olivat erilaisten raporttien lisäksi tärkein aineisto, josta saatiin tietoja vieraista kansoista. Isaksson ja Jokisalo pitävät matkakertomuksia yleiskäsitteiden kuten ”neekeri” luojina, sillä matkakertomukset käsittelivät uusia asioita, jotka oli nimettävä. Matkakertomuksissa muita verrattiin eurooppalaisiin, joten ne loivat toiseutta ja tuottivat stereotyyppisiä näkemyksiä, jotka olivat rasistisia. Klassisille rotuluokittelijoille matkakertomusten kuvailut olivat tärkein lähdeaineisto, joka liitettiin sellaisenaan rotuihin.⁷⁹ Lähteinä matkakertomukset eivät toimineet vain rotututkimuksille, vaan niitä käytettiin yhtäläisesti kolonialistisessa kirjallisuudessa kuin oppikirjoissakin.

Kolonialistisessa kirjallisuudessa ja matkakertomuksissa kuvattiin imperialistisia seikkailuja, joiden perusideana oli moraalinen, yhteiskunnallinen, fyysinen ja kult-

⁷⁶ Löytty 1994, 113.

⁷⁷ Löytty 1994, 126.

⁷⁸ Löytty 1994, 115- 116.

⁷⁹ Isaksson & al. 1999, 54.

tuurinen kolonisaatio.⁸⁰ Seikkailuun yhdistyi jännitys ja pelko, sillä varsinkin Musta Afrikka oli vielä tuntematon alue, jonka luontoon ja ihmisiin liitettiin pelkoa herättäviä mielikuvia. Mustaa Afrikkaa pidettiin pimeyden sydämenä ja koko Afrikkaa pimeänä maanosana.⁸¹ Matkakertomuksissa ja kolonialistisessa kirjallisuudessa luotiin ne perusmallit, miten neekeri voitiin kohdata tai millainen hän oli. Oppikirjoissa matkakertomukset, seikkailukirjat ja niin sanotut asiatekstit yhdistyivät eikä oppikirjoja erotettu matka- tai seikkailukirjoista. Esimerkiksi Werner Söderström Osakeyhtiön kustantamien Favorinin ja Jotunin oppikirjojen takakannessa mainostettiin seikkailukirjoja ja matkakertomuksia, joissa kerrottiin Mustasta Afrikasta. Jotuni oli myös itse toimittanut yhdeksänosaisen sarjan nimeltään *Matkoja ja seikkailuja*, jossa tutustuttiin eri tutkimusmatkailijoihin.⁸²

Maantiedon oppikirjojen rajoittavana tekijänä oli niiden suppeus, jonka myös tekijät tiedostivat. Esimerkiksi Aro kuvasi omaa oppikirjaansa lyhyeksi, ytimekkääksi, helppotajuiseksi ja siten kansakoulun oppimäärään suppeudeltaan soveltuvaksi.⁸³ Leiviskä taas piti maantiedon oppikirjojen antamaa maailmankuvaa suppeana mutta samalla riittävänä.⁸⁴ Suppeuden lisäksi oli huomioitava vertailun mahdollisuus, jonka vuoksi kirjojen rakenteen tuli olla selkeä ja samankaltainen puhuttaessa mistä tahansa kansasta. Huomioimatta ei voinut myöskään olla oppilaita, jotka noin 8-12-vuotiaina, pystyivät omaksumaan vain tietyn määrän tekstiä. Oppikirjat olivat keskenään melko samanlaisia varsinkin rakenteeltaan, mutta kirjojen tekijöillä oli myös toisistaan poikkeavia näkemyksiä. Erot ovat lähinnä eroja yksityiskohdissa, jolloin yleislinjaltaan kirjat muodostavat yhtenäisen näkemyksen. Oppikirjan kirjoittajien samanlainen koulutus, samat lähteet, sama Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, oppikirjoja koskenut suunnitelma ja oppikirjojen tarkastaminen olivat oppikirjoja yhtenäistäneitä tekijöitä.

⁸⁰ Hall 1992, 280.

⁸¹ Löytty 1994, 121.

⁸² Hänninen 1927.

⁸³ Aro 1920, alkulause.

⁸⁴ Leiviskä 1926, alkulause.

1.3. Tutkimuskirjallisuus

Käyttämäni tutkimuskirjallisuus jakaantuu kolmeen ryhmään tutkimusten pääaiheiden perusteella. Yhtenä osana ovat rotua ja rasismia käsittelevät tutkimukset, joista eniten olen käyttänyt Isakssonin ja Jokisalons teosta *Kallonmittaajia ja skinnejä –rasismin aatehistoriaa*. Toisena ovat kirjat, joissa käsitellään toiseutta ja diskursseja kuten esimerkiksi Olli Löytty ja Stuart Hall ovat tehneet. Kolmantena ovat sellaiset maantiedon oppikirjoihin liittyneet tutkimukset, joissa tutkitaan kansojen kuvaamista kuten Anssi Paasi on tehnyt. Kolme pääryhmää eivät ole toisiinsa poissulkevia vaan päinvastoin monissa tutkimuksissa on yhdistetty esimerkiksi rotu, rasismi, toiseus ja diskurssit toisiinsa.

Anssi Paasi on tutkinut maantiedon oppikirjoja 1800-luvulta nykypäivään asti, ja hän on lähestynyt aihetta toiseus-käsitteen ja kansanluonnekäsitteiden avulla.⁸⁵ Paasi ei ole keskittynyt minkään tietyn kansan tai alueen tutkimiseen vaan niihin yleisiin periaatteisiin, jotka liittyvät kansojen esittämiseen maantiedon oppikirjoissa. Hän on myös pohtinut maantiedon asemaa ja merkitystä kouluopetuksessa, ja hän pitää kouluopetuksen maantiedossa luotuja käsityksiä varsin pysyvinä. Yhtenä esimerkkinä tästä ovat kansanluonnekäsitteeseen liittyvät stereotypiat, jotka ovat vuosikymmenestä toiseen pysyneet samanlaisina myös oppikirjoissa.

Yhtenä esimerkkinä stereotyyppien pysyvyydestä ovat neekerit, joista annettu kuva on Paasin mielestä pysynyt samanlaisena ensimmäisistä kuvauksista aina 1960-luvulle saakka. Neekereiden esittämistä maantiedon oppikirjoissa on tutkinut myös Marjatta Hietala, joka Paasin näkemyksistä poiketen väittää neekereiden negatiivisen kuvaamisen muuttuneen positiivisemmaksi 1920-luvulla.⁸⁶ Tälle väitteelle on vaikea löytää perusteita, sillä 1920-luvun oppikirjat ovat edelleen neekeristä negatiivisen kuvan antavia. Selviä eroja ei voida löytää niiden oppikirjojen väliltä, joiden ensipainokset on otettu 1920-luvulla verrattuna oppikirjoihin, joista otettiin uusintapainoksia 1920-luvulla.

⁸⁵ Kts. esim. Paasin tutkimukset *Kansanluonnekäsitteestä ja sen käytöstä suomalaisissa maantiedon kouluoppikirjoissa – tutkimus alueellisista stereotyyppioista* ja artikkeli *Koulutus kansallisena projektina: ”Me” ja ”muut” suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa*.

⁸⁶ Hietala 1979, 89.

Paasin tapaan Olli Löytyn tutkimuksissa avainkäsitteenä on toiseus. Löytty on keskittynyt Afrikasta annettuun kuvaan kaunokirjallisuudesta, mutta hänen näemyksiään voi hyvin soveltaa oppikirjoihin, joista löytyy samanlainen lähestymistapa kuin kaunokirjallisuudesta.⁸⁷ Tämä kertoo siitä yhtenäisyydestä, joka liittyy Afrikasta ja neekereistä luotuun kuvaan lähteestä tai sen kirjoitusajankohdasta riippumatta. Löytty on käyttänyt jälkikoloniaalisen ajan kirjallisuuden- ja kulttuurintutkimuksen lähestymistapoja, joissa korostuu Afrikka-kuvaan liittyvä eurooppalainen ja kolonialistinen vaikutus. Löytyn mukaan Afrikkaa koskeneen kirjallisuuden lähestymistapa on ollut eurosentrinen Afrikasta kirjoittamisen liittyessä aina kiinteästi eurooppalaisuuteen. Afrikka on suodattunut eurooppalaisuuden kautta, jolloin voidaan kyseenalaistaa se, miten paljon Afrikkaa koskeneet tekstit oikeastaan kertoivat todellisesta Afrikasta.

Löytyle Afrikka on löyhä käsite, sillä käsitteen laajuudesta huolimatta hän keskittyy todellisuudessa niin sanottuun Mustaan Afrikkaan tai pimeyden sydämeen, jollaisena Afrikka on Löytyn mukaan nähty. Löytyn tutkimukset ovat olleet hyödyllisiä niiden keskittyessä pelkästään Afrikkaan ja neekereistä luotuihin käsityksiin. Muissa vastaavissa tutkimuksissa, joissa on käytetty toiseutta ja kritisoitu eurosentristä lähestymistapaa, ei ole keskitytty vastaavalla tavalla tiettyyn maantieteelliseen alueeseen. Löytyn tutkima ajanjakso sijoittuu 1800-luvun loppupuolelta aina jälkikoloniaaliseen aikaan, ja hänen tutkimuksissaan tulee esille neekeridiskurssin eri puolia ja diskurssissa tapahtuneita painotuseroja.

Stuart Hall on kulttuurintutkija, joka on tutkinut muun muassa diskursseja, mustia, rasismia ja eurooppalaisten tapaa tarkastella muita.⁸⁸ Hallin rasismia ja rotua koskevat tutkimukset käsittelevät aikaa löytöretkistä 1990-luvun Iso-Britanniaan. Hallin toiseuteen liittyvissä diskursiivisissa strategioissa on jaettu eurooppalainen tapa tarkastella muita, eurooppalaisille itselleen vieraita kulttuureja. Toiseuden Hall yhdistää tarpeeseen muodostaa identiteetti-yhteisö, samuuden yhteisö, joka vaatii toiseutta ja eroja oman yhtenäisyyden luomiseen ja ylläpitämiseen.

⁸⁷ Kts. esim. Löytyn tutkimukset *Valkoinen pimeys –Afrikka kolonialistisessa kirjallisuudessa* ja artikkeli *Niilin lähteillä –tutkimusmatka länsimaiseen Afrikka-diskurssiin*.

⁸⁸ Kts. esim. Hallin tutkimukset *Kulttuurin ja politiikan murroksia ja Identiteetti*.

Uusimmassa, lähinnä 1990-luvulla julkaistussa, aiheeseen liittyvässä rotuja käsittelevässä tutkimuskirjallisuudessa ovat näkyvästi esillä rasismiin liittyvät kysymykset. Yksi rasismin käsitteen määrittelyvaihtoehdoista on Hallin tekemä määrittely. Hänen mukaansa rasismi voidaan määritellä sosiaalisesti käytännöksi, jossa tiettyjä väestöryhmiä luokitellaan ruumiillisiin tuntomerkkeihin perustuen. Rasismin määritelmää voidaan eritellä vielä tarkemmin jakamalla se geneettiseen, 1800-luvulla syntyneeseen ajattelutapaan ja jälkikolonialistisen ajan kulttuuriseen rasismiin.⁸⁹ Tämän lisäksi voidaan puhua avoimesta, tietoisesta rasismista ja viitteellisestä rasismista, joka on kyseenalaisia tai huomaamattomia rasismiin perustuvia tosiasiallisia tai fiktiivisiä tapahtumia.⁹⁰

Määrittelemällä rasismi Hallin tavalla voidaan oppikirjoja pitää geneettistä, kulttuurista ja viitteellistä rassistista materiaalia sisältävänä. Rasismin käsite on kuitenkin ongelmallinen, enkä ole halunnut tutkia oppikirjoja rasismin käsitteen kautta, vaikka joidenkin rasismikäsitteen määrittelyjen mukaan oppikirjoja voidaan pitää rassistisina. Hallista näkemyksistä poiketen rotuajattelua tutkinut Markku Mattila pitää rasismin käsitettä 1930-40-luvuilla rotuteorioihin kriittisesti suhtautuvissa näkemyksissä luotuna.⁹¹ Rasismi käsitteenä on siis Mattilan mukaan myöhäisempi kuin oppikirjojen kirjoittamishetki.

Isakssonin ja Jokisalon kirjassa tutkitaan kirjan nimenmukaisesti rasismin esiintymistä aatehistoriassa eri aikoina. Todennäköisesti Isaksson ja Jokisalo pitäisivät myös 1920-luvulla painettuja oppikirjoja esimerkkeinä rasismin esiintymisestä. Rasismin lisäksi kirjassa käsitellään esimerkiksi rotututkimuksen perusteita ja rotuluokitteluita, joita käytettiin oppikirjoissakin. Isakssonin ja Jokisalon mukaan rotu sisältää mielikuvia rotujen olemassaolosta ja erilaisuudesta, ja nämä mielikuvat luovat rasismia. Vastaavalla tavalla erilaisuuden havaitseminen on johtanut toiseuteen, joten toiseudella ja rasismilla on paljon yhteisiä tekijöitä. Tässä tutkimuksessa toiseus on ennen kaikkea rotujen välille luotua toiseutta.

⁸⁹ Hall 1992, 301.

⁹⁰ Hall 1992, 275.

⁹¹ Mattila 1996, 127-128.

Aiemmassa tutkimuksessa on käsitelty toiseutta ja siihen liittyviä sääntöjä kuten toisen esittämisen yhteyttä itsen määrittelyyn. Toiseutta ja maantiedon oppikirjoja on tutkinut vain Paasi, joka ei ole keskittynyt pelkästään neekereihin. Omassa työssäni olen rajannut aiheen, ajan ja lähteet, jolloin olen voinut keskittyä neekereihin ja heistä esitettyyn neekeridiskurssiin maantiedon oppikirjoissa 1920-luvulla. Neekeridiskurssin erittelyssä ja siinä olevan eurooppalaisen näkökulman esittämisessä olen käyttänyt eniten Hallin ja Löytyn tutkimuksia.

2. Eurooppalaisten katseen alla

2.1. Rodun määrittely

Rotukäsite tuli käyttöön 1600-luvun loppupuolelle, ja silloin myös tehtiin ensimmäinen rotujako, jossa lääkärinä toiminut Francois Bernier erotti toisistaan eurooppalaiset, afrikkalaiset, lappalaiset sekä kiinalaiset ja japanilaiset.⁹² Yhteistämönille luokitteluille oli se, että neekerit olivat oma rotunsa tai osa mustaa päärotua. 1700-luvun aikana rotukäsite vakiintui, ja 1800-luvulla sen merkitys kasvoi suuresti. Rotu perustui mitattaviin ja havaittaviin fyysisiin eroihin ulkonäössä, joilla uskottiin olevan selvä yhteys älykkyyteen ja jotka olivat perinnöllisiä ja muuttuvia. Ulkonäön merkitys rotutieteessä oli vahva, sillä ulkonäön avulla saatua tietoa oli muuten vaikea kumota.⁹³ Rotukäsite toi toiseuteen arvottamisen, jossa tieteellisinä pidetyillä perusteilla määriteltiin uudella tavalla toiseutta.⁹⁴ Rotukäsitteen käytön laajeneminen herätti myös eriäviä mielipiteitä rotukäsitteen olemassaolosta ja rotuluokitteluista, mutta siitä huolimatta rotukäsite säilyi.⁹⁵ Rotutieteessä ulkonäöllä oli suuri merkitys, sillä sen avulla saatua tietoa oli muuten vaikea kumota.⁹⁶

Oppikirjoissa käytettiin rotukäsitteitä ja –luokitteluita, ja oppikirjan tekijöillä oli yhteinen näkemys siitä, miten päärodut tulisi jakaa. Jotunin, Leiviskän, Tolvasen

⁹² Isaksson & al. 1999, 88.

⁹³ Esim. Tolvanen 1928,

⁹⁴ Miles 1994, 27.

⁹⁵ Isaksson & al. 1999, 88-89.

ja Hännisen kirjoissa päärotuja oli viisi ja ne oli nimetty värien mukaan. Valkoinen rotu oli kaukaasialainen tai indoeurooppalainen, mutta joka tapauksessa siihen kuului suurin osa eurooppalaisista. Muut päärodut olivat keltainen eli mongolinen, musta neekerirotu, ruskea malaijilainen ja punainen intiaanirotu.⁹⁷ Jako viiteen päärotuun noudatti luonnontutkija Johann Friedrich Blumenbachin klassista rotuluokittelua 1700-luvun loppupuolelta. Blumenbach käytti pääroduista nimiä kaukaasialainen, mongolinen, etiopialainen, amerikkalainen ja malaijilainen.⁹⁸ Aron, Favorinin ja Soinisen ja Kailan oppikirjoissa ei käytetty päärotuihin jaottelua.

Oppikirjoissa rotukysymyksestä teki ajankohtaisen ja oleellisen suomalaisten oma asema rotuluokitteluissa. Suomalaisia antropologeja kiusasi 1900-luvun alkupuolella niin sanottu mongoliväite, jonka mukaan suomalaiset kuuluivat mongoliseen rotuun, joka oli jälkeenjäänyt ja todiste evoluution jälkeenjääneisyydestä.⁹⁹ Mongoliväite oli vaikuttanut suhtautumiseen rotututkimuksia kohtaan, jolloin rasistisemmat tutkimustulokset hylättiin suomalaisten ollessa niissä itse rasistien uhreja. Ne teorit, jotka lainattiin suoraan ulkomailta sisälsivät taas enemmän rasistisia piirteitä.¹⁰⁰ Tämän vuoksi neekerin kuvaaminen ei muuttunut positiivisemmaksi, sillä ulkomaalaisissa teorioissa neekeri oli edelleen alhaisinta rotua.

Päärotujen jaottelussa ulkonäkö oli oleellinen ihmisiä luokiteltaessa. Päärodut taas muodostuivat eri kansoista, jotka oli jaettu kielten mukaan. Oppikirjoissa puhuttiin esimerkiksi Sudan-neekereistä, kaffereista ja zuluista, mutta useimmiten niiden ei mainittu olevan eri neekerikansoja, jolloin neekereiden keskinäisiä eroja ei pidetty oleellisina huomion kiinnittyessä yhtenäisenä pidettyyn mustaan neekerirotuun.¹⁰¹ Fyysisten ominaisuuksien ollessa tärkeitä oli ruumiillisista tuntomerkeistä tullut merkityksenkantajia, eroja tuottavan diskurssin käyttämiä merkkejä.¹⁰² Rotu- ja kansajaottelua sekoittivat ne kansat, joita ei voitu sijoittaa mihinkään päärotuun kuuluviksi. Esimerkiksi tällainen kansaryhmä oli suomensu-

⁹⁶ Esim. Tolvanen 1928,

⁹⁷ Esim. Hänninen 1927, 313.

⁹⁸ Isaksson & al. 1999, 92.

⁹⁹ Isaksson & al. 1999, 146.

¹⁰⁰ Isaksson & al. 1999, 148.

¹⁰¹ Esim. Favorin 1920, 118.

¹⁰² Hall 1992, 296.

kuiset, joita Jotuni ei sijoittanut päärotuluokitteluun.¹⁰³ Tämä oli kuitenkin poikkeuksellista, sillä muissa kirjoissa suomalaiset haluttiin nähdä osana valkoista rotua.

Neekerit oli helppo yhdistää mustaan rotuun tai heidän mukaansa nimettyyn neekerirotuun. Ongelmallisempaa taas oli tietää, mitkä muut kansat kuuluivat mustaan rotuun tai neekerirotuun. Nimi musta rotu viittasi muihinkin kansoihin kuin neekereihin, jolloin siihen neekereiden lisäksi ihonvärinsä mukaan kuuluivat tummat australialaiset ja aasialaiset.¹⁰⁴ Neekerirotu ei myöskään ollut ongelmattomampi, sillä oli epäselvää, mitkä Afrikan kansoista olivat neekerikansoja ja siten neekerirotuun kuuluvia. Favorinin mukaan afrikkalaiset voitiin jakaa kansoitain neekereihin ja berbereihin sekä busmanneihin ja hottentotteihin, joita pidettiin Afrikan alkuperäiskansoina.¹⁰⁵ Muissa oppikirjoissa oli vastaavanlaisia jaotteluita kuin Favorinin kirjassa.¹⁰⁶

Neekerirotuun liittynyt sekavuus ei ollut vain neekerirodun määrittelylle ominaista, vaan itse rodun käsite oli sekava. Siitä huolimatta sen olemassaoloa kategorisoivana tekijänä ei oppikirjoissa kyseenalaistettu. Sekavuutta aiheuttivat ne lukuisat perusteet, joilla rotuja voitiin määritellä. Vaihtoehtoina olivat uskonnolliset, kulttuuriset, kielelliset, etniset ja maantieteelliset seikat.¹⁰⁷ Oppikirjoissa kuitenkin vältettiin näitä monimutkaisempia jaotteluita ja pysyttiin lähinnä biologisin perustein tehdyssä jaottelussa. Ulkonäkö oli se tekijä, jolla esimerkiksi neekerit voitiin selvästi erottaa muista pääroduista.

Kun oppikirjoissa oli selvitetty neekerirotu ja siihen kuuluvat ihmiset, ei rotukäsitteeseen yleensä palata. Mieluummin oppikirjan tekijät käyttävät käsitteitä kansa ja heimo. Varsinaisissa Afrikka-kappaleissa puhutaankin yleensä vain neekereistä, nekeriheimoista tai neekerikansoista, mutta ei neekerirodusta. Rotukäsitteen vähäinen käyttö ei ollut tyypillistä vain neekereiden kohdalla, sillä vastaavasti muitakin käytettiin mieluummin kansakäsitettä, joka yhdistettiin valtioon. Oppikir-

¹⁰³ Jotuni 1920, 63.

¹⁰⁴ Tolvanen 1928, 136.

¹⁰⁵ Favorin 1920, 116.

¹⁰⁶ Esim. Jotuni 1920, 154.

¹⁰⁷ Mattila 1996, 125.

joissa ihanteena tai yksinkertaisuutta lisäävänä tekijänä oli yhden kansan liittämisen yhteen valtioon. Esimerkiksi suomalaisten kohdalla kansan käsite oli selvempi ja ongelmattomampi kuin rotu. Suomalaisista voitiin puhua yhtenä kansana ja valtiona, mutta rotuluokittelua käyttämällä suomalaiset piti jakaa kolmeen ryhmään, suomenkielisiin, ruotsinkielisiin ja saamelaisiin. Vaikka nämä kolme ryhmää mainittiin erillisinä, ei niiden erilaisuutta korosteta yhtä paljon kuin kansan muodostavien heimojen välisiä eroja.

2.2. Neekerin ulkonäkö

*Ensi näkemältä neekerit tekevät sangen oudon vaikutuksen.*¹⁰⁸ Tältä vaikutelmalta ei voitu välttyä, vaikka *neekerit eivät enää ole meille aivan outoja*¹⁰⁹ samaisen oppikirjan mukaan. Mekaanisen ruumiinkuvan avulla voitiin käsitellä ruumista persoonattomana ja luokiteltavissa olevana fyysisenä objektina.¹¹⁰ Tällaiset arvioinnit ja luokittelut eivät oppikirjoissa koskeneet vain nekeriä, sillä vastaavalla tavalla arvioitiin kaikkien ulkonäköä. Neekereihin tutustuminen aloitettiin kuvailemalla heidän ulkonäköään, mikä vastasi käsitystä oppilaiden tavasta kiinnittää huomio ulkoisiin seikkoihin.¹¹¹ Vastaavalla tavalla muista kansoista kuvailtiin aluksi heidän ulkonäköään, jos sen kuvailua pidettiin tärkeänä. Oppikirjojen tavoitteena ollut luokittelu ja vertailu näkyivät myös ulkonäön kuvaamisessa. Kiinnittämällä aluksi huomio ulkonäköön luotiin toiseus, jota on myöhemmin vaikea muuttaa, sillä kaikkihan näkivät, että nekeri poikkesi jo ulkonäöltäänkin muista.

Nekeriä tarkasteltiin eurooppalaisella katseella, samalla katseella, joka kohdistui kaikkiin vieraisiin kulttuureihin. Hallin mukaan tämä katse oli voittajan, joka kirjoitti ja piirsi orjuuden ja valloitusten historiasta.¹¹² Katse oli osa erojen rakentamista, jossa toisilleen vastakkaisiksi asetettiin musta ja valkoinen väri.¹¹³ Pitkälti oppikirjojen kuva nekeristä olikin siirtomaaisäntien piirtämä ja siten eurooppa-

¹⁰⁸ Soininen & al. 1921, 262.

¹⁰⁹ Soininen & al. 1921, 261-262.

¹¹⁰ Rantonen 1999, 152.

¹¹¹ Komiteamietintö 1925:14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 9.

¹¹² Hall 1992, 279.

laisen katseen kautta luotu. Fyysisten piirteiden erot kuten ihonväri ja hiukset olivat symbolisia merkitsijöitä, joiden avulla ihmisryhmät erotettiin sosiaalisesti toisistaan.¹¹⁴ Hallinnassa kolonisoidun tunteminen oli peruselementti, ja tuntemisen osoituksena oli toisen muuttaminen visuaaliseksi objektiksi.¹¹⁵ Objektina nähtyä neekeriä voitiin vapaasti kuvailla ja arvostella tavoilla, jotka oikeuttivat eurooppalaisten aseman Mustassa Afrikassa. Objektiuden voimakkuuteen vaikutti toiseus, sillä katseen objekteja tehtiin varsinkin niistä ihmisestä toinen toiseutta ei voitu muuttaa.¹¹⁶

Eurooppalainen katse oli alistava ja yksipuolinen tarkastellessaan fyysisyyttä. Samalla se oli pinnallinen keskittyessään vain ihmisen ulkoisiin ominaisuuksiin. Muiden tarkastelu ja arvostelu oli eurooppalaisen oikeus tai jopa velvollisuus. Eurooppalaisen silmissä muut muuttuivat esineellistetyiksi objekteiksi, ja kehoa luettiin kuin tekstiä todisteena absoluuttisesta toiseudesta ja rotujen välisen erilaisuuden peruuttamattomuudesta.¹¹⁷ Se, mihin ihmisessä oli kiinnitettävä huomiota, määräytyi klassisten rotuoppien mukaan. Tärkeää oli keskittyä erottaviin osiin kuten hiuksiin, ihonväriin, nenään ja kalloon.¹¹⁸ Oppilaille ei haluttu suoraan opettaa rotuoppeja, sillä niitä pidettiin ilmeisesti liian vaikeina, ja rodullisuus tuotiinkin vahvemmin esille vasta muissa kouluissa. Kansakoulussa rotuoppien näkemyksiä edustivat niiden mukaiset tavat arvioida ulkonäköä kiinnittäen huomiota tiettyihin piirteisiin.

Oppikirjat olivat hyvin yksimielisiä siitä, miten neekeri kuvailtiin lyhyesti mutta samalla selkeän mielikuvan luoden. *Neekeri on väriltään musta tai ruskea, hiukset ovat mustat ja lampaan villan tapaan kiharat. Huulet ovat vahvat, nenä matala ja hampaat viistot.*¹¹⁹ Neekerin tarkka kuvaaminen oli tärkeää, jotta oppilaille voitiin antaa mahdollisimman selvä kuva vieraana pidetystä ihmisestä. Lisäksi yhdestäkään oppikirjasta ei puuttunut neekerin kuvaus, sillä neekereiden vieraus oppilaille oli ilmeistä. Hännisen, Leiviskä, Jotuni, Aro, Favorin sekä Soininen ja Kaila

¹¹³ Hall, 1999, 153.

¹¹⁴ Hall 1999, 55.

¹¹⁵ Pieterse 1992, 94.

¹¹⁶ Rantonen 1994, 133.

¹¹⁷ Kts. myös Hall 1999, 203.

¹¹⁸ Isaksson & al. 1999, 92-93.

¹¹⁹ Hänninen 1925, 264.

kuvailivat neekerin ulkonäköä monisanaisesti eri ruumiinosiin huomiota kiinnittäen. Poikkeuksen muuten yhtenäisestä ja tarkasta kuvaamisesta teki Tolvanen, joka oli kiinnittänyt huomiota vain neekerin ihonväriin ja hiuksiin.¹²⁰ Oppikirjan tekijät tuntuivat selvittävän tarkalla kuvaamisella myös omia määritelmiään. Neekerirodusta ei ollut täyttä selvyttä, mutta kuvaamalla neekerin ulkonäköä ja vertaamalla sitä esimerkiksi busmanniin voitiin löytää oleellisia eroja.

Eri rotujen syntymiselle oli olemassa kolme teoriaa, Raamattuun perustuva teoria, ympäristöteoria ja evoluutioteoria.¹²¹ Raamattuun perustuneessa teoriassa neekereitä pidettiin Haamin jälkeläisinä, jonka vuoksi heille kuului muita rotuja alempi asema.¹²² Mustaa ihonväriä myös pidettiin Jumalan antamana polttomerkkinä, joka erotti mustan muista vaaleammista roduista.¹²³ Oppikirjoissa rotujen erilaisuuden syitä ei pohdita, mutta lähimpänä ne olivat ympäristöteoriaa, sillä esimerkiksi Mustan Afrikan ilmasto pidettiin epäterveellisenä ja valkoiselle paremmalle rodulla huonona.¹²⁴ Neekeri taas oli saanut vaikutteita huonosta ilmastosta jo pitkään, joten se oli ehtinyt vaikuttaa häneen negatiivisesti. Hänen ihonsa myös oli musta kuin auringon polttama, mikä viittasi pitkään asumisaikaan kuumilla alueilla.¹²⁵

Oppikirjojen tapaan rotuteoreettisessa ajattelussa vaikutti voimakkaimmin 1800-luvulla näkemys luonnon ja ilmaston määräämästä rodusta.¹²⁶ Kaikki klassiset rotuteoriat perustuivat ympäristöteoriaan, jossa toisten rotujen huonommuutta selitettiin degeneraatiolla, jonka epäsuotuisa ilmasto oli aiheuttanut.¹²⁷ Valkoista ihonväriä pidettiin alkuperäisenä ja mustaa väriä taas valkoisen rappeutuneena muotona.¹²⁸ Neekerin vieraus ja toiseus vaativat selitystä, sillä erilaisuuden tuntomerkit, fysionomia ja ihonväri, tekivät neekeristä poikkeavan.¹²⁹ Teoriat olivat vastauksia erilaisuuteen ja erottaviin tekijöihin liittyviin kysymyksiin.

¹²⁰ Tolvanen 1928, 80.

¹²¹ Isaksson & al. 1999, 99.

¹²² Rytkönen 1989, HAik n:o 1.

¹²³ Rantonen 1999, 156.

¹²⁴ Esim. Soininen & al. 1921, 263.

¹²⁵ Isaksson & al. 1999, 99.

¹²⁶ Rantonen 1994, 140.

¹²⁷ Isaksson & al. 1999, 99.

¹²⁸ Isaksson & al. 1999, 45.

Neekerin selvin tuntomerkki oli hänen ihonvärinsä, jota voitiin oppikirjan mukaan pitää *mustana, mustanharmaana tai mustanruskeana*¹³⁰, joten ihonväri vaihteli toisin sanoen *kahvinruskeasta melkein pikimustaan*.¹³¹ Vaikka ilmastolliset tekijät tunnettiin, ei luovuttu epäilyistä mustan ihonvärin huonoudesta. Ihonväri oli yksi niistä tekijöistä, joissa eurooppalainen ja neekeri sijoittuivat toistensa ääripäiksi. Värien arvottamisessa valkoinen sai lisämääreikseen hyvän ja puhtaan mustan ollessa paha ja pimeä.¹³² Itse asiassa neekeri oli kuin Afrikan mantere, jota myös kuvailtiin pimeäksi maanosaksi eurooppalaisille.¹³³ Pimeän maanosasta teki sen tuntemattomuus, ja neekeristä taas hänen ulkoinen erilaisuutensa. Olemassa oli myös uskomus, että eurooppalaisella oli synnynnäinen pelko mustaa väriä kohtaan.¹³⁴

Neekerin ihossa ei pelkästään sen väri kiinnittänyt huomiota eurooppalaisessa. Ihosta nimittäin lähti oppikirjan mukaan *voimakas, tottumattomalle vastenmielinen ammoniakkin tapainen haju*.¹³⁵ Tätä hajua ei millään tavalla selitetty, vaan lukijan annettiin olettaa, että haju olisi neekerille luontainen ominaisuus. Oppilaille haluttiin antaa mahdollisimman elävä kuva vieraista kansoista, joita oli kuvailtava kaikin mahdollisin tavoin. Erilaisten aistien huomioonottaminen lisäsi entisestään oppikirjoissa käytettyjen kertomusten monnipuolisuutta ja niiden herättämää mielenkiintoa.

Helpoimmin huomattava yhteinen piirre neekereillä oli heidän ihonvärinsä. Joissain tapauksissa neekerit edustivat vain omaa ihonväriään, sillä yksittäistä henkilöä ei voinut erottaa toisista ryhmäkuvissa.¹³⁶ 1700-luvun estetiikassa samoin kuin oppikirjoissa mustasta väristä oli tullut objekti ja merkittävä erottaja valkoisen ja mustan välillä.¹³⁷ Mustan värin uskottiin jopa imeytyneen neekeriin niin syvälle, että hänen verensä ja aivonsakin olisivat mustat.¹³⁸ Neekerin musta ihonväri oli

¹²⁹ Halmesvirta 1994a, 208.

¹³⁰ Soininen & al. 1921, 262.

¹³¹ Aro 1920, 161.

¹³² Rantonen 1994, 137.

¹³³ Löytty 1994, 121.

¹³⁴ Rantonen 1999, 157.

¹³⁵ Soininen & al. 1921, 262.

¹³⁶ Rantonen 1994, 139.

¹³⁷ sama.

¹³⁸ Isaksson & al. 1999, 134.

absoluuttisen toiseuden luoja, sillä musta väri oli valkoisen vastakohtana ja este nähdä neekeri huomioimatta hänen ihonväriään.¹³⁹

Neekeristä ei käytetty vain kirjallisia kuvauksia, vaan hänestä esitettiin piirroskuvia kaikissa oppikirjoissa. Kuvat olivat ryhmäkuvia, joissa neekerit työskentelivät majojensa ulkopuolella tai yksittäisen neekerin päästä piirrettyjä kuvia. Leiviskän ja Hännisen kirjoissa neekeristä esitettiin sivukuva, jonka tehtävänä oli havainnollistaa neekerille ominaiset piirteet.¹⁴⁰ Profiilikuvissa neekerin objektivointi ja ruumiin mekaanistaminen korostuivat. Samaan kuvaan on piirretty kaikki ne piirteet, joiden avulla neekerin saattoi erottaa muista. Kasvokuvat suoraan edestä tai sivulta kuvattuina liittyivät rotuluokitteluun ja oppikirjoissa esiintyi muistakin roduista näitä havainnollistavia kuvia. Piirroksissa neekerit oli kuvattu toistensa kaltaisiksi tai lähes identtiseksi. Neekerit olivat keskenään samanlaisia ja muihin verrattuna selvästi erilaisia, joten samalla katsoja erottui piirroksen henkilöstä selvästi. Kuvat neekeristä vaikuttavat enemmän yleiskuvalta kuin tietyltä henkilöltä.¹⁴¹ Mittaavien ja tilastollisten menetelmien kehityttyä rodusta ja sen edustajasta tuli keskiverto, jossa ruumiinosille ja niiden mittasuhteille annettiin lukuja ja indeksejä.¹⁴²

Ihonvärin lisäksi kallonkoko ja –muoto oli ilmeinen erottava tekijä neekerin ja eurooppalaisen välillä, mikä tuli myös esille neekereiden kuvista. Kallon uskottiin kertovan paljon ihmisestä, sillä rotuoppien mukaan ihmisen henkiset kyvyt olivat suoraan verrannollisia hänen kalloonsa.¹⁴³ Blumenbachin rotuluokitteluiden saadessa kannatusta myös hänen näkemyksensä kallon muodon tärkeydestä rotuja määriteltäessä yleistyi.¹⁴⁴ Neekerin kallo kuvattiin huomattavan suureksi varsinkin takaraivon kohdalta. Lisäksi neekereillä oli aiemmin uskottu olevan koiramainen pää, jolloin heitä kutsuttiin koirankuonolaisiksi eli prognaattisiksi.¹⁴⁵ Usko koirankuonolaisten olemassaoloon oli esimerkki kuvitellusta toiseudesta, jota ei voitu

¹³⁹ Kts. myös Hall 1999, 203.

¹⁴⁰ Hänninen 1925, 264 ; Leiviskä 1926, 59.

¹⁴¹ Isaksson & al. 1999, 91.

¹⁴² Isaksson & al. 1999, 130.

¹⁴³ Isaksson & al. 1999, 136.

¹⁴⁴ Isaksson & al. 1999, 93.

¹⁴⁵ Isaksson & al. 1999, 139.

todistaa empiirisesti.¹⁴⁶ Oppikirjoista tällaiset selvästi kuvitellun toiseuden kuvaukset pään kuvaamisessa olivat jo poistuneet.

1800-luvulla kraniologiasta oli tullut osa fyysistä antropologiaa, ja se perustui kallojen muodon ja mittasuhteiden määrittämiseen.¹⁴⁷ Kraniologiassa yhdistyivät tilastolliset menetelmät ja näennäistieteelliset uskomukset, joiden innoittamana kalloja tutkittiin mitä erikoisimmin tavoin.¹⁴⁸ Kallot voitiin jakaa esimerkiksi pitkä- ja lyhytkalloisiin, jolloin lyhyt- ja pitkäkalloisuus laskettiin kallon leveyden ja pitemmän akselin avulla.¹⁴⁹ Kallotieteen kehittyessä kalloja arvioitiin uusien kriteerien ja yhä pienempien yksityiskohtien avulla. Esimerkiksi Suomessa tehtiin 1920-luvulla yliopistossa tutkimuksia kallosaumojen luutumuksesta ja sen eroista eri rotujen välillä.¹⁵⁰

Oppikirjojen mukaan neekerin pääkallo oli tavattoman luja, ja piirroksissa se kuvattiinkin hyvin suureksi. Neekeri kuului myös lyhytkalloisiin, joita pidettiin pitkäkalloisia vähemmän älykkäinä, sillä pienessä kallossa aivoille ei ollut riittävästi tilaa.¹⁵¹ Merkittävää ei ollutkaan vain se, että millaisia mittaustuloksia saatiin vaan se, millaisia johtopäätöksiä niistä tehtiin. Myös tekstissä mainitut kasvopiirteet kuten ulkonevat huulet ja litteä nenä löytyivät piirroksista. Koska neekeri oli kuvattu sivusta muodostui ihonvärin lisäksi kallonmuodosta huomiota herättävin erillaisuus. Poikkeavaa neekerin kuvaamisessa verrattuna muihin oli se, että muista kuvattiin yleensä kasvot suoraan edestäpäin tai hieman vinottain edestä, vaikka sivukuvakiikin löytyi.¹⁵² Neekerin kohdalla kallo ja varsinkin ulkoneva takaraivo olivat kuitenkin niin merkittäviä, että ne oli kuvattava sivusta.

Neekeri fyysisenä objektina sisälsi ajatuksen eurooppalaisten todellisesta neekerin ruumiin tuntemuksesta. Löytöretket ja tutkimusmatkat eivät olleetkaan vain maan tutkimista, vaan siihen liittyi ihmisruumiin tutkiminen, sillä matkojen lisääntyessä

¹⁴⁶ Miles 1994, 31.

¹⁴⁷ Isaksson & al. 1999, 130.

¹⁴⁸ Isaksson & al. 1999, 133.

¹⁴⁹ Isaksson & al. 1999, 132.

¹⁵⁰ Isaksson & al. 1999, 134.

¹⁵¹ sama.

¹⁵² Esim. Tolvanen 1928, 29.

kansojen ja rotujen fyysisiä tuntomerkkejä kuvattiin yhä tarkemmin.¹⁵³ Pelkkä neekerin kasvojen kuvaaminen ei oppikirjoissa riittänyt, vaan koko ruumis kuvailtiin. Kädet ja jalat kuvaillaan pitkiksi ja hoikiksi, jopa niin hoikiksi, että monilla ei nähty olevan edes pohkeita. Myös kantapäät olivat kuvauksen mukaan pitkät ja sivulta katsottuna vartalo näytti pyöreältä ja sivustapäin litistyneeltä.¹⁵⁴ Juuri nämä muita ruumiinosia kuin päätä kuvanneet tekstit olivat tyypillisiä oppikirjoissa vain neekeristä kerrottaessa. Muiden rotujen kuvaamiseen useimmiten riitti se, että kasvopiirteet kuvattiin tarkasti.

Ulkonäön lisäksi neekerin ruumis tunnettiin hermoja myöten, sillä hermojen ei todettu olevan yhtä herkkiä kuin eurooppalaisen hermot olivat. Hermojen vuoksi kivun ei uskottu tuntuvan neekerissä niin tuskalliselta kuin eurooppalaisessa.¹⁵⁵ Todisteena tästä oli kertomus, jossa oli esimerkki niin neekerin luonteesta kuin hermojen huonosta tunnosta. *Pääkallo on tavattoman luja. Sellainen isku päähän, joka paikalla tuuperruttaisi eurooppalaisen, ei vaikuta neekeriin vähääkään.*¹⁵⁶ Neekerin suurempi kyky olla tuntematta fyysistä kipua oli toiminut myös hyvänä perusteluna neekereiden ja valkoisten välisten fyysisten rangaistusten kuten raihaniskujen määrän erilaisuuteen.¹⁵⁷

Fyysiset ominaisuudet olivat mitattavia, ja ne voitiin konkretisoida. Osoittamalla neekerin ulkoinen erilaisuus voitiin osoittaa se perustavanlaatuinen ero, joka heidän ja eurooppalaisten välillä oli. Ulkonäkö oli ensimmäinen kohta, jossa neekeriin kiinnitetään huomiota. Ruumiilliset tuntomerkit olivat merkityksenkantajia, joita käytetään erottavan diskurssin luomisessa.¹⁵⁸ Jo tässä ensimmäisessä vaiheessa neekeri voitiin todeta niin erilaiseksi, että hänet oli määritelty toiseksi. Maantiedon oppikirjoille tärkeänä pidettiin jatkuvaa vertailua, ja ne tarjosivatkin mahdollisuuden vertailulle, vaikka oppikirjoissa ei suoraan vertailuja tehtykään.¹⁵⁹ Oppilaista tulee osa meitä, jotka tarkkailevat näitä sangen oudon vaikutuksen te-

¹⁵³ Rantonen 1999, 154.

¹⁵⁴ Soininen & al. 1921, 262.

¹⁵⁵ Esim. Jotuni 1920, 153.

¹⁵⁶ Soininen & al. 1921, 262.

¹⁵⁷ Isaksson & al. 1999, 120.

¹⁵⁸ Hall 1992, 296.

¹⁵⁹ Komiteanmietintö 1925:14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 57.

keviä neekereitä. Kyky tehdä vertailuja vaati jo oppilaalta melko paljon, sillä vertailun tekemiseen tarvittiin tietoja muista roduista.

2.3. Kauniit ja rumat rodut

Neekerin ulkonäkö poikkesi monin tavoin eurooppalaisen ulkonäöstä. Valkoiseen eurooppalaiseen rotuun voitiin liittää hyvän, puhtaan ja älykkyyden lisäksi kauneus mustan ollessa kaikelle tälle vastakohtana.¹⁶⁰ Käsitteet kauneudesta ja sen liittymisestä muihin hyvinä pidettyihin ominaisuuksiin perustuivat 1700-luvulla syntyneeseen estetiikkaan, jossa luotiin erilaisia kauneusteorioita, jotka olivat samalla kulttuuriteorioita sisältäessään oletuksia ulkonäön perusteella määriteltävistä henkisistä ominaisuuksista. Valistusajan estetiikalla ja kolonialismilla on yhteyksiä toisiinsa, sillä kolonialismin oikeuttamisessa kauneusteoriat selittivät valkoisen rodun ylempää asemaa.¹⁶¹

Estetiikkaa voidaan pitää poliittisen järjestyksen ilmaisuna, jolloin kolonialististen valtarakenteiden läpäistessä kauneuskäsitteet ihmisen kauneus ja rumuus liittyvät hänen asemaansa valtarakenteissa.¹⁶² Estetiikassa valta-asema oli ennen kaikkea valkoisilla eurooppalaisilla, jotka omien kriteeriensä avulla arvottivat kaikkia muita.¹⁶³ Vieraisiin kansoihin kohdistunut länsimainen katse voitiin pelkän ulkonäön havainnoinnin lisäksi kohdistaa tarkkailtavan ihmisen ulkonäön arvottamiseen. Länsimaisen estetiikan sisältämät kauneusteoriat vertailivat eri kansojen ulkonäköä keskenään. Kauneusteorioissa uskottiin kauneuden olevan objektiivista katsojasta riippumatta ja eurooppalaisen kauneuden olevan ylivertaista. Ainoana poikkeuksena oli eksotiikan liittyminen estetiikkaan, jolloin vieras olikin kaunis ja kiehtova. Edes valkoisen rodun esteettinen ylivalta ei estänyt tätä ihailua.¹⁶⁴ Kauneusteoriat liittyivät rotuluokitukseen, joissa käytettiin oppikirjojen tapaan ensisi-

¹⁶⁰ Rantonen 1994, 137.

¹⁶¹ Rantonen 1999, 148.

¹⁶² Rantonen 1999, 132.

¹⁶³ Vrt. Hall 1999, 122.

¹⁶⁴ Löytty 1997, 37.

jaisina erottavina tekijöinä fyysisiä ominaisuuksia. Fyysisten piirteiden ollessa hierarkisoinnin kohteena liittyi siihen useimmiten esteettinen arvottaminen.¹⁶⁵

Kansojen ulkonäön kuvaamisessa ei oppikirjoissa ollut oleellisinta mainita kansan ulkonäön soveltuminen kauneusteorioihin. Kauneusteoriat vaikuttivat kuitenkin oppikirjojen taustalla, sillä niissä oli mainintoja kauniista ja rumista kansoista. Hännisen, Aron, Leiviskän ja Tolvasen kirjoissa oli mainittu joidenkin kansojen olevan kauniita, ja Favorin taas piti aboriginaaleja rumina.¹⁶⁶ Yleisempää olikin, että kansan mahdollinen kauneus mainittiin, mutta ulkonäköä ei arvosteltu negatiivisesti, jolloin ulkonäkö vain kuvattiin ilman arvottavia adjektiiveja. Oppikirjoissa oli erikseen mainintoja valkoiseen rotuun kuuluneiden persialaisten ja kaukaasialaisten kauneudesta, mutta eurooppalaisten kauneutta ei arvioitu.¹⁶⁷

Kauniiden rotujen vastakohtana oli monen piirteen osalta neekeri. Neekerin ulkonäkö ei vastannut kauniita rotuja, mutta ruma-sanaa ei kuitenkaan käytetty neekerin yhteydessä, vaikka vastaavat piirteet olivat muilla rumia tai vastenmielisiä. Esimerkiksi Favorin oli pitänyt aboriginaaleja rumina, ja he muistuttivat Afrikan neekeriä siinä määrin, että heistä käytettiin myös nimeä Australian neekeri.¹⁶⁸ Aboriginaalit kuvattiin mustaksi, matalaotsaisiksi ja heidän päänsä vietti taaksepäin, sieraimet olivat suuret, suu iso ja silmät kiiluivat tehden aboriginaalista villin näköisen.¹⁶⁹ Aboriginaalin ulkonäkö siis muistutti hyvin paljon neekeriä, joka oli kuvattu hyvin samalla tavalla. Näille vastakohtana ollutta valkoista rotua taas kuvattiin solakoiksi, kaitakasvoisiksi ja suorananäisiksi.¹⁷⁰

Täysin päinvastaisesti kuin kauneusteoriat Tolvanen piti joitakin neekereitä kauniina, sillä hänen mielestään Sudan-neekereihin kuului maailman kauniimpia kansoja.¹⁷¹ Hänen neekerikuvauksensa poikkesi muista myös siinä, että se oli hyvin niukkasanainen sisältäessään vain kuvauksen ihosta ja hiuksista.¹⁷² Tämän vuoksi jäi epäselväksi, miksi Sudan-neekerit olivat Tolvasen mielestä kauniita. Tolvasel-

¹⁶⁵ Isaksson & al. 1999, 101.

¹⁶⁶ Favorin 1920, 138.

¹⁶⁷ Esim. Aro 1920, 140-141.

¹⁶⁸ Esim. Jotuni 1920, 176.

¹⁶⁹ Favorin 1920, 138.

¹⁷⁰ Esim. Hänninen 1925, 51.

¹⁷¹ Tolvanen 1928, 88.

la oli muutenkin muista poikkeavia näkemyksiä, sillä hän väitti Sudan-neekereiden kuuluvan moniin eri rotuihin.¹⁷³ Tällöin Sudan-neekerin kauneus saattoi olla peräisin jostain muista roduista kuin neekerirodusta. Sudan-neekerin ulkonäön kauniina pitäminen saattoi liittyä eksotiikkaan, joka muuten oli neekerin kohdalla harvinaista. Eksotiikassa vieras herätti ihailua ja kiinnostusta eikä halveksuntaa, mikä useimmiten oli oppikirjoissa vierauden seurausta.

Ulkonäön arviointi oli suorasukaista kaikkien kohdalla, jolloin vain neekeri ei saanut olla objektin asemassa. Negatiivisempaa neekerin ulkonäön arvioinnista verrattuna muihin teki kuitenkin se, että jo hänen pelkän ulkonäkönsä uskottiin olevan todiste huonommuudesta. Ulkonäkö ei ollut merkityksetön ominaisuus, sillä se liittyi kiinteästi koko ihmiseen. Kauneuden lisäksi myös älykkyys, hyvyys ja puhtaus kuuluivat vain niille, joiden ulkonäkö oli oikeanlainen. Neekerin ulkonäkö teki hänestä myös absoluuttisen toisen, jolloin samankaltaisuus meihin verrattuna voitiin aina kumota muistuttamalla neekerin mustasta ihonväristä ja erilaisesta kallosta.¹⁷⁴

3. Neekerin luonne

3.1. Kansan yhteinen luonne

Oppikirjoissa oletettiin, että kansalle voidaan löytää yhtenäisiä luonteenpiirteitä. Tapa, jolla neekereiden luonteesta kerrottiin, muistuttaa kansanluonteen määrittelyä. Ulkonäköä pidettiin rodulle yhteisenä ominaisuutena, mutta yhtenäinen luonne yhdistettiin kansoihin. Neekerit olivat tästä poikkeus, sillä he muodostivat rodun, joka samalla muodostui neekerikansoista. Kansanluonne voidaan jakaa persoonallisuus- ja kulttuurikeskeiseen määrittelytapaan, joista persoonallisuuskeskeinen kansanluonne sisältää luonteenpiirteet, ja kulttuurikeskeinen taas tavat,

¹⁷² Tolvanen 1928, 80.

¹⁷³ Tolvanen 1928, 88.

¹⁷⁴ Kts. myös Hall 1999, 203.

normit, toiminnot ja arvot.¹⁷⁵ Neekerirodun kohdalla luonteenpiirteet kuten myös ulkonäkö selittivät kulttuurikeskeisiä tekijöitä ja yhdessä nämä kaikki selittivät sivistystasoa. Jo ulkonäön ja varsinkin tapojen tutkimisen jälkeen oli mahdollista arvioida, millaiset mahdollisuudet tällaisella ihmisellä oli sivistyä.¹⁷⁶ Kansanluonteen käsite oli jo itsessään ristiriitainen kansan viitatessa kollektiivisuuteen ja luonteen taas yksilön psykologiaan, mutta oppikirjoissa ei tätä ristiriitaa havaittu.¹⁷⁷

Neekerin luonne kuvattiin melkein kaikissa oppikirjoissa, ja se kuvattiin hyvin samantyyppisillä adjektiiveilla. Tolvanen oli tästä poikkeus, sillä hänen kirjassaan ei ollut muiden kirjojen tapaan erillistä luonteen kuvaamista. Suppeus luonteenmäärittelyssä ei ollut Tolvaselle poikkeuksellista, sillä hän oli kertonut myös neekerin ulkonäöstä niukkasanaisesti.¹⁷⁸ Oppikirjojen luonteenkuvaus saattoi olla luettelomainen tai luonne esitettiin kertomusten avulla. Varsinkin Soininen ja Kaila käyttivät kirjassaan kertomuksia, joissa esiteltiin neekerin luonnetta.¹⁷⁹ Neekerin luonteesta tulivat oppikirjoissa esille useimmiten laiskuus, lapsellisuus, julmuus, turhamaisuus, iloisuus ja huolettomuus. Kaikki nämä adjektiivit lapsellisuutta luonneuttamatta esiintyivät myös muita kansoja kuvattaessa. Niitä voidaankin kutsua maantiedon oppikirjoissa esiintyviksi stereotyyppisiksi iskusanoiksi luonteen kuvaamisessa.¹⁸⁰

Neekerin luonne oli kuvattu negatiivisesti, sillä vain iloisuutta voitiin pitää hyvänä ominaisuutena. Tosin sekin merkitsi neekerin kohdalla lapsellisuuteen ja huolettomuuteen liittynyttä iloisuutta.¹⁸¹ Kansojen luonteen kuvaamisessa tyypillistä oli, että tutuista kansoista annettiin myönteisiä kuvauksia, mutta mitä kaukaisemmasta ja vieraasta kansasta oli kyse sitä kielteisemmäksi kuvaus muuttui. Leiviskän kirjassa kuvaus neekeristä oli kaikkein negatiivisin, sillä hänen mielestään neekeri oli iloinen, huoleton, meluava, laiska, itsekäs, epäluotettava, lapsellisen hyväntahtoi-

¹⁷⁵ Paasi 1984, 17.

¹⁷⁶ Isaksson & al. 1999, 131: Freneologiassa uskottiin kallonmuodon ja luonteenpiirteiden vastaavuuteen.

¹⁷⁷ Kts. myös Paasi 1984, 15.

¹⁷⁸ Tolvanen 1928, 80.

¹⁷⁹ Soininen & al. 1921, 262.

¹⁸⁰ Paasi 1984, 91.

¹⁸¹ Soininen & al. 1921, 262.

nen ja julma.¹⁸² Leiviskän kirjassa esiintyivät kaikki ne adjektiivit, jotka voitiin löytää muistakin kirjoissa lukuunottamatta turhamaisuutta. Toisaalta negatiivinen luonteenkuvaus verrattuna muihin oppikirjoihin löytyi myös Soinisen ja Kailan oppikirjasta, jossa kertomusten avulla lisättiin vakuuttavuutta neekerin huonosta luonteesta.¹⁸³

Oppikirjojen luonnekuvaukset olivat yksi esimerkki stereotyyppien luomisesta ja käyttämisestä maantiedossa. Neekerin luonteenpiirteitä kuvattaessa heitä käsiteltiin yhtenäisenä ryhmänä, rotunsa edustajina, ei yksilöinä.¹⁸⁴ Oppikirjoissa persoonallisuuskeskeinen kansanluonne tarkoittikin lähinnä ryhmästereotyyppiä, jossa monimuotoiset kansalliset yhteisöt typistyi mielikuviksi yksilöistä.¹⁸⁵ Yhtenäisyyden lisäksi luonnetta pidettiin pysyvänä, sillä luonteen uskottiin olevan perinnöllinen ominaisuus.¹⁸⁶ Neekerin luonteen kuvauksesta oli tullut oppikirjoissa stereotyyppinen uskomus, joka oli riittämätön yleistyksen tekemiseen.¹⁸⁷ Luonteeseen liittyvien stereotyyppien luomisessa kyse oli erojen tuottamisesta, mikä on oleellista kansallisen identiteetin luomisessa.¹⁸⁸ Se, keitä me olimme, määräytyi oman identiteetti-yhteisön ja toisen välisestä suhteesta ja ennen kaikkea eroista.¹⁸⁹

Stereotyyppi on merkki valtasuhteista, sillä ylempiarvoisen stereotyyppiä alempiarvoisistaan ovat melko jäykkiä.¹⁹⁰ Luotu omakuva myös määräsi sen, mitä luonteenpiirteitä pidettiin oleellisina mainita, sillä samat luonteenpiirteet, jotka löydettiin itsestä esiintyivät myöhemmin muiden kohdalla myönteisinä tai kielteisinä. Oppikirjat ovat esimerkki stereotyyppien jäykkyydestä, sillä ensimmäiset neekerikuvaukset tulivat oppikirjoihin 1800-luvulla, ja kuvausten sisältö pysyi samana vielä pitkään 1900-luvulle.¹⁹¹ Oppikirjojen ongelmaton luonnekuvaus oli vain rännäistä, sillä esimerkiksi maantieteen professori J.E. Rosberg kyseenalaisti totu-

¹⁸² Leiviskä 1926, 59.

¹⁸³ Soininen & al. 1921, 262-263.

¹⁸⁴ Halmesvirta 1994a, 208.

¹⁸⁵ Paasi 1984, 19.

¹⁸⁶ Kemiläinen 1985, 14.

¹⁸⁷ Kts. myös Paasi 1984, 23.

¹⁸⁸ Paasi 199, 222.

¹⁸⁹ Hall 1992, 305.

¹⁹⁰ Kts. myös Paasi 1984, 23.

¹⁹¹ Paasi 1998, 237

tun tavan käyttää luonnekuvauksia.¹⁹² Kuvauksia ei kuitenkaan muutettu, sillä stereotypian uskottiin kuvaavan neekeriä juuri sellaisena kuin hän oli. Stereotypiat olivat rajoittavia luodessaan kehykset sille, miten jotain asiaa voitiin lähestyä. Esimerkiksi usko neekerin laiskuuteen suuntasi huomion kaikkiin niihin tekijöihin, jotka todistivat tätä laiskuutta.

Kansoja kuvailtiin monin adjektiivein, jotka useimmiten eivät olleet keskenään ristiriidassa. Tavoitteena oli *luonteenomaisen leiman*¹⁹³ antaminen, jota suuresti helpotti, jos luonteenpiirteet oli pystytty tiivistämään helposti muistettavaksi, ristiriidattomaksi kokonaisuudeksi. Kansanluonteiden esittämisessä pyrittiin ottamaan huomioon kansalliset päämäärät ja vallitseva maailmantilanne, mikä näkyi myös oppikirjoissa. Vastakkainasetteluja luomalla voitiin esimerkiksi lisätä oman yhteisön sisäistä yhtenäisyyttä.¹⁹⁴ Tämän vuoksi pyrittiin peittämään toisen ihmisyyden merkkejä ja korostettiin tämän vastenmielisinä pidettyjä ominaisuuksia.¹⁹⁵ Neekeiden kohdalla luonteenomaisen leiman antaminen oli onnistunutta, sillä neekeristä oli pystytty luomaan kestävä stereotypia. Neekeri ei ollut suomalaiselle vain vastakohta, vaan häntä voitiin pitää itsen negaationa.¹⁹⁶

Keskenään kansojen stereotyyppiset luonteet muodostivat vastakohtapareja. Suomalaista ja neekeriä kuvaaville sanoille voidaan löytää monia tällaisia pareja, jotka toiseuden sääntöjen mukaan antoivat suomalaiselle positiivisen ja neekerille negatiivisen merkityksen. Tällaisia olivat esimerkiksi neekerin laiskuus, jolle vastakohtana oli suomalaisen ahkeruus. Toisista tehtiin peilejä, joista heijastui se, mitä ei itse oltu tai mitä ei haluttu olla.¹⁹⁷ Vastakohtapareja käyttämällä voitiin siirtää toisille huonoina pidettyjä ominaisuuksia, jotka todellisuudessa olisi pitänyt liittää itsen, mutta joiden olemassaolo haluttiin torjua. Vastaavasti neekereille ja suomalaisille samankaltaiset piirteet voitiin selittää suomalaisten kohdalla paljon positiivisemmin kuin ne selitettiin neekeriin yhdistettyinä.

¹⁹² Paasi 1984, 75.

¹⁹³ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 149.

¹⁹⁴ Paasi 1998, 231.

¹⁹⁵ Miles 1994, 38.

¹⁹⁶ Löytty 1994, 121.

3.2. Laiskuus

Yksi Soinisen ja Kailan otsikoista Mustasta Afrikasta kertovilla sivuilla oli *Neeke-rit eivät rasita itseään työllä*.¹⁹⁸ Kirjassa kerrottiin, miten *neekeri ei koskaan tee työtä, kun hänellä vain on tarpeeksi syömistä*.¹⁹⁹ Tämä lause oli oppikirjassakin kursivoitu, mikä oli harvinaista, ja kursivointi kiinnitti entistä enemmän huomiota laiskuuteen. Neekereiden laiskuudelle kerrottiin myös syitä Soinisen ja Kailan oppikirjassa ja tämän lisäksi siinä huomioitiin laiskuuden seuraukset. Syynä laiskuudelle olivat heidän mielestään Mustan Afrikan luonnonolot, jotka olivat niin rikkaat, että neekeri selvisi vähäisellä työllä.²⁰⁰ Ilmasto ei vaikuttanutkaan vain ympäristöteorian mukaisesti rodun ulkonäköön, vaan ilmasto vaikutti myös luonteeseen. Tästä esimerkkinä olivat monet eurooppalaiset kansat olivat vaativan ilmaston vuoksi pakotettu tekemään työtä, sillä he osasivat ottaa huomioon työnteon positiiviset vaikutukset tulevaisuudessa.²⁰¹

Jo pelkkä laiskuus oli häpeällistä, mutta yhtä pahoja olivat laiskuuden seuraukset, jotka olivat ilmeiset. *Aluksi meitä (matkalaisia M.L.) kummastutti se, että neekereillä ei ollut suuria kaupunkeja, tehtaita, rautateitä, ja että heidän olonsa, vaatteensa, talonsa, tapansa olivat niin tuiki alkuperäisellä kannalla, luonnontilassa kuten sanotaan*.²⁰² Neekerin laiskuus oli alkuasukkaille tyypillinen piirre, ja laiskuus yhdistettiin muihinkin alkuasukkaisiin. Alkuasukkaiden pitämiseen laiskoina vaikuttivat eurooppalainen teollisuus ja protestantismi, joihin laiskuus ei sopinut.²⁰³ Neekereille ihanteelliset luonnonolot kuvattiin eurooppalaisille aivan toiseksi. Eurooppalainen ei nimittäin voinut tehdä ruumiillista työtä kaikkialla Mustassa Afrikassa kuumuuden vuoksi.²⁰⁴ Ilmasto kuvailtiin epäterveelliseksi, jolla viitattiin ilman soveltumattomuudesta eurooppalaiselle. Neekerin kohdalla tällaista selitystä taas ei käytetä, sillä olivathan jotkut troopillisen alueen kansat kehittyneet korkealle tasolle.²⁰⁵

¹⁹⁷ Miles 1994, 38.

¹⁹⁸ Soininen & al. 1921, 263.

¹⁹⁹ sama.

²⁰⁰ sama.

²⁰¹ Esim. Hänninen 1925, 162.

²⁰² Soininen & al. 1921, 263.

²⁰³ Pieterse 1992, 91.

²⁰⁴ Soininen & al. 1921, 263.

²⁰⁵ Tolvanen 1928, 114.

Yksittäisistä luonteenpiirteistä laiskuus sai kaikkein eniten huomiota eri kansojen kuvauksissa. Neekereiden laiskuudesta kertominen toimi varoittavana esimerkkinä, sillä laiskuudesta seurasi vain luonnontilaan jääminen. Laiskuuden aiheuttamasta luonnontilasta joutui myös kärsimään, mutta neekeri oli itse aiheuttanut kärsimyksensä. Neekerin laiskuus nousi sitä tuomittavammaksi mitä enemmän muiden kansojen ahkeruutta arvostettiin. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa ahkeruus esiintyy siveysopin opetuksessa, jossa kaikilla uskottiin olevan siveellisiä käsitteitä kuten oikeudenmukaisuus ja työ toisten puolesta puhumatta-kaan ahkeruudesta, rohkeudesta ja tahdonlujuudesta. Ilman näitä uhkaisi rappio ja lopulta yhteiskunnan hajoaminen.²⁰⁶ Neekerin kohdalla nämä positiiviset ominaisuudet tosin olivat melko vähäisiä ja vastaavasti oli nähtävissä merkkejä. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelman mukaan oppilaille tulisikin opettaa, että vastenmielisinäkin pidettäviä asioita on opittava tekemään ja että kristityllä oli velvollisuuksia muita kohtaan, mutta työtä on tehtävä itseäänkin varten.²⁰⁷

3.3. Epäluotettavuus ja julmuus

Kertomus, jonka avulla todistettiin neekerin kallon lujuus, voitiin osoittaa myös äkkiä puhkeava julmuus. *Kerrankin neekerisoutajamme riitaantuivat jostain turhanpäiväisestä asiasta ja alkoivat hutkia toisiaan päihin meloilla, ennen kuin ehdimme sovittamaan. Vahinkoa ei tullut kenellekään, muutamia airoja vain katkeili.*²⁰⁸ Neekeristä luotu verenheimoinen kannibaali –stereotypia liittyi neekerin väkivaltaisuuteen, joka saattoi esiintyä lievempänäkin kuin itse kannibalismina.²⁰⁹ Jo pelkän mustan ihonvärin uskottiin herättävän pelkoa, joka vain lisääntyi julmuuteen liittyneiden kertomusten myötä.²¹⁰

Yllättäen alkanut tappelu oli merkki neekerin äkkipikaisuudesta, johon liittyi vaarallisuus. Esimerkiksi arjalaisen rotuteorian kehittäjä Arthur de Gobineau piti nee-

²⁰⁶ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 104.

²⁰⁷ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 96.

²⁰⁸ Soininen & al. 1921, 262.

²⁰⁹ Löytty 1994, 119.

²¹⁰ Rantonen 1994, 13.

kereitä eläimellis-aistillisina, joka näkyi heidän välinpitämättömyytensä heidän omaansa ja muiden elämää kohtaan ja tappamisena vain tappamisen vuoksi.²¹¹ Vastaavaa väkivaltaista käytöstä ei muilla kansoilla oppikirjojen mukaan ollut, vaikka niissä huomioitiin väkivaltaisuuDET muidenkin kansojen osalta. Poikkeuksellista neekereille oli, että he tapelivat keskenään, sillä muiden kansojen kohdalla huomioitiin vain kansojen väliset erimielisyydet. Nämä erimielisyydet sijoittuivat useimmiten eri uskojen välisille raja-alueille.²¹² Eurooppalaisen tuli olla väkivaltaisen ja epäluotettavan neekerin lähettyvillä varuillaan varsinkin ollessaan ihmissyöntiä harrastaneiden heimojen parissa tai sodissa.

Julmuuteen oli yhteydessä neekerillä ilmenevä tarve sotaisuuteen, ja sotaisuus oli hidastanut eurooppalaisten etenemistä Mustassa Afrikassa kuumuuden lisäksi.²¹³ Sotaisuus oli ollut haitta eurooppalaisille, mutta samalla sotaisuutta oli pidetty merkkinä urhoollisuudesta. Urhoollisina neekereitä oli pidetty, sillä he eivät olleet päästäneet vieraita maahan.²¹⁴ Urhoollisuus oli ainoa ominaisuus, jossa Soininen ja Kaila selvästi menivät neekereiden puolelle, ja pitivät siirtomaanomistuksia havittelevia eurooppalaisia vieraina. Neekerin sotaisuus ei ollut vain haitaksi eurooppalaisille, sillä he olivat osanneet hyödyntää tätä luonteenpiirrettä. Sudanista nimittäin voitiin palkata Ranskan parhaimmat siirtomaasotajoukot.²¹⁵ Ranska ei ollut ainoa siirtomaa, joka paikallisia sotiinsa siirtomaissa, vaan se oli yleistä kaikkien siirtomaiden keskuudessa.²¹⁶ Sudanilaisten sotaisuus ei selittänyt pelkäämistään neekerin luontaisella halulla sotia tai olla urhoollinen. Yhtenä selittävänä tekijänä oli sudanilaisten islamin usko, jota pidettiin sotaisana.²¹⁷

3.4. Turhamainen ja iloinen lapsi

Neekereiden välinen tappelu, jossa hutkittiin toisia meloilla päihin, päättyi yhtä nopeasti kuin oli alkanutkin. Pian vallinneeseen sopuun ja rauhaan päästiin, sillä

²¹¹ Isaksson & al. 1999, 122.

²¹² Tolvanen 1928, 38.

²¹³ Soininen & al. 1921, 263.

²¹⁴ sama.

²¹⁵ Tolvanen 1928, 80.

²¹⁶ Pieterse 1992, 83.

²¹⁷ Soininen & al. 1921, 254.

*se muuten onkin neekereille varsin kuvaavaa, etteivät he koskaan ole pitkävihaisia, siksi he ovat liian iloisia mieleltään. Meidänkin soutajamme lauleskelevat, lörpöttelevät ja hoilaavat aamusta iltaan.*²¹⁸ Neekeriä kuvattiinkin huolettomaksi ihmiseksi, jonka mielialat vaihtuivat nopeasti julmuudesta iloisuuteen. Neekereiden hoilaaminen ja lörpöttely olivat päämäärätöntä toimintaa eikä niille voitu löytää muita tarkoituksia kuin iloisuuden ja huolettomuuden ilmaiseminen.

Neekeri kuvattiin oppikirjoissa lapselliseksi ihmiseksi, jolla myös mielialat vaihtelivat nopeasti.²¹⁹ Neekerin näkeminen lapsena tai hänen lapsellistamisensa liittyi jalo villi –stereotypiaan, jossa neekerit nähtiin suurina lapsina, jotka elivät luonnon kanssa sopusoinnussa. Valistusaikana oli uskottu, että yksinkertaista elämää viettäneet jalot villit voisivat elää vapaina ja hyveellisinä toisin kuin muut ihmiset.²²⁰ Oppikirjoissa lapsellisuus ja hyveellisyys eivät liittyneet millään tavalla toisiinsa vaan päinvastoin neekeri oli jäänyt lapsen tasolle.

Neekereitä pidettiin turhamaisina, mutta turhamaisuus ei ollut vaatteilla koreilua. Kuumuus teki liiat vaatteet turhiksi, ja Aro totesikin, että vaatteista ei ole tämän vuoksi paljon sanottavaa.²²¹ Neekerin turhamaisuus ilmenikin muilla tavoilla kuin vaatteiden käytössä.²²² Jotuni kuvaili neekerit komeileviksi, ja *tukkaansa hän sitoo helyjä, kiinnittää nenäänsä ja korviinsa renkaita ja kantaa kaulassaan helminauhoja.*²²³ Jotuni kuvaili tarkasti myös tatuoimisen, joka oli hänestä luonnonkansoille yleinen koristelutapa. Kuviot saatiin aikaan viiltelemällä ja värit laittamalla haavoihin tuhkaa tai kasvien nestettä.²²⁴ Turhamaisuuteen ei kuitenkaan kuulunut puhtaus, vaan neekereitä pidettiin likaisina. Asunnot olivat likaisia ja likaisia olivat myös vaatteet, jos neekeri niitä edes käytti.²²⁵

Yhtenä turhamaisuuden merkinä voitiin oppikirjoissa pitää neekerin tapaa omaksumaa eurooppalaisilta paheita, mutta ei velvollisuuksia. Yhtenä näistä paheista oli tupakanpolto, jota pidettiin esimerkkinä siitä, miten neekeri ei hallinnut euroop-

²¹⁸ Soininen & al. 1921, 262.

²¹⁹ Esim. Soininen & al. 1921, 262.

²²⁰ Löytty 1994, 120.

²²¹ Aro 1920, 161.

²²² Esim. Leiviskä 1926, 59.

²²³ Jotuni 1920, 153.

²²⁴ sama.

palaista kulttuuria ja elämäntapaa.²²⁶ Tupakointi ei myöskään vastannut kuvaa säästäväisyydestä, jota oppikirjoissa ihailtiin ja johon pyrittiin.²²⁷ Kun neekerillä vain oli tarpeeksi ruokaa uskottiin hänen vain syövän, juovan, polttavan ja oleilevan.²²⁸ Tätä huoletonta asennetta voitiin pitää itsekkyyden osoituksena, sillä kaikki laiskuuteen ja välinpitämättömyyteen viittaava oli halveksittavaa.²²⁹ Neekerin alhaisen velvollisuudentunnon seuraukset näkyivät myös Soinisen ja Kailan mainitsemisissa kuvauksissa alkukantaisuutena ja luonnontilassa elämisenä.²³⁰

4. Sivistymätön neekeri

4.1. Luonnonkansat ja sivistyskansat

Yksinkertaisimman jaottelun mukaan kansat voitiin jakaa luonnonkansoihin ja sivistyskansoihin, ja voitiin myös puhua sivistyneistä ja sivistymättömistä roduista. Luonnollisesti eurooppalaiset luokiteltiin sivistyskansoihin, mutta tämän lisäksi esimerkiksi japanilaiset ja kiinalaiset luokiteltiin osittain niihin kuuluviksi.²³¹ Neekerit taas olivat luonnonkansa yhdessä esimerkiksi Afrikan alkuperäiskansojen, busmannien ja hottentottien, sekä Australian aboriginaalien ja joidenkin Etelä-Amerikan intiaaniheimojen kanssa. 1800-luvun puolivälin jälkeen kehitelyä kehitysopillista yhteiskuntateoriaa sovellettiin ihmisyyhteisöjen tutkimiseen, jolloin yhteisöä alettiin tutkia luonnontieteellisillä menetelmillä. Vertailun avulla yhteisöt voitiin asettaa järjestykseen primitiivisimmästä kehittyneimpään.²³² Uskottiin, että kulttuurit kehittyisivät vaiheittain samalla tavalla kuin ihmisetkin kehittyisivät.²³³ Maantiedon oppikirjoissa sivistyskansat ja luonnonkansat kuuluivat pääluokitteluun, mutta luokittelun sisältäkin löytyi vielä hyvin eri kehitystasolla olleita kansoja.

²²⁵ Jotuni 1920, 156.

²²⁶ Paasi 1998, 231.

²²⁷ Hänninen 1925, 189.

²²⁸ Soininen & al. 1921, 263.

²²⁹ Esim. Leiviskä 1926, 59.

²³⁰ Soininen & al. 1921, 263.

²³¹ Esim. Aro 1920, 147, 150.

²³² Pitkänen 1999, 77.

Oppikirjoissa usein esiintyneet käsitteet, luonnonkansat ja sivistyskansat, olivat joidenkin kansojen kohdalla ongelmallisia, sillä joitakin kansoja oli vaikea sijoittaa kumpaankaan ryhmään. Jotuni oli tehnyt tästä kahtiajaottelusta muita laajemman version, jossa luonnonkansojen ja sivistyskansojen välissä olivat vielä puolisivistyneet kansat, jolloin vain eurooppalaiset edustivat sivistyskansoja.²³⁴ Jotuni poikkesi muista oppikirjan kirjoittajista myös siinä, että hän oli määritellyt tarkemmin käyttämänsä käsitteet kuin muut tekijät. Hänen mukaansa luonnonkansat elivät omalla alhaisella kehitystasollaan eikä heillä voitu havaita olevan minkäänlaisia sivistyspyrkimyksiä. Puolisivistyneet kansat olivat kehittyneet luonnonkansoja pidemmälle, mutta heidänkin kehityksensä oli pysähtynyt tiettyyn pisteeseen. Sivistyskansat taas olivat edistyneet kaikilla mahdollisilla elämänaloilla, ja mikä oleellisinta, he edistyivät jatkuvasti.²³⁵ Neekereiden osalta käytetyllä jaottelulla ei ollut merkitystä, sillä ne olivat oppikirjojen mukaan aina luonnonkansoihin kuuluvia toisia meidän ollessa sivistyskansoihin kuuluvia.

Luonnonkansojen määrittelemisen oli asenteellista, ja ne haluttiin asettaa vastakkain sivistyskansojen kanssa. Kulttuurikansa-käsitettä käytettiin synonyyminä sivistyskansalle, vaikka niiden sisältö ei vastannut täysin toisiaan. Kulttuurikansan määritelmä oli paljon varovaisempi, sillä vuoden 1912 Tietosanakirjaan kulttuurisanan määritelleen Arvi Grotenfeltin mielestä kulttuuritonta kansaa ei ollut olemassa. Sivistymättömiä kansoja taas voitiin löytää. Joka tapauksessa kulttuurikansan oli oltava korkealla kulttuuriasteella ja sen vaikutuksen maailmanhistoriaan oli oltava merkittävä.²³⁶ Sivistyneet kansat olivat näkyviä ja niitä voitiin pitää inhimillisinä ja historiaa luovina luonnonkansojen kuten neekereiden taas ollessa historiaa läpikäyviä näkymättömiä epäihmisiä.²³⁷ Kulttuurikansaksi kohottamiseen ei riittänyt pelkän oman kulttuurin luominen, vaan sen oli osoitettava korkeakulttuurin piirteitä. Oppikirjoissa ei kulttuurikansa-käsitettä käytetty, ja sivistymättöminä pidetyillä kansoilla ei välttämättä havaittu olevan omaa kulttuuria.

²³³ Kivistö & al. 2002, 13.

²³⁴ Jotuni 1920, 189.

²³⁵ Jotuni 1920, 190.

²³⁶ Grotenfelt 1912, 1727.

²³⁷ Turunen 1994, 86.

Oppikirjoissa sivistymättömiä kansoja suuremman huomion saavat sivistyneet, joista oli enemmän kerrottavaa. Sivistyskansoiksi luokiteltavien kansojen tuli täyttää tietyt kriteerit, joilla sivistystä mitattiin. Ennen kaikkea sivistyskansan velvollisuutena oli jatkuva kehittyminen kaikilla sivistyksen kriteereillä mitattuna. Oppikirjoissa sivistyksen mittareina toimivat uskonto, koulutus, hallinto ja elinkeinot, jotka liittyivät toisiinsa. Jos joku näistä osa-alueista ei ollut kehittynyt, olivat yleensä muutkin osa-alueet alkeellisia. Sivistyneeltä kansalta vaadittiin jatkuvaa kehitystä, mutta neekereiden kuten muidenkin luonnonkansojen uskottiin olevan tietyllä alkeelliselle tasolle jääneitä kansoja.²³⁸ Tämän mukaan ero luonnonkansojen ja sivistyskansojen välillä lisääntyi jatkuvasti aiemman saavutetun sivistyksen johtaessa uuteen kehittymiseen.

Muilta omaksuttuja tapoja ei millään tavalla halveksittu vain päinvastoin kyvykkääksi osoittautunut kansa osasi soveltaa kaikki mahdollisuudet kehittyä. Hyödyllisten taitojen lainaaminen muilta oli ollut eurooppalaisessa sivistyksessä oleellista. Muilta lainaamisen hyväksyminen sopi hyvin eurooppalaisiin, jotka olivat omaksuneet kiinalaisia myöhemmin monia asioita.²³⁹ Oppikirjassa ei tosin mainittu suoraan eurooppalaisten oppineen asioita kiinalaisilta. Tämän lisäksi eurooppalaiset kansat lainailivat jatkuvasti toisiltaan asioita, mikä oli jo hyväksyttyä, sillä olihan lainaamisessa silloin kyse sivistyneiden kansojen välisestä lainasta. Jotunin mukaan eurooppalaisen menestyminen oli alkanut tavaravaihdosta ja hyödyllisten taitojen lainaamisesta, jota oli seurannut sivistys. Sivistys takasi eurooppalaisille mukavamman ja turvallisemman elämän kuin muissa maanosissa elämä oli.²⁴⁰ Vuonna 1920 painetussa kirjassa edes ensimmäinen maailmansota ei ollut muuttanut käsityksiä Euroopan turvallisuudesta.

Eurooppalaisille sopivan määritelmän oli sisällettävä joko piirre muilta omaksutun hyväksyttävyydestä tai kieltää eurooppalaisten koskaan omaksuneen keneltäkään muulta mitään. Neekerit taas eivät olleet osoittaneet minkäänlaista itsenäistä omaksumiskykyä, ja asioita muilta omaksuessaan heillä vielä oli taipumus omaksua paheita. Jos poikkeuksellisesti voitiin havaita sivistykseen viittaavia piirteitä,

²³⁸ Esim. Jotuni 1920, 189.

²³⁹ Tolvanen 1928, 59.

²⁴⁰ Jotuni 1920, 64.

selitettiin niitä haamilaisen teorian avulla. Eurooppalaisten toisiltaan lainaaminen erosi haamilaisessa teoriassa esitetyistä näkemyksistä siten, että haamilaisen teorian mukaan uudet ideat oli viety Afrikkaan, ja vietyjen ideoiden hyväksikäyttö oli passiivista verrattuna aktiiviseen lainaamiseen.²⁴¹ 1900-luvun alkupuolella rotujen kulttuuriarvon pohtiminen oli yleistä, ja haamilainen teoria vähensi neekerin kulttuuriarvoa.²⁴² Kulttuurisesti neekeri ei voinut tarjota eurooppalaiselle paljoakaan ellei mitään, joten hänen arvonsa ei ollut suuri. Eurooppalaisten arvostus taas lisääntyi, kun voitiin havaita eurooppalaisen kulttuurin leviämistä.

Sivistyskansoista kertomiseen keskittyminen oppikirjoissa kertoi samalla luonnonkansoihin suhtautumisesta. Suhtautuminen luonnonkansoihin on vaihdellut suuresti arvioijasta ja ajasta riippuen. Suhtautuminen ei ole ollut pelkästään negatiivista, sillä sivistyskansat olivat kehittyneet luonnonkansoista ja luonnonkansoja voitiin ihaila niiden eurooppalaisilta puuttuneiden ominaisuuksien vuoksi. Oppikirjoissa luonnonkansan olemassaolo oli hyväksyttävää, jos se sijoittui menneisyyteen, sillä luonnonkansat olivat kehityksen alkupiste. Esimerkiksi Favorin arveli alkuihmisten olleen *villejä sanan laajimmassa merkityksessä*.²⁴³ Ihmisten alkukotia ei oppikirjoissa tunnettu, mutta mahdollista oli, että se sijaitsi jossain lämpimän tai lauhkean ilmaston alueella.²⁴⁴ Täysin mahdottomana ajatuksena olisi varmasti ollut sijoittaa ihmisen alkukoti Mustaan Afrikkaan tai yleensäkin Afrikkaan. Aasiaa pidettiin mahdollisena alkukotina, josta myös neekerit olivat siirtyneet nykyisille asuinsijoilleen.²⁴⁵

Luonnonkansoihin oli aiemmin liitetty jalo villiys, jonka ihailu oli alkanut valitusajalla. Jo alusta alkaen jalo villiys oli yhdistetty neekereihin, ja siitä oli tullut stereotypia, jota toistettiin yhä uudelleen neekereiden yhteydessä.²⁴⁶ Aiemmin jaloina villeinä pidetyt luonnonkansat alkoivat edustaa oppikirjoissa rappeutuneisuutta. Hallin diskursiivisissa strategioissa esiintyvä toisen idealisointi oli kääntynyt pääläelleen, eikä luonnon kanssa sopuoinnussa elänyt jalo villi ollut enää

²⁴¹ Kts. myös Rytönen 1989, HAik n:o 1.

²⁴² Kts. myös Mattila 1996, 126.

²⁴³ Favorin 1920, 148.

²⁴⁴ sama.

²⁴⁵ Aro 1920, 159.

²⁴⁶ Löytty 1994, 120.

oppikirjoissa eurooppalaisten ihaillema ihminen.²⁴⁷ Villi-sanaa käytettiin oppikirjoissa harvoin ja jalo villi –yhdistelmää ei löydy niistä enää lainkaan. Sivistys- ja luonnonkansat asetettiin oppikirjoissa edelleen vastakkain, mutta tämä ei johtanut luonnonkansan ihailuun, vaan päinvastoin se osoitti sivistyskansan ylemmyyttä.

Oppikirjoissa jalo villi ei vastannut ihmisihannetta, vaan oli päinvastoin ihanteena olleen tehokkaaseen tuotantoon pyrkivän ihmisen vastakohta. Jalojen villien avulla oli voitu osoittaa oman yhteiskunnan rappeutuminen, mutta tähän ei nähty enää tarvetta.²⁴⁸ Oman rappeutumisen sijaan muut nähtiin oppikirjoissa rappeutuneina, ja oppikirjojen tapa suhtautua vähättelevästi jaloon villiyyteen on esimerkki stereotypian osittaisesta rikkoutumisesta. Jalon villiyyden määritelmä oli pysynyt samana, mutta sen merkitys oli muuttunut positiivisesta negatiiviseksi. Neekeri ei ollut välttämättä itse muuttunut mitenkään, mutta stereotypia hänestä muuttui, jotta se olisi vastannut paremmin määrittelijän tavoitteita.²⁴⁹

Entiset jalot villit olivat oppikirjoissa sivistymättömiä neekereitä. Neekerin sivistymättömyyden osoittaminen ei ollut aina suoraa, vaan välillistä, jolloin se ilmeni sivistyksen merkkien puuttumisena.²⁵⁰ Sivistymättömyyden osoittamisessa neekeridiskurssin eivät sisältyneet vain ne asiat, joista siinä puhuttiin, vaan myös ne, joista siinä vaiettiin.²⁵¹ Neekeridiskurssissa vaietaan eniten sivistykseen liittyvistä asioista, sillä neekerillä ei katsottu olevan sivistystä tai se oli vähäistä. Sivistys oli jotain sellaista, joka oli oppikirjoissa rajattu neekeridiskurssin ulkopuolelle. Neekeristä tuli tämän vuoksi eurooppalaisen itsemäärittelyn kannalta tärkeä sivistyksen negatio.²⁵² Epäily neekerin sivistymättömyydestä liittyi eurooppalaisilla olleeseen kyvyttömyyteen käsitellä kaikkea sellaista sivistystä, joka ei sopinut heidän omaan malliinsa.²⁵³ Oppikirjoissa kaikki se, mikä ei sopinut eurooppalaiseen malliin jätettiin mieluummin käsittelemättä kokonaan.

²⁴⁷ Kts. myös Hall 1999, 122.

²⁴⁸ Isaksson & al. 1999, 48.

²⁴⁹ Pieterse 1992, 227-228.

²⁵⁰ Kts. myös Pieterse 1992, 35.

²⁵¹ Kts. myös Fairclough 1997, 30.

²⁵² Halmesvirta 1994b, 208.

²⁵³ Kts. myös Hall 1999, 122.

4.2. Neekerin sivistymättömyyden syy

Afriikkaa voitiin pitää kaikkein sivistymättömpänä maanosana, jolloin tarkoitettiin varsinkin Mustan Afrikan neekereitä ja heidän sivistymättömyyttään.²⁵⁴ Luonnonkansojen kuten neekereiden sivistymättömyyden ja oppimattomuuden syiksi osoittautuivat oppikirjoissa neekerin vähäinen älykkyys, jonka vaikutusta pahensi hänen luonteensa, johon kuului sivistykseen vaikuttaneita niin sanottuja rodullisia paheita.²⁵⁵ Rotuajatteluun liittyi myös uskomus, jonka mukaan erikokoisiin kalloihin mahtuivat erikokoiset aivot ja aivojen kokoa taas pidettiin suoraan verrannollisena älykkyuden määrään.²⁵⁶ Lyhytkalloisena neekeri herätti jo pelkällä ulkonäöllään epäilyn älykkyudesta ja kyvystä tietoon.

Ajatus vain eurooppalaisille kuuluvasta, älykkyyttä osoittavasta tieteellisestä tiedosta oli liittynyt poliittiseen valtaan 1700-luvulla. Tämän jälkeen muiden älykkyyttä kyseenalaistanut kolonialismi ja antropologiasta kehittynyt poliittinen tietovaltajärjestelmä täydensivät toisiaan.²⁵⁷ Esimerkiksi rotukäsite edusti tieteellisenä pidettyä tietoa, ja lisäksi rotua pidettiin myötäsyttyisenä ja muuttumattomana.²⁵⁸ Käsitys rodun myötäsyttyisyydestä ja muuttumattomuudesta asetti epäilyjä alempien rotujen mahdollisuuksille kehittyä sen jälkeen kun heidän älykkyytensä oli kyseenalaistettu tieteellisenä tietona pidettyjen rotuoppien avulla.

Neekerin älykkyuden arviointi vaihteli eri oppikirjojen välillä, ja monista oppikirjoista puuttuivat suorasukaiset arvioinnit kokonaan. Eniten älykkyuteen viitannetta mainintoja oli Jotunilla, Leiviskällä ja Tolvasella. Oppikirjoissa neekeriä ei nimitetty tyhmäksi, vaan asia ilmaistiin kiertäen kuten sanomalla, että *hengenlahjat eivät ole kehuttavat*.²⁵⁹ Suoraan tyhmiksi oppikirjoissa ei haukuttu ketään, mutta neekereiden lisäksi vain aboriginaaleja pidettiin hengenlahjoiltaan heikkoina.²⁶⁰ Poikkeuksena neekerin älykkyuden negatiivisesta arvioinnista olivat Leiviskä ja

²⁵⁴ Esim. Tolvanen 1928, 88.

²⁵⁵ Rantonen 1999, 169.

²⁵⁶ Isaksson & al. 1999, 136.

²⁵⁷ Packalén 1993, 286.

²⁵⁸ Miles 1994, 51.

²⁵⁹ Jotuni 1920, 153.

²⁶⁰ Esim. Hänninen 1925, 298.

Tolvanen.²⁶¹ Leiviskän mukaan neekerin henkiset kyvyt eivät olleet niin heikot kuin usein luultiin, sillä terävien aistien lisäksi neekerillä olikin oletettua terävämpi pää.²⁶² Oppikirjoissa neekerin oppimiskykyyn siis suhtauduttiin ristiriitaisesti, ja positiivisten näkemysten vastakohtana oli Jotuni, joka heikkojen hengenlahjojen lisäksi uskoi neekerillä olevan vaikeuksia oppia matematiikkaa ja uskontoa.²⁶³

Neekerin älykkyystä positiivisia arvioita esittäneen Tolvasen mukaan kafferi-neekerit olivat Mustan Afrikan etevimpiä neekeriheimoja. Heidän älykkyytensä ei ollut huomattavaa vain verrattuna muihin neekereihin verrattaessa, vaan heidän älykkyyttään voitiin verrata eurooppalaisiin. Kafferi-neekerit olivat opiskelleet yliopistossa ja toimivat tuomareina ja lääkäreinä. Tolvanen käytti käsitettä yliopistosivistys puhuessaan kaffereista, ja tämä oli ainoa kerta, kun oppikirjoissa yhdistettiin sana sivistys ja neekerit toisiinsa positiivisella tavalla.²⁶⁴ Kafferi-neekereiden älykkyys tuli tosin vain ilmi, kun he olivat käyneet brittien perustamissa yliopistoissa Etelä-Afrikassa. Kuvaus kaffereista oli poikkeus oppikirjoissa yleensä esiintyneestä, kaikille neekereille yhteisestä stereotypiasta, sillä Tolvanen oli havainnut selviä eroja eri neekeriheimojen välillä. Tosin Tolvanen yhdisti älykkyuden vain kaffereihin, jotka vain yhtenä monista heimoista eivät vielä voineet kumota sitä käsitystä hengenlahjojen heikkoudesta, joka muissa oppikirjoissa vallitsi.

Epäilyt neekerin vähäisestä älystä eivät vain selittäneet hänen sivistymättömyyttään, vaan ne kyseenalaistivat neekerin sivistymismahdollisuudet tulevaisuudessakin. Kuvaukset ja epäilyt neekerin itsensä sivistämisen mahdottomuudesta kannustivat muita, sivistyksen vaativan älykkyuden omaavia, sivistämään itseään. Esimerkiksi suomalaisilla oli oppikirjojen mukaan todettu tarvetta kehittää itseään, mutta se ei näyttänyt enää yhtä vaikealta sen jälkeen kun oli kerrottu neekerin sivistymisen vaikeudesta. Suomalaisilla oli kaikki mahdollisuudet kehittää itseään, sillä kehitykselle ei voitu asettaa rotuun perustuvia rajoja. Neekerille rotu taas

²⁶¹ Tolvanen 1926, 85; Leiviskä 1926, 59.

²⁶² Leiviskä 1926, 59.

²⁶³ Jotuni 1920, 153.

²⁶⁴ Tolvanen 1928, 85.

aiheutti oppimattomuutta, jota voitiin havaita kaikkialla, ja oppimiskyvyn puutetta, joka voitiin neekerin lisäksi liittää vain muihin luonnonkansoihin.²⁶⁵

4.3. Luonnonhengistä luterilaisuuteen

Uskonnon asemasta oppikirjoissa kertoo se, että uskonto pyritään ainakin mainitsemaan kaikkien kansojen kohdalla. Opetussuunnitelmassa uskonto mainitaan yhdessä sivistysolojen kanssa, ja se sisältyi yhteen niistä kymmenestä kohdasta, joita maantiedossa tuli käsitellä.²⁶⁶ Annetun ohjeen mukaisesti oppikirjoissa myös liitettiin uskonto ja sivistysolot kiinteästi toisiinsa. Täysin uskonottomia kansoja tai valtioita ei ollut oppikirjojen mukaan, vaikka uskonnot suuresti poikkesivatkin toisistaan. Tolvasen mukaan uskonnoilla oli suuri merkitys ihmisen elämässä, ja tämä ajatus oli huomioitu muissakin oppikirjoissa.²⁶⁷ Uskonnon miellettiin olevan jotain kokonaisvaltaista, joka näkyi ihmisen koko elämässä. Tämän vuoksi ei uskontoja jätetty huomioimatta yhdessäkään oppikirjassa.

Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa ei ole ohjeita siitä, miten vieraita uskontoja tulisi maantiedossa käsitellä, mutta sen sijaan uskonnonhistorian opetuksessa siitä oli annettu ohjeet, joiden mukaan huomiota tuli kiinnittää kuuteen kohtaan. Näitä olivat ihmisten jumalatietoisuus ja uskonnon tarve, jumaluuden käsittäminen moneksi tai yhdeksi, jumaluuden ihmiselle asettamat vaatimukset, jumaluus tuomitsevana ja rankaisevana sekä jumalanpelko, ihmissielun kuolematomuus ja kuolemanjälkeinen rangaistus sekä jumaluuden huolenpito ihmisistä ja rakkaus ihmisiin, pahojen tekojen sovitus ja rukous.²⁶⁸ Näitä ohjeita sovellettiin kaikkien uskontojen kohdalla, vaikka vieraat uskonnot eivät aina ohjeisiin sopineetkaan.

Yksinkertaisin jaottelu oli jakaa uskonnot kahtia sen mukaisesti, olivatko ne polyteistisiä vai monoteistisiä. Tämä jaottelu kertoo jumaluuden määrittelyn tärkeydestä, sillä jumaluus oli se lähtökohta, jonka avulla uskontoja voitiin arvioida.

²⁶⁵ Esim. Jotuni 1920, 189-190.

²⁶⁶ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 151.

²⁶⁷ Tolvanen 1928, 136.

²⁶⁸ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 108.

Jumaluus oli käsite, joka yhdistettiin vain vieraisiin uskontoihin, kristinuskossa taas oli Jumala.²⁶⁹ Monoteistisiin uskontoihin kuuluivat Tolvasen mainitsemista uskonnoista kristinuskon lisäksi juutalaisuus ja islam ja polyteistisiä olivat hindulaisuus ja luonnonesineiden ja –henkien palvelijat. Luonnonesineiden palvelijoita oli Tolvasen mukaan monissa maanosissa, uskontonsa lisäksi heillä oli yhteistä asuminen trooppisilla alueilla.²⁷⁰ Luonnonhenkien ja –esineiden palvelija ei ollut ainoa nimi tällaisen uskonnon harjoittajille vaan heitä voitiin kutsua myös pakanoiksi.²⁷¹ Monoteismi ja polyteismi eivät kertoneet vain uskonnossa esiintyvien jumalien määrää, sillä niillä voitiin nähdä olevan yhteyksiä uskonnonharjoittajien sivistyksen määrään.

Oppikirjoissa ihmisen ensimmäisenä uskonnollisuutta ilmentävänä piirteenä pidettiin pelkoa, jota ihminen oli tuntenut luonnonvoimia tai henkiä kohtaan. Tästä oli myöhemmin syntynyt henkien ja jumalien palveleminen.²⁷² Kehitysjattelua liittyi tähän siten, että ensimmäisenä vaiheena pidettiin polyteistisiä uskontoja, joista monet kansat olivat siirtyneet myöhemmin monoteismiin. Polyteistisiä uskontoja tunnustaneet olivat usein luonnonkansoja, joiden *uskonnollisia haaveiluja*²⁷³ ei aina ymmärretty, sillä he *palvelevat jumalanaan outoa esinettä, jonka ovat sattuneet löytämään*²⁷⁴. Monoteistiset uskonnot olivat jo saavuttaneet kehityksen loppuvaiheen ainakin sen osalta, miten ne mielsivät jumalan. Epäselväksi jää, uskottiinko oppikirjoissa kaikkien uskontojen lopulta päätyvän monoteismiin. Uskonnon muuttuminen monoteistiseksi saattoi tarkoittaa koko uskonnon vaihtamista, jolloin monoteismin leviäminen saattoi siten viitata monoteististen uskontojen tekemään lähetystyöhön.

Oppikirjoissa neekerin uskontona oli joko luonnonhenkien palveleminen tai islam.²⁷⁵ Varsinaisena neekerin uskontona pidettiin kuitenkin luonnonhenkien palvelua, joka oli heidän oma uskontonsa islamin tultua myöhemmin käännytystyön kautta. Neekereiden uskontoa ei yleensä kuvata kirjoissa tarkemmin, vaikka lähe-

²⁶⁹ Vieraalla uskonnolla tarkoitan kaikkia niitä uskontoja, jotka eivät ole kristinuskoa.

²⁷⁰ Tolvanen 1928, 136

²⁷¹ Esim. Leiviskä 1926, 95.

²⁷² Esim. Hänninen 1927, 291.

²⁷³ Jotuni 1920, 191.

²⁷⁴ sama.

²⁷⁵ Esim. Tolvanen 1928, 80.

tystyön vuoksi se oli tuttu myös suomalaisille lähetyssaarnaajille. Neekereiden omasta uskonnosta ei ilmeisesti kerrottu muissa oppikirjoissa sen vuoksi, että sitä pidettiin epäolennaisena uskontona, joka tulisi vähitellen häviämään kokonaan. Luonnonhenkien palvelua oli myös vaikea sovittaa uskonnonhistoriassa asetuttuihin ohjeisiin. Neekereiden uskontoa ei kuitenkaan jätetä kokonaan huomioimatta oppikirjoissa, sillä siitä on mainintoja Hännisellä ja Leiviskällä, joka kertoi neekerien henkien ja esineiden palveluun kuuluvan taikoja ja loitsujen käyttämistä.²⁷⁶

Hänninen kuvasi Leiviskää huomattavasti laajemmin neekereiden uskontoa kertomuksen muodossa. Tosin kertomus esiintyi vasta vuonna 1927 ensimmäistä kertaa painatussa oppikirjassa, joka ei tätä kertomusta lukuunottamatta muuten poikennut Hännisen aiemmasta oppikirjasta. Kertojana oppikirjassa oli suomalainen lähetystyöntekijä, joka oli työskennellyt Ambomaalla. Kertomuksen mukaan neekerit olivat raakoja ja taikauskoisia ja heidän uskontonsa perustui vainajien henkien pelkäämiseen. Ihmiset pelkäsivät, että vainajien lepyttämiseen tarvittavia noitamenoja käytettäisiin eläviin ihmisiin. Tämä pelko johti sotiin, ryöstöretkiin, tappoihin ja tietäjien arvostamiseen, sillä vain tietäjillä oli valtaa nimetä noitamenoja harjoittaneet ihmiset.²⁷⁷

Kertomuksen mukaan neekereiden luonnonhenkien palvonta oli johtanut epävarmisiin oloihin, jossa ihmiset epäilivät ja pelkäsivät toisiaan. Tämä vastasi kuvaa eurooppalaisten uskomuksesta, jonka mukaan he itse olivat rationaalisia ja neekerit uskomustensa varassa eläviä ja pelkotilojensa hallitsevia ihmisiä.²⁷⁸ Polyteistisiin uskontoihin liittyviä asioita pidettiin muidenkin kuin vain luonnonhenkien palvelun osalta lähinnä käsittämättöminä ja ihmistä orjuuttavina. Kaikkein eniten vieraita uskontoja arvosteltiin siitä, mitä ne aiheuttivat ihmiselle. Kritiikkiä saivat uskontojen opit ja uskonnonharjoittaminen, jotka olivat selvästi haittaavia tai moraalittomia. Muiden uskontojen kuvausten avulla voitiin osoittaa kristinuskon erillaisuus verrattuna muihin uskontoihin. Kristinuskoon liitettiin rakastava Jumala ja anteeksianto, kun taas muut uskonnot näyttivät järjettömiltä.²⁷⁹

²⁷⁶ Leiviskä 1926, 60; Hänninen 1927, 291.

²⁷⁷ Hänninen 1927, 291.

²⁷⁸ Kivistö & al. 2002, 13.

²⁷⁹ Komiteamietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 107.

Vieraiden uskontojen esittelyn perustana oli kristinusko, jonka uskonnollista mallia sovellettiin muihin uskontoihin. Muita uskontoja tutkittiin lähinnä niillä kriteereillä, jotka sopivat omaan uskontoon ja kaikkea muuta oudoksuttiin ja arvosteltiin.²⁸⁰ Toisten uskontoja kuvailtaessa ja arvottaessa käytettiin omia käsityksiä normaaliudesta, jolloin toiset esitettiin epänormaaleina.²⁸¹ Toisen ominaisuuksien arvottaminen riippui arvottajan suhtautumisesta omaan yhteiskuntaansa, sen normeihin, arvoihin, tapoihin ja sosiaaliseen rakenteeseen.²⁸² Vertailu omaan uskontoon ei ollut tahatonta, vaan se oli tavoitteena, ja opetussuunnitelman uskonnonhistorian opetukselle annetuissa ohjeissa lähtökohtana oli muiden uskontojen tarkastelu tapahtui sen mukaan, mikä oli omassa uskonnossa tärkeää.²⁸³

Oppikirjoissa uskonnon kokonaisvaltaisuus näkyi esimerkiksi tavassa yhdistää uskonto ja kansanvalistus toisiinsa. Kansanvalistuksella tarkoitettiin oppikirjoissa kansan oppineisuutta, jota voitiin mitata luku- ja kirjoitustaidolla ja joka näkyi koulujen määrässä.²⁸⁴ Varsinkin luterilaiset, mutta myös muut kristityt olivat valistuneita verrattuna muiden uskonnonharjoittajiin. Varsinaisesti ei sanota uskonnon suoraan vaikuttavan kansanvalistukseen, vaan lähinnä niiden yhteys näkyi siitä tavasta, jolla nämä asiat oli sijoitettu lähekkäin ja toisiaan selittävästi oppikirjaan. Vastaavasti uskonnon negatiivinen vaikutus ilmaistaan samanlaisesti. Mustaa Afrikkaa kuvailtiin sivistyksellisesti takapajuiseksi, ja seuraavassa lauseessa mainittiin uskonnon olevan luonnonesineiden eli epäjumalien palvelua.²⁸⁵ Uskonto saattoi siten edistää sivistystä tai olla suoranainen este sille.

Uskonnon ja kansanvalituksen yhdistäminen toisiinsa saattoi olla heijastusta Suomen uskonnonvapauskysymyksestä ja koulujen tunnustuksellisesta uskonnonopettamisesta.²⁸⁶ Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa uskonnonvapautta vastustettiin, mikä vastasi oppikirjojen linjaa kiinteästä uskonnon ja kansanvalituksen yhdistämisestä toisiinsa. Opetussuunnitelman mukaan uskonnon opetuksen poistaminen kansakoulusta, jota on vaadittu olisi varsinkin näissä oloissa kansan

²⁸⁰ Kts. myös Hall 1999, 122.

²⁸¹ Miles 1994, 38.

²⁸² Isaksson & al. 1999, 48.

²⁸³ Komiteanmietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 57.

²⁸⁴ Esim. Aro 1920, 98.

²⁸⁵ Esim. Tolvanen 1928, 88.

²⁸⁶ Tamminen 1998, 24-25: 1922 tuli laki uskonnonvapaudesta ja vuoden 1923 kansakoululaissa uskonnon

kasvatukselle korvaamaton vahinko.²⁸⁷ Nämä olot viittasivat jatkuvaan moraalittomuuden lisääntymiseen ja vieraantumiseen uskonnosta. Uskonnon opetuksen tehtävänä pidettiin nuorison kasvattamista kansallisen kirkon ja seurakunnan hartaiksi ja toimintahaluisiksi jäseniksi.²⁸⁸ Maantiedon oppikirjoissa oli monia esimerkkejä siitä, miten uskonto vaikutti ihmiseen positiivisesti tai negatiivisesti uskonnosta riippuen, joten uskonnon kasvattavaa asemaa pidettiin merkittävänä.²⁸⁹

Vanhat dikotomiat kuten barbaria vastaan sivistys ja uskonto vastaan taikausko olivat menettäneet merkitystään 1800-luvulla rotukäsitteen yleistymisen muuttessa erilaisuuden ja toiseuden määrittämiskriteereitä.²⁹⁰ Oppikirjoissa jopa rotua voimakkaammin korostuvat jossain kohdissa erot uskonnon laadussa ja sivistyksen määrässä. Rotukäsitteen mukanaolo ei poistanutkaan aiempia vastakkainasetteluja, sillä vanhat dikotomiat olivat jossain tapauksessa hyvin kestäviä, jolloin uskontoon viittaneet dikotomiat säilyivät rotudikotomioiden rinnalla.²⁹¹ Oppikirjoissa vaikuttivat rinnakkain uudet ja vanhat dikotomiat, vaikka uskontoa ei voitu ensisijaisesti liittää rotuominaisuudeksi. Uskonto oli kuitenkin merkki sivistyksen määrästä, joka oli eri roduilla erilainen.

4.4. Keräilystä teollisuuteen

Neekereiden sivistymättömyyden yhtenä osoituksena oppikirjoissa oli heidän tapansa elää. Neekerikylät kuvattiin ruohokattoisista savimajoista muodostuviksi, alkukantaisiksi ja staattisiksi paikoiksi.²⁹² Neekerikylät olivat aivan jotain muuta kuin oppikirjoissa ihailut eurooppalaiset teollisuuskaupungit, jotka olivat jatkuvasti muuttuvia ja kehittyviä.²⁹³ Oppikirjoissa kuvattu neekerikylien elämä oli luonnonkansoille tyypillisenä pidettyä elämää, jossa aika kului pääasiassa ravinnonhankintaan ja puolustukseen.²⁹⁴ Neekereiden tapauksessa aikaa jäi myös eu-

opetus säilyi tunnustuksellisenä.

²⁸⁷ Komiteamietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 67.

²⁸⁸ Komiteamietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 98.

²⁸⁹ Esim. Leiviskä 1920, 42.

²⁹⁰ Isaksson & al. 1998, 93; Miles 1994, 54.

²⁹¹ Isaksson & al. 1998, 93; Miles 1994, 54.

²⁹² Esim. Tolvanen 1928, 86.

²⁹³ Esim. Hänninen 1925, 192-193.

²⁹⁴ Jotuni 1920, 189.

rooppalaisten mielestä liialliseen laiskotteluun, jonka vuoksi neekereiden elämään eivät sopineet kuvaukset luonnonkansojen elämän ankaruudesta.²⁹⁵

Afrikkaa kuvaavissa oppikirjojen kartoissa korostuivat ilmasto, kasvillisuus tai eläimet.²⁹⁶ Suurin osa Afrikasta ja varsinkin neekereiden asuttama alue nähtiin luonnontilassa olevana samoin kuin sen asukkaat olivat.²⁹⁷ Luonnontilassa pysytelylle oli myös vaihtoehto, sillä Mustan Afrikan tapaan Suomi oli ollut luonnontilassa suomalaisten tullessa maahan. Metsän koettiin olleen suomalaisten tiellä ja *siten suomalainen rupesi vihaamaan metsää ja käymään säälimätöntä sotaa sitä vastaan.*²⁹⁸ Musta Afrikka taas muodostui edelleen raivaamattomista viidakoista, joissa ei voitu havaita ihmisen tekemää työtä. Mustaa Afrikkaa hallitsi luonto, mutta Eurooppa oli ihmisten hallittavissa, sillä sivilisaatio oli tunkeutunut luontoon.²⁹⁹ Valkoisilla kulttuuri oli luonnolle vastakohtana, mutta neekereillä kulttuuri oli luonto.³⁰⁰

Yhtenä osana oppikirjoissa tapahtunutta sivistyksen arviointia olivat elinkeinoista kertominen. Myös Maalaiskansakoulun opetussuunnitelmassa suositeltiin vertailemaan elinkeinoja keskenään. Elinkeinojen kuvaaminen oli oppikirjoissa tärkeää, sillä siten pystyttiin arvioimaan, miten luonto oli saatu ihmisen palvelukseen.³⁰¹ Elinkeinojen arvioinnissa käytettiin mallia kehityksestä, joka eteni aluksi keräilystä metsästykseseen, jonka jälkeen seurasi paimentolaisuus ja lopulta maanviljely.³⁰² Kehityksen lopullisena muotona oli teollisuus, jota kaikki eivät olleet saavuttaneet oppikirjojen mielestä. Leiviskän mukaan vain sivistyskansoilla oli talouselämä niin kehittynyt, että teollisuuden avulla saatiin luonnonrikkaudet käyttöön.³⁰³ Tekniikan kehittyminen oli oleellista elinkeinojen kehittämisessä, sillä keksintöjen uskottiinkin siirtävän yhteiskunnan aina aiempaa kehittyneemmälle asteelle.³⁰⁴

²⁹⁵ Esim. Jotuni 1920, 189.

²⁹⁶ Esim. Aro 1920, 157.

²⁹⁷ Esim. Soininen & al. 1921, 263.

²⁹⁸ Soininen & al. 1921, 90.

²⁹⁹ Löytty 1997, 100.

³⁰⁰ Hall 1999, 168.

³⁰¹ Komiteamietintö 1925: 14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 149.

³⁰² Hietala 1979, 86.

³⁰³ Leiviskä 1926, 153.

³⁰⁴ Kivistö & al. 2002, 13.

Eri kehitysvaiheita kuvattiin arvottavasti, mikä näkyi varsinkin suhtautumisessa luonnonkansojen elinkeinoihin kuten keräilyyn, metsästyksen ja kalastukseen.³⁰⁵

Neekereiden elinkeinoina pidettiin oppikirjoissa yleensä metsästystä, karjanhoitoa ja maanviljelyä, mutta ylimmälle, teollisuuden asteelle he eivät yltäneet.³⁰⁶ Poikkeuksena tästä olivat Aron ja Leiviskän oppikirjat, joiden mukaan neekerit olivat saavuttaneet teollisen vaiheen.³⁰⁷ Leiviskä kuvaili teollisuuden korkeatasoisten rautaesineiden kuten työkalujen ja aseiden valmistukseksi. Leiviskä, joka oli löytänyt neekereiltä teollisen vaiheen, oli löytänyt myös keräilyasteella olevia neekereitä toisin kuin muut oppikirjan tekijät.³⁰⁸ Useissa muissa oppikirjoissa neekerit eivät olleet alimmalla tasolla, sillä he olivat ohittaneet jo keräilyvaiheen. Tämän perusteella neekereitä kehittymättömämpiä olivat keräilyn asteella vielä olleet Australian neekerit.³⁰⁹ Leiviskän oppikirjassa neekereiden elinkeinoissa nähtiin suuria eroja, jolloin neekerit edustivat alimmasta kehitysvaiheesta aina ylimpään kehitysvaiheeseen kuuluvia elinkeinoja.

Aro ja Leiviskä eivät kuvanneet tarkemmin neekereiden kehittymistä teolliselle asteelle, mutta mahdollista oli, että he eivät uskoneet neekereiden itse keksineen rautateollisuutta, jolloin näiden oppikirjan neekerediskurssi oli lähempänä muita oppikirjoja. Neekereiden rautatuotannon korkeatasoisuutta voidaan selittää haamilaisen valloittajateorian avulla, jonka mukaan neekerit eivät ole kehittyneet omaehtoisesti, vaan kehitys on tullut aina ulkopuolelta. Teorian mukaan rodullisesti ylivoimaiset valloittajat olivat tuoneet niin teknologiset, yhteiskunnalliset ja sivistykselliset innovaatiot Afrikkaan. Neekereiden oma-aloitteisuutta halveksinut ja kyseenalaistanut haamilainen valloittajateoria oli suosittu siirtomaakauden historiankirjoituksessa.³¹⁰

Neekereiden metsästystaitoa arvostettiin, sillä heidän mainitaan olevan varsin taitavia metsästäjiä, jotka nuolillaan ja keihäillään metsästävät elefanteja ja virtah-

³⁰⁵ Esim. Jotuni 1920, 189.

³⁰⁶ Esim. Soininen & al. 1921, 263.

³⁰⁷ Aro 1920, 160; Leiviskä 1926, 60.

³⁰⁸ Leiviskä 1926, 60.

³⁰⁹ Esim. Tolvanen 1928, 124.

³¹⁰ Rytönen 1989, HAik n:o 1.

poja.³¹¹ Metsästys liitettiin luonnonkansojen elinkeinoihin, jolloin taitavuus metsästyksessä todisti neekereiden olevan entistä enemmän luonnonkansa.³¹² Metsästyksen ollessa tärkeä elinkeino neekerit olivat suurin piirtein samalla tasolla kuin suomalaisten esi-isät, jotka myös olivat olleet taitavia metsästäjiä.³¹³ Metsästys ei ollut ainoa asia, jossa neekerit vertautuivat suomalaisten esi-isiiin, sillä esimerkiksi suomalainen muinaisusko oli perustunut neekereiden uskonnon tapaan luonnonhenkien ja –esineiden palvomiseen.³¹⁴ Neekereitä pidettiinkin muiden alkuasukkaiden kanssa eräänlaisina eurooppalaisten kanssa samanaikaisesti elävinä esi-isinä.³¹⁵

Aron ja Leiviskän teollisuuteen viittaavien tekstien lisäksi oli monissa muissakin oppikirjoissa kuvattu elinkeinoja, jotka erottivat neekerin luonnonkansoista. Maanviljely sijoittui korkealle elinkeinojen arvioinnissa, ja neekereillä voitiin todeta olevan maanviljelyä. Tosin maanviljely jaettiin oppikirjoissa esiintyneistä elinkeinoista kaikkein tarkimmin kehittyneeseen ja ei-kehittyneeseen, sillä maanviljelytavoissa oli havaittu suuria eroja. Neekereiden kyky viljellä oli vasta alkuvaiheessa, mikä viittasi heidän vasta äskettäin tapahtuneeseen siirtymiseensä keräilystä viljelyyn. Lisäksi neekerit olivat kuokkaviljelijöitä, ja auraviljelyä taas voitiin pitää kehittyneimpänä viljelymuotona.³¹⁶

Neekerin laiskana pidetty luonne ei myöskään sopinut yhtään maanviljelyyn, sillä siinä tarvittiin sitkeyttä ja pitkäjänteisyyttä, jota häneltä ei löytynyt. Neekerin viljelyn alkeellisuus ja tuottamattomuus voitiin selittää myös olosuhteilla. Hänninen oli suomalaista maanviljelyä pohtiessaan huomionut maanviljelyä edistäviä seikkoja, joihin kuuluivat maaperän ja ilmaston sopivuus.³¹⁷ Kuumalla vyöhykkeellä juuri maanlaatu ja vetojuhtien puute selittivät auraviljelyn puuttumisen.³¹⁸ Tosin olosuhteet eivät selittäneet kaikkea, sillä esimerkiksi suomalaiset olivat oman sitkeytensä ansiosta onnistuneet viljelemään sellaisillakin alueilla, joissa maaperä oli

³¹¹ Hänninen 1925, 264.

³¹² Jotuni 1920, 189.

³¹³ Hänninen 1925, 95.

³¹⁴ Esim. Tolvanen 1928, 137.

³¹⁵ Pieterse 1992, 37.

³¹⁶ Esim. Leiviskä 1926, 96.

³¹⁷ Hänninen 1925, 91.

³¹⁸ Leiviskä 1926, 96.

huonoa.³¹⁹ Hänninen pitikin työvoimaa ja sen ammattitaitoa oleellisena tekijänä onnistuneessa maanviljelyksessä maaperän ja ilmaston lisäksi.³²⁰

4.5. Kannibalismi

Kannibalismia pidettiin varminpana merkinä sivistyksen puuttumisesta. Ihmissyöjiä pidettiin kaikkein vähiten ihmisinä, ja valkoiselle rodulle myötäsyntyisenä pidettiin ominaisuutta, joka esti kannibalismia.³²¹ Kannibalismia kuvaus oli yleistä, ja siinä oli kyseessä sivilisoituneen ja primitiivien kohtaaminen, jossa oli mahdollista löytää absoluuttinen toinen.³²² Ihmissyöjämyytin tuli riistää ihmisarvo alkuaikailta moraalilla stigmatisoinnilla ja oikeuttaa näin alkuaikailta orjuuttaminen.³²³ Neekereiden ihmissyönti ei yleensä jäänyt mainitsematta oppikirjan tekijöiltä, mutta muissa kirjoissa ei asiaan kiinnitetä yhtä paljon huomiota kuin Aron oppikirjassa. Ihmissyöjämyytin levittämistä voitiin oppikirjoissa myös lieventää kertomalla vain joidenkin neekerheimojen olevan kannibalisteja.³²⁴

Aron oppikirjassa oli kertomus nimeltään *Taistelu ihmissyöjien kanssa Kongojoella*.³²⁵ Kertomuksessa Mustassa Afrikassa vierailleet matkailijat taistelivat neekereitä vastaan, ja tämä kertomus sai merkittävän osan ainakin sivumääräisesti, sillä melkein puolet neekereiden kuvaamisesta oli juuri tätä kertomusta. Ideaa matkustajista oli käytetty tässäkin oppikirjassa ihmissyökertomuksessa. Aluksi matkailijat purjehtivat joella, jolloin *maan raivoisat asukkaat*³²⁶ tulivat kohti venettä matkalaisten huutaessa paikallisen tulkkinsa avulla *rauhaa. Emme huoli teidän ystävyydestänne! Me syömme teidät*,³²⁷ oli neekereiden antama vastaus rauhaa, ystävyyttä ja keskustelua haluaville matkalaisille. Tästä heimosta matkalaiset vielä selvisivät, mutta joen toisella puolella oli jo seuraava vieläkin aggressiivisempi heimo odottamassa.

³¹⁹ Hänninen 1925, 84.

³²⁰ Hänninen 1925, 91.

³²¹ Löytty 1997, 32.

³²² Löytty 1997, 34.

³²³ Turunen 1994, 83-84.

³²⁴ Tolvanen 1928, 80.

³²⁵ Aro 1920, 162.

³²⁶ sama.

³²⁷ sama.

Tämä uusi heimo lähestyi keihäitään heittäen ja karjuen: *Lihaa! Lihaa! Ah haa, nyt saamme tarpeeksemme lihaa! Bo-bo-bo-bo! Bo-bo-bo-bo-o-o!* Koska heimo ei suostunut keskustelemaan, matkailijat nousivat *yhtenä miehenä* antaakseen *tuliluikuistaan* vastauksen tuolle *ihmissyöjäjoukolle*.³²⁸ Matkailijoiden reaktiot vaikuttivat kertomuksen valossa oikeutetuilta ja lähinnä itsepuolustukselta, sillä neekerit hyökkäsivät ensimmäisinä, sillä kuului *sotatorven toivotusta* ja miehet tekivät *uhkaavia liikkeitä*. Matkailijat taas olivat kuin huvipurjehduksella ja antoivat *airojen levätä ja virran viedä* venettä mukanaan.³²⁹

Aloittamalla kertomus matkalaisista annetaan lukijalle valmiiksi samastumiskohde, jonka avulla lukija kohtasi seuraavat tapahtumat. Kertomuksessa tuli esille vain meidän, matkailijoiden, näkökulma neekereiden jäädessä toiseksi, joita ei ymmärretty. Koska ensimmäisestä heimosta selvittiin keskustelun avulla, haluttiin korostaa matkailijoiden kykyä hoitaa asioita rauhanomaisesti ja myös kyvystä perustella asioita järkevästi. Toinen heimo ei enää kuunnellutkaan, jolloin matkailijat turvautuivat tuliluikkuihinsa. Kirjoittajan mukaan *mitään vihaa emme oikeastaan tunteneet heitä kohtaan*. Neekerit taas olivat osoittaneet vihansa avoimesti ja *kiitivät kohden teräväkärkisillä veneillään*.³³⁰

Ottaen huomioon yleisen suhtautumisen neekereihin olisi tuskin ollut sopivaa päättää kertomusta matkailijoiden paolla puhumattakaan tappiosta. Neekereiden pitkät keihäät ja kilvet eivät tehoa *tuliluikkuihin*, joiden avulla *joki on puhdas* mitä ikinä puhdas tässä sitten tarkoittaakaan. Kertomus ei ole täysin ongelmaton, sillä Aron yritys kuvata matkailijat aina parempina johti lopulta joukkoammuskeluun. Ristiriidan kertomukseen toi se, että toisaalta oli tuotava esille matkailijoiden tekninen ylivalta, toisaalta halu rauhanomaiseen kanssakäymiseen. Eurooppalaiset esitettiin yksinäisinä valkoisina hahmoina, jotka kohtasivat alkuasukasheimon, jonka hyökkäyksen he kohtaavat hätkähtämättä osoittaen auktoriteettiaan.³³¹

³²⁸ Aro 1920, 162.

³²⁹ sama.

³³⁰ sama.

³³¹ Hall 1992, 281.

Aron kertomus oli rakennettu mielenkiintoa herättävällä tavalla jännityksen lisääntyessä kertomuksen edetessä. Jännitys olikin pelon ohessa usein kannibalistiin kertomuksiin liitetty tekijä.³³² Ongelmana oli se, että miten paljon totuudesta oli tingitty kerronnallisuuden vuoksi. Kertomus ei esittänyt yhtenäisestä kuvaa neekeristä, mutta vihamielisyys ja epäluuloisuus taas voitiin aina yhdistää eri nekeriheimoihin. Kertomuksessa olivat he, nekerit, joiden kohtaamisen outous sai matkailijan toteamaan: *eiköhän tämä vain olekin unta.*³³³ Epäselväksi ei jää, keitä he olivat, mutta meihin kuuluvien määrittely oli epätarkempaa. Mahdollista oli, että meitä pidettiin niin itsestään selvänä ryhmänä, että matkailijoita ei tarvinnut tarkemmin kuvata kaikkien eurooppalaisten kuuluessa meihin.

Oppikirjoissa tekijät ja samoin oppilaat samastettiin tutkimusmatkailijan rooliin. Varsinkin oppikirjojen Afrikka-lukuun liittyi paljon matkakertomuksia, ja oppikirjoista löytyi vaikutteita kolonialistisesta kirjallisuudesta ja matkakertomuksista. Kolonialistisesta kirjallisuudelle ja oppikirjoille yhteisenä oli se näkökulma, jolla ne tarkastelivat Mustaa Afrikkaa. Tämän näkökulman mukaan Mustasta Afrikasta tuli toiseutta edustava ja mykkä, jolle merkitykset annettiin sen ulkopuolelta.³³⁴ Vastaavasti oppikirjojen tekstien samankaltaisuus ja tietojen pysyvyys oli samantapaista kuin kolonialistisessa kirjallisuudessa, jossa vanhaa kerrattiin yhä uudelleen, vaikka uudempiakin tietoja olisi saatavissa.³³⁵ Mielikuvista oli tullut lukittuneita, ja tätä edisti alkuperäinen eurosentriäinen näkökulma, joka tulkitse uudetkin tiedot itselleen sopiviksi.

Matkakirjallisuudesta oli saatu minämuotoinen tyyli, jossa yksityiskohtaisesti kuvailtiin paikkoja ja annettiin lukijalle vaikutelma, että kertoja olisi todellisuudessa kokenut kertomansa asiat. Oppikirjoissa voitiinkin käyttää Mustassa Afrikassa matkustaneiden kertomuksia, sillä esimerkiksi Favorin oli maininnut käyttäneensä tunnetun tutkimusmatkailijan David Livingstonen matkakertomuksia lähteenä omassa oppikirjassaan.³³⁶ Aro ei maininnut lähteitään, mutta hänen käyttämänsä kertomus oli samankaltainen kuin Livingstonen matkakertomuksissa olevat ker-

³³² Pieterse 1992, 108.

³³³ Aro 1920, 162.

³³⁴ Kts. myös Löytty 1994, 117.

³³⁵ Löytty 1994, 115.

³³⁶ Favorin 1920, alkulause.

tomukset. Erojakin oli, sillä Livingstonen kertomukset antoivat Mustalle Afrikalle oman näkökulman, joka selittyi myös Livingstonen kirjan laajuuteen verrattuna sitä oppikirjojen rajoitettuun tekstimäärään. Maantiedon oppikirjojen suppeus ei kuitenkaan selitä kaikkea, sillä matkailijakertomusten ihmissyönnille taas löytyi tilaa.

Kertomukset ihmissyönnistä toistivat verenhimoinen kannibaali –stereotypiaa oppikirjoissa. Jalo villiys ei enää ollutkaan jaloa kuten se oli aiemmin ollut, mutta verenhimoisuus säilyi edelleen.³³⁷ Verenhimoinen kannibaali –stereotypiaa olivat tukeneet oppikirjoissa jo neekerin luonteenkuvaukset, jossa tämän oli todettu olevan julma ja väkivaltainen. Lopullisesti tämä tuli todistettua kannibalismia tai paremminkin niiden uhkaa kuvaavissa kertomuksissa. Jalon villiuden poistettua sen tilalle ei tullut mitään myönteistä, ja samanaikaisesti verenhimoisen kannibaalin ollessa edelleen ajankohtainen stereotypioissa muuttui käsitys neekeristä entistä negatiivisemmaksi.

5. Eurooppalaisten Musta Afrikka

5.1. Siirtomaahallinto

Maantiedon oppikirjoissa maapalloa tutkittiin jakamalla se maanosiin ja valtioihin. Myös Afrikka oli jaettu valtioihin, jotka tosin olivat Euroopan siirtomaita. Afrikkaa tutkittiin eurooppalaisesta näkökulmasta käsin, jolloin merkittäviä olivat vain siirtomaat ja afrikkalaisia valtioita taas pidettiin vähäpätöisinä. Sitä paitsi Afrikassa ei oikeastaan edes ollut tilaa afrikkalaisten omille valtioille sillä, *Afrikka on niin tarkoin jaettu eurooppalaisten valtioiden kesken, että ainoastaan muutamia pienet alueet ovat säilyneet itsenäisinä.*³³⁸ Tämän lauseen mukaan vain eurooppalaisilla oli valtioita Afrikan koostuessa alueista. Afrikassa tunnetut alueet oli jo jaettu eurooppalaisten kesken ja tuntemattomina pidettiin niitä, joissa ei ol-

³³⁷ Kts. myös Löytty 1994, 120.

³³⁸ Hänninen 1925, 265.

lut eurooppalaista hallintoa ja jotka olivat tuntemattomia vain eurooppalaisille. Varsinkin Musta Afrikka oli tuntematon ja sitä pidettiin neekerin asuinalueena.³³⁹

Oppikirjojen valtiokeskeisyys oli osa poliittista maantiedettä, jossa korostetaan rajojen olemassaoloa tilaa jakavina tekijöinä.³⁴⁰ Valtio on esimerkki rajatusta alueesta, ja oppikirjoissa korostui tämä valtioon liitetty määritelmä. Rajojen olemassaolo ei ole ollut tärkeää vain poliittiselle maantieteelle, sillä koko maantiede on syntynyt nationalismin ja kolonialismin vuoksi, joissa rajoilla on ollut oleellinen osa.³⁴¹ Nationalismi näkyi oppikirjoissa Suomen itsenäistymisessä, joka teki valtiokäsitteestä peruskäsitteen. Kolonialismiin taas kuului oletamus, että neekereiltä puuttuivat kokonaan poliittiset instituutiot kuten perusyksikkönä pidetyt valtiot, joita eurooppalaisten olisi Afrikkaan perustettava. Mallit valtioista saatiin Euroopasta, joten esimerkiksi Mustaan Afrikkaan pyrittiin luomaan neekereille vieraita kuningaskuntia ja tasavaltoja.³⁴²

Oppikirjan tekijöistä Hänninen, Jotuni, Tolvanen ja Leiviskä käsitteivät Afrikkaa pääosin siirtomaittain omistajavaltioiden mukaan. Soinisen ja Kailan oppikirjassa valtiot eivät olleet yhtä keskeisessä asemassa, mutta siinäkin mainittiin joitain valtioita. Neekerin kohdalla Soininen ja Kaila eivät kuitenkaan valtioista kertoneet, sillä heidän mielestään Afrikka oli neekerin kotimaa.³⁴³ Muista oppikirjoista poiketen Favorin ei tekstissä jakanut Afrikkaa valtioihin, sillä hän jätti nimeämättä tekstissä sekä afrikkalaiset valtiot että siirtomaat, mutta hänen kirjassaan taas oli kartta Afrikan valtiollisista oloista.³⁴⁴ Kartta oli mukana siitäkin huolimatta, että Favorinin mielestä karttakirjojen olemassaolo teki turhaksi karttojen käytön oppikirjoissa.³⁴⁵ Valtio-käsite kuitenkin on mukana Favorinin kirjassa, vaikka hän ei erillisiä valtioita nimeäkään. Valtioita maininneet oppikirjojen tekijät jakoivat Afrikan siirtomaanomistusten mukaan ja ainoana itsenäisenä maana pidettiin Abessiniaa.³⁴⁶ Käytettiin oppikirjoissa valtioita tai ei oli niille yhteisenä piirteenä eu-

³³⁹ Soininen & al. 1921, 262.

³⁴⁰ Rosberg 1913, 1480.

³⁴¹ Paasi 2002, 163.

³⁴² Rytkönen 1989, HAik n:o 1.

³⁴³ Soininen & al. 1921, 262.

³⁴⁴ Favorin 1920, 113.

³⁴⁵ Favorin 1920, alkulause.

³⁴⁶ Tolvanen 1928, 89.

rooppalaisen näkökulman esille tuominen niin koko Afrikasta kuin Mustasta Afrikasta kerrottaessa.

Uskottiin, että Afrikassa oli vallinnut sekasorto ja epäjärjestys esikoloniaalisella kaudella ennen eurooppalaisten tultua tuomaan järjestyksen.³⁴⁷ Kolonialismia voidaankin pitää organisoimisena ja järjestämisenä, jossa ei-eurooppalainen alue muutetaan eurooppalaiseksi rakennelmaksi.³⁴⁸ Oppikirjoissa valtiot olivat selkeyttäviä käsitteitä, joiden avulla oli helppo jäsentää oppikirjojen tekstiä. Valtio-käsitteen tuominen Afrikkaan oli osa eurooppalaisten hallintaa, jossa tilasta oli tehty poliittista.³⁴⁹ Oppikirjoissa eurooppalaisten poliittisen tilan hallinta oli edennyt melko pitkälle, ja se näkyi kolonialismin korostamisena.

Siirtomaiden ja eurooppalaisten näkyvä asema oppikirjoissa oli ilmeinen siitäkkin huolimatta, että esimerkiksi oppikirjoja koskenut suunnitelma ja Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma eivät huomioineet siirtomaakysymystä millään tavalla. Esimerkiksi ainoat Mustaa Afrikkaa koskeneet muutokset, jotka oppikirjoihin tehtiin 1920-luvun alussa, olivat myös siirtomaanomistuksiin tulleita muutoksia. Ensimmäinen maailmansota oli muuttanut siirtomaanomistuksia Mustassa Afrikassa Saksan menettäessä entisiä alueitaan muille eurooppalaisille valtioille.³⁵⁰ Ensimmäistä maailmansotaa voidaankin pitää Afrikan viimeisenä jakona, jossa siirtomaaisännät jakoivat keskenään hävinneen Saksan alueet.³⁵¹

Afrikkaa käsiteltäessä kirjoitettiin oppikirjoissa eurooppalaisten siirtomaista, itsenäisistä valtioista ja maantieteellisin perustein jaetuista alueista. Afrikan valtiollisia oloja ei kuitenkaan kuvattu karttojen avulla, vaikka oppikirjat muuten käyttivät karttoja. Afrikan yhteydessä esitetyt kartat kuvasivat lähinnä ilmastoja, kasvillisuutta tai eläimiä valtiollisia rajoja esittäneiden karttojen sijaan.³⁵² Karttojen perusteella Afrika nähtiin oppikirjoissa enemmän yhtenä luonnontilassa olevana maanosana kuin valtioista muodostuneena alueena. Kartoittamista voidaan pitää valloittamisen syynä ja seurauksena, ja kartoilla Afrika oli jaettu siirtomaavalto-

³⁴⁷ Rytönen 1989, HAik n:o 1.

³⁴⁸ Packalén 1993, 285.

³⁴⁹ Kts. myös Paasi 1998, 223.

³⁵⁰ Esim. Hänninen 1925, 194.

³⁵¹ Kivistö & al. 2002, 22.

jen kesken.³⁵³ Kartan ja valloittamisen liittyessä toisiinsa onkin outoa, että Afrikasta ei esitetä karttaa, jossa se olisi jaettu siirtomaiksi.

Syynä karttojen puuttumiseen voi olla myös halu jättää Afrikka avoimeksi alueeksi. Aiemmin varsinkin Mustan Afrikan alueet oli jätetty kartoissa valkoisiksi niiden tuntemattomuuden vuoksi. Musta Afrikka oli tuntematon, ja tuntematonta pidettiin tyhjänä.³⁵⁴ Mustan Afrikan lisäksi koko Afrikan kuvaaminen tyhjäksi alueeksi auttoi perustelemaan sen valloittamista, sillä ei kenenkään maan saattoi ottaa haltuunsa se, joka halusi. Kartografinen tyhjiys ei ollut vain tietämättömyyttä, vaan merkki ekonomisesti ja demografisesti saatavilla olemisesta.³⁵⁵ Yhtenä selityksenä karttojen puuttumiselle voi olla myös erillisten karttakirjojen käyttö oppikirjan ohessa, jolloin oppikirjoissa vältettiin samanlaisten karttojen esittämistä kuten esimerkiksi Favorin oli asiaa perustellut.³⁵⁶ Mahdollista oli myös kustantajien taloudelliset pyrkimykset, sillä esimerkiksi Otava ja Osakeyhtiö Valistus painoivat erillisiä karttakirjoja, joita mainostettiin oppikirjojen takakansissa.³⁵⁷

5.2. Neekerihallinto

Eurooppalaisten hallinnon painottumisesta huolimatta neekereiden omaa hallintoa ei jätetty huomioimatta. Eniten siitä kerrottiin Jotunin ja Tolvasen oppikirjoissa, mutta muissa kirjoissa kuten Favorinin kirjassa oli myös mainintoja siitä. Favorinin mukaan Afrikassa oli monia valtioita, joissa hallitsijoilla oli rajaton valta.³⁵⁸ Nämä rajatonta valtaa käyttäneet hallitsijat sijoitettiin yleensä Mustaan Afrikkaan. Neekereiden omasta hallinnosta vaikenivat kokonaan Hänninen sekä Soininen ja Kaila. Neekereiden omasta hallinnosta ei annettu positiivisia kuvailuja, jolloin siirtomaahallintoa pidettiin parempana neekereiden kohdalla kuin heidän omaa hallintoaan. Jotuni kuvasi neekereiden yhteiskunnallista elämää ajoittaiseksi, sillä

³⁵² Esim. Aro 1920, 157.

³⁵³ Löytty 1997, 102.

³⁵⁴ Löytty 1994, 119.

³⁵⁵ Löytty 1997, 20-21.

³⁵⁶ Favorin 1920, alkulause.

³⁵⁷ Aro 1920; Soininen & al. 1921.

³⁵⁸ Favorin 1920, 116.

häneistä vain suuri työ sai neekerit yhteistoimintaan toistensa kanssa.³⁵⁹ Neekerikyläin hallinto oli sukuihin ja heimoihin perustuessaan hallinnon alkukantaisiin muotoihin luettavaa. Vastaavalla tavalla suomalaiset olivat aiemmin eläneet suku- ja heimohallintoon perustuneissa yhteisöissä.³⁶⁰

Tolvanen käytti neekerikylästä käsitettä kommunistinen, ja hänestä kommunismi kuului neekereiden vanhoihin perinteisiin. Kommunismille annettiin vuoden 1912 Tietosanakirjassa kaksi määritelmää, joista toinen oli yksityisomaisuuden poistamiseen pyrkivien liikkeiden yhteisnimitys ja toinen viittasi vanhoihin heimo- ja sukuyhteiskuntiin, joissa ennen yksityisomaisuuden syntymistä vallitsi yhteisomistus.³⁶¹ Neekerikylät olivat esimerkkejä jälkimmäisestä kommunismista. Perheessä isät olivat tavallaan kuninkaita, jonka alamaisia olivat vaimot, lapset ja palvelijat. Muut perheenjäsenet olivat isälle orjia, mutta samalla isällisen huolenpidon alaisia. Kommunistisessa kylässä perheen omaisuus oli yhtenäistä, vaikka yksityisomistustakin oli jonkin verran.³⁶²

Neekerikylissä vallinneeseen orjuuteen suhtauduttiin oppikirjoissa hyvin kielteisesti ja orjuuteen yhdistettiin orjan täydellinen alistaminen. Todellisuudessa nämä orjuussuhteet saattoivat olla orjia hyödyttäviä. Perheen sisäisiä ”orjuussuhteita” ei aina pidettykään negatiivisina. Valtioiden aiheuttamaan orjuuteen suhtautuminen taas oli huomattavasti negatiivisempaa. Orjuuden poistumista pidettiin eurooppalaisten ansiona, sillä eurooppalaisten hallinnan lisääntyminen oli poistanut orjuutta.³⁶³ Favorin kirjoitti siitä, miten Mustasta Afrikasta oli aiemmin kuljetettu neekereitä orjiksi, mutta nyt hänen häpeällisenä pitämänsä kauppa oli lopetettu.³⁶⁴

Tolvasen mukaan neekerikylässä hallintoa johti kyläpäälikkö ja heimoissa heimopäälikkö.³⁶⁵ Kaikkien näiden yläpuolella olivat aiemmin olleet kuninkaat, joiden alaisuudessa oli ollut jopa miljoonia ihmisiä. Myös heimopääliköillä saattoi olla suuri valta vallan riippuessa hänen omasta voimakkuudestaan ja lähimpien

³⁵⁹ Jotuni 1920, 191.

³⁶⁰ Soininen & al. 1921, 83.

³⁶¹ Forsman 1912, 123-34.

³⁶² Tolvanen 1928, 86.

³⁶³ Esim. Soininen & al. 1921, 262.

³⁶⁴ Favorin 1920, 124-125.

³⁶⁵ Tolvanen 1928, 86.

ystävien uskollisuudesta.³⁶⁶ Päällikkö- ja heimokäsitteet olivat eurooppalaisen antropologian ja tutkimusmatkailijoiden käyttämiä käsitteitä, joita voidaan siten pitää hyvin eurosentrinä. Myöhemmin esimerkiksi heimojen kulttuurinen ja sosiaalinen homogeenisyys on kyseenalaistettu ja tilalle on tullut etnisten rajojen liikkuvuus ja suhteellisuus. Päällikkyys taas vaihteli suuresti eri alueilla, ja kaikkialla ei edes ollut päälliköitä, vaan yhteiskunta oli organisoitunut muilla tavoin.³⁶⁷

Oppikirjoissa mainitut käsitteet kuten heimo, päällikkö ja kuningaskunta ovat esimerkki eurooppalaisten käsitteiden siirtämisestä sellaisenaan Mustaan Afrikkaan. Eurooppalaisten käsitteiden käyttö vastaa Hallin kahta diskursiivista strategiaa, joista toisessa eurooppalaiset kategoriat ja normit projisoitiin sellaisenaan kaikkialle ja toisessa ei voitu havaita eroja ja kunnioittaa niitä.³⁶⁸ Erojen havaitsemisen puutetta ei oppikirjoissa yleensä muuten esiintynyt, vaan päinvastoin keskityttiin erojen tuottamiseen. Erojen kunnioittamisen puuttuminen taas oli yleistä, jos eroja oli havaittu. Eurooppalaisten käsitteiden siirtäminen neekerihallintoon sellaisenaan on esimerkki siitä, miten eroja ei edes havaittu puhumattaakaan niiden kunnioittamisesta.³⁶⁹

Oppikirjojen mukaan Mustassa Afrikassa oli aikanaan ollut suuria valtakuntia, jotka eurooppalaisten vuoksi eivät enää olleet itsenäisiä.³⁷⁰ Juuri näihin valtakuntiin yhdistettiin valtion aiheuttama orjuus ja johtajien despotia.³⁷¹ Mahtavat neekerivaltiot kuuluivat kaukaiseen menneisyyteen, ja aikaan ennen eurooppalaisten tuloa Mustaan Afrikkaan.³⁷² Neekerit eivät olleet oppikirjoissa täysin historiattomia, mistä oli osoituksena mahtavista valtioista kertominen. Tämä poikkesi yleisestä käsityksestä, jonka mukaan neekerit olivat historiattomia, ja esimerkiksi G.W.F.Hegel perusteli tätä muutoksen tai kehityksen merkkien puuttumisella.³⁷³ Euroopan ulkopuolisten alueiden historiattomuus liittyi ajatukseen, jonka mukaan historia alkoi vasta eurooppalaisen saapuessa paikalle.³⁷⁴ Historiallisen neekerin

³⁶⁶ Jotuni 1920, 191-192.

³⁶⁷ Rytönen 1989, HAik n:o 1.

³⁶⁸ Hall 1999, 122.

³⁶⁹ Kts. myös Hall 1999, 122.

³⁷⁰ Esim. Tolvanen 1928, 86.

³⁷¹ Favorin 1920, 116.

³⁷² Aro 1920, 161.

³⁷³ Rytönen 1989, HAik n:o 1.

³⁷⁴ Turunen 1994, 86.

näkeminen oppikirjoissa ei tosin ollut vain positiivista, sillä aiemmin vaikuttaneet valtiot, jotka sittemmin olivat hävinneet, olivat merkki neekerin taantumisesta.

Neekerit muodostivat oppikirjoissa kiinteän yhteisön, ja neekerikylien kuvissa kuvataan useammin neekeriryhmää, joka on kokoontunut majojensa ulkopuolelle kuin yksittäistä nekeriä.³⁷⁵ Toisaalta perheittäin eläneitä luonnonkansoja pidettiin kyvyttöminä jatkuvaan yhteistyöhön, ja Jotunin mukaan vain vaikea työ sai luonnonkansat yhteistoimintaan, joka oli siten vain ajoittaista.³⁷⁶ Neekereiden yhteisöllisyys ei siis ollut toimivaa. Neekereiden kykenemättömyys toimivaan hallintoon ja toisaalta aiemmin hallinneet despoottiset hallitsijat olivat eurooppalaisille merkki neekereiden ulkopuolelta tulevan hallinnon mahdollisuudesta. Tosin eurooppalaisten oli huomioitava myös neekereiden hallinnossa heidän luontainen kyvyttömyys yhteistoimintaan.

5.3. Siirtomaahallintoon suhtautuminen

Eurooppalaisten tuloa Mustaan Afrikkaan oli perusteltu niillä monilla vääryyksillä, joiden siellä uskottiin vallitsevan. Vääryyksinä pidettiin orjuutta ja heimosotia, jotka huomioitiin myös oppikirjoissa.³⁷⁷ Mustaan Afrikkaan menemistä ei tämän vuoksi pidetty toisen alueelle tunkeutumisenä tai loukkaavana. Päinvastoin ne, jotka eivät ottaneet eurooppalaisia vastaan, olivat jotenkin sulkeutuneita ja muita halveksivia.³⁷⁸ Neekerit eivät myöskään olleet itse Afrikan ensimmäisiä asukkaita, sillä he olivat vallanneet elintilaa Afrikan alkuasukkailta.³⁷⁹ Neekereitä kuitenkin pidettiin ei vain Mustan Afrikan vaan koko Afrikan todellisina asukkaina, vaikka eurooppalaisuuden korostamisessa tämä muuten unohtui.³⁸⁰

Eurooppalaisesta näkökulmasta huolimatta siirtomaiden hallintoa ei pidetty ongelmattomana ja sitä myös kritisoitiin oppikirjoissa. Kriittiset kommentit jäivät eurooppalaisuuden ihailun varjoon, mutta arvosteluakin esiintyi. Pohjois-

³⁷⁵ Esim. Aro 1920, 121.

³⁷⁶ Jotuni 1920, 191.

³⁷⁷ Esim. Tolvanen 1928, 86.

³⁷⁸ Soininen & al. 1921, 240-241.

³⁷⁹ Aro 1920, 161.

Afrikassa brittien hallintoa arvosteltiin, sillä arabien kerrottiin tehneen ankarasti työtä, mutta he asuivat edelleen kurjissa majoissaan ja olivat köyhiä. Syynä tähän pidettiin brittejä, joiden hallussa koko maa oli.³⁸¹ Brittien lisäksi eurooppalaisten toimia arvosteltiin, kun kerrottiin Belgian julmasta siirtomaahallinnosta Kongossa. Julmuudet on yleensä liitetty kuningas Leopoldin aikaan, jolloin julmuudet olivat jo menneisyyttä 1920-luvulla, mutta Tolvanen piti Belgian hallintoa edelleenkin julmana.³⁸²

Imperialismissa vaikutti 1920-luvulla vaihe, jossa aseilla luotua imperialismia ylläpidettiin lähinnä tekstuaalisuudella ja instituutioilla, joiden arvostelu oli väkivallan arvostelua vaikeampaa.³⁸³ Eurooppalaisten valloituspolitiikkaan liittyneitä vääryyksiä ei silti voitu sijoittaa vain menneisyyteen. Neutraalin Afrikan jakamisen lisäksi oppikirjoissa puhuttiin alueiden miehittämisestä.³⁸⁴ Yhtä arvostelevaa kieltä ei kuitenkaan käytetty kuin mitä käytettiin aiemmista tapahtumista kuten esimerkiksi Amerikan valloittamisesta, sillä Hännisen mukaan *portugalilaiset ja espanjalaiset nylkivät armottomasti näitä siirtomaitaan*.³⁸⁵ Oppikirjoissa suhtautuminen oman ajan tapahtumiin oli yleensä paljon myönteisempää kuin menneisyyteen liittyviin, vaikka ne olisivatkin muistuttaneet toisiaan. Vanhoihin valloittajiin ei voitu enää samastua samalla tavalla kuin siirtomaiden valloittajiin.

Itsenäistymishalu liitettiin huonosti kohdeltuun valtioon, josta maa itsenäistyi, ja näitä sorrettuja maita kohtaan oltiin myötämielisiä oppikirjoissa. Esimerkiksi egyptiläisillä kerrottiin olleen sortavan siirtomaahallinnon vuoksi *harras pyrkimys päästä itsenäistymään*.³⁸⁶ Oppikirjan tekijät olivat tämän itsenäistymispyrkimyksen kannattajia, sillä egyptiläisten katsottiin tehneen paljon maansa puolesta. Eurooppalaisen siirtomaahallinnon vastustaminen ei neekereillä ilmennyt itsenäistymispyrkimyksinä, ja lisäksi neekerit eivät olleet tehneet työtä, josta joku muu nyt olisi päässyt hyötymään. Alkeellisen hallintonsa vuoksi neekereiden itsenäistymisen olisi lisäksi ollut selvää taantumusta verrattuna siirtomaiden hallintoon. Itse-

³⁸⁰ Hänninen 1925, 263.

³⁸¹ Jotuni 1920, 156.

³⁸² Tolvanen 1928, 89.

³⁸³ Löytty 1997, 25.

³⁸⁴ Tolvanen 1928, 82.

³⁸⁵ Hänninen 1925, 292.

³⁸⁶ Jotuni 1920, 156.

näisyys liittyi valtioon, joten itsenäisyyttä ei edes helposti voitu helposti neekereiden valtiottomaan hallintoon. Voitiin myös olettaa neekereiden olleen tyytyväisiä eurooppalaiseen hallintoon, jos hallinnon vastustamista ei esiintynyt.

Neekereiden vastarintaa kuitenkin oli, mutta se ei näkynyt heidän itsenäistymispyrkimyksensä, vaan neekerit vastustivat muilla tavoin eurooppalaisten hallintaa. Neekereiden negatiivisesta suhtautumisesta siirtomaihin kertoivat taistelut, joita neekerit kävivät eurooppalaisia vastaan. Neekeriheimojen kerrottiin nimittäin käyvän ainaista sotaa portugalilaisia valloittajia vastaan.³⁸⁷ Neekereiden sotaisuus oli myös estänyt eurooppalaisia etenemästä kaikkialle Mustaan Afrikkaan, sillä neekerit halusivat estää vieraiden pääsyn maahan. Soinisen ja Kailan oppikirjassa neekereiden sotaisuus sai jopa ihailua osakseen, sillä sotivia neekereitä pidettiin urhoollisina.³⁸⁸ Tämä ihailu oli ristiriidassa oppikirjoissa muuten esiintyneen eurooppalaisen siirtomaajärjestelmän hyväksymisen kanssa.

5.4. Luonto ihmisen palvelijaksi³⁸⁹

Ihmisen ja luonnon välinen suhde oli hyvin välineellistynyt oppikirjoissa, sillä luonnon hyödyntäminen oli mittari, jolla voitiin mitata kehitystä tai sen puuttumista. Myös opetussuunnitelmassa kehoitettiin tuomaan esille asioita, jotka kertoivat ihmisen työn tuloksista.³⁹⁰ Niitä alueita, joilla ihminen ei ollut läsnä kutsuttiin tyhjiksi alueiksi ja tyhjiys saattoi syntyä valtioiden tai taloudellisen hyödyntämisen puuttuessa. Tyhjät alueet loivat mahdollisuuden lisätä entisestään tuotantoa, ja Afrikasta löydettiin tyhjiä alueita muita maanosia enemmän. Maantiedon kirjoissa esitettiin kaavioita, joissa oli laskettu joutomaan osuus kaikesta maasta, ja tavoitteena oli mahdollisimman pieni joutomaan määrä.³⁹¹ Afrikasta ei esitetä tilastoa joutomaan määrästä, mutta epäilemättä joutomaan määrä oli hyvin suuri varsinkin Mustassa Afrikassa.

³⁸⁷ Tolvanen 1928, 83.

³⁸⁸ Soininen & al. 1921, 263.

³⁸⁹ Komiteamietintö 1925:14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma, 149.

³⁹⁰ sama.

³⁹¹ Hänninen 1925, 189, 196.

Eurooppalaisten käsitys ihmisen ja luonnon välisestä suhteesta kiteytyi antroposentriseen ympäristöetiikkaan, jonka näkemykset vastasivat täysin oppikirjan tekijöiden näkemyksiä. Antroposentrisessä ympäristöetiikassa vain ihmisellä on todellista arvoa ja luonnon arvo on välillistä luonnon ollessa ihmistä avustavassa roolissa.³⁹² Tällaisen luontokäsityksen yhtenä selityksenä on ollut kristinusko, jonka uskottiin oikeuttavan luonnon hyödyntäminen, sillä ihminen oli luotu muuta luontoa ylempiäarvoiseksi.³⁹³ Antroposentriseen ympäristöteoriaan kuuluu utilistinen hyötyajattelu, jossa luonto on ennen kaikkea energia- ja raaka-ainevarasto. Utilismissa suhtaudutaan tulevaisuuteen positiivisesti, sillä jatkuvan tieteen ja tekniikan kehityksen uskotaan tuovan elintason nousua, joka on korkeimpana tavoitteena. Ihmisen hyvinvoinnin lisäämisessä ei huomioida luonnon tuhoutumista, sillä luonnon säilyttäminen on toissijaista hyvinvoinnin lisäämisen rinnalla.³⁹⁴

Mustaa Afrikkaa kuten Afrikan luontoa yleensäkin kuvattiin oppikirjoissa monipuolisesti rikkaaksi. Usein muistettiin myös mainita, miten Afrikka oli kolme kertaa Eurooppaa suurempi, joten Afrikassa tilaa riitti.³⁹⁵ Lisäksi suuria aloja oli vielä viljelemättä, joten suurinta hyötyä ei oltu missään tapauksessa vielä saatu suuresta pinta-alasta.³⁹⁶ Maaperää kuvailtiin suotuisaksi monin tavoin, sillä Afrikkaa voitiin pitää ensimmäisenä kultamaana, ja mistään ei myöskään saatu yhtä paljon timantteja kuin Afrikasta. Vastaavasti alueen kasvillisuutta kuten kumia ja taateleita tuottavat puut ja puuvilla olivat hyödyllisiä. Afrikan eläimet eivät jääneet taloudellisen hyödyn ulkopuolelle, sillä strutsinsulat ja norsunluu olivat kallisarvoisia samoin kuin villa ja taljat.³⁹⁷

Mustassa Afrikassa neekeri ei itse pystynyt hyödyntämään kaikkia luonnonantimia. Luonto olikin siellä vielä runsasta, joten mahdollisuuksien tuhlausta oli ehtinyt tapahtunut paljon. Neekeri ei noudattanut jatkuvan elintason kehittymiseen tähdännyttä ajattelua pitäessään luontoa luonnontilassa.³⁹⁸ Laiska, sivistymätön

³⁹² Oksanen 1997, 199.

³⁹³ Taylor 1997, 247.

³⁹⁴ Pietarinen 1993, 34-35.

³⁹⁵ Jotuni 1920, 149.

³⁹⁶ Tolvanen 1928, 131.

³⁹⁷ Jotuni 1920, 154.

³⁹⁸ Pietarinen, 1993, 35.

neekeri ja runsaat luonnonantimet olivat eurooppalaisille oikeutus hyödyntää näitä runsaita raaka-ainevarastoja.³⁹⁹ Jotunin mukaan eurooppalaiset olivat vasta viime aikoina oppineet tuntemaan Afrikan taloudellisen arvon, jonka jälkeen eurooppalaisia on siirtynyt yhä suuremmissa määrin maanosaan.⁴⁰⁰ Soinisen ja Kailan oppikirjan matkailijat kyselivät myös ihmetellen Afrikassa olleilta eurooppalaisilta, miksi eurooppalaiset eivät vielä olleet hyödyntäneet Mustan Afrikan luonnonrikauksia.⁴⁰¹ Eurooppalaisten luonnon hyödyntäminen Mustassa Afrikassa ei herättänyt minkäänlaista ihmettelyä vaan päinvastoin Mustan Afrikan luonnon arvo olisi voitu huomata ja hyödyntää aiemmin.

Oppikirjoissa luontoa ei saanut käyttää miten tahansa, ja toiset osasivat hyödyntää luontoa paremmin kuin toiset. Mustassa Afrikassa neekerit eivät maata käyttäessään olleet sen parhaimpia hyödyntäjiä, sillä eurooppalaisten hallussa raaka-aineet hyödynnettiin paremmin ja ennen kaikkea eurooppalaisten omia etuja ajatellen. Eurooppalaisten ansiona pidettiin esimerkiksi tehostunutta maataloustuotantoa, joka perustui kautsua ja kaakaota tuottaviin suurviljelmiin.⁴⁰² Tällä tavalla sama maa-ala saatiin tuottamaan huomattavasti enemmän kuin neekerin viljelemänä, sillä neekereiden viljelykeinoja pidettiin alkeellisina.⁴⁰³ Oppikirjoissa uskottiin, että vain eurooppalaisilla oli kyky luoda taloudellisen kasvun mahdollisuudet Mustassa Afrikassa.⁴⁰⁴

5.5. Raaka-aineet Eurooppaan

Yhtenä näkökulmana oppikirjoissa oli talous- ja kauppamaantieteen painottaminen. Talous- ja kauppamaantiede voitiin määritellä maantiedon osa-alueeksi, jossa tutkittiin tuotteiden maantieteellisiä liikkeitä.⁴⁰⁵ Keskittyminen taloudelliseen maantieteeseen lisäsi näkemystä, jonka mukaan Afrikalla ja varsinkin Mustalla Afrikalla oli merkitystä vain sen tuottamien tavaroiden vuoksi. Mustan Afrikan

³⁹⁹ Pieterse 1992, 98.

⁴⁰⁰ Jotuni 1920, 154.

⁴⁰¹ Soininen & al. 1921, 263.

⁴⁰² Tolvanen 1928, 79.

⁴⁰³ Esim. Hänninen 1925, 264.

⁴⁰⁴ Rytönen 1989, HAik n:o 1.

⁴⁰⁵ Rosberg 1913, 1480.

luonto toimi energia- ja raaka-ainevarastona vallinneen ympäristöetiikan mukaisesti.⁴⁰⁶ Oppikirjan tekijöistä esimerkiksi Hänninen halusi keskittyä talousmaantieteeseen, josta hän oli kirjoittanut laajempia teoksia.⁴⁰⁷ Vastaavasti Leiviskä vieraiden maanosien esityksessä halusi keskittyä talouteen, sillä juuri talous oli yhdistävä tekijä Suomen ja muun maailman välillä.⁴⁰⁸ Muissakin oppikirjoissa talousmaantiede korostui, vaikka sitä ei ollut erikseen mainittu kirjojen alkulauseissa. Taloudella ei ollut omaa erillistä osaansa oppikirjoissa, vaan se läpäisi monia aihealueita.

Raaka-aineet sinällään eivät olleet merkittäviä, mutta ne muuttuivat sellaisiksi heti, kun tuotteita tuotiin Eurooppaan. Tuotteet muodostivat Leiviskän mainitseman konkreettisen siteen eri maiden välille, sillä oppikirjoissa afrikkalainen kylä ja eurooppalainen teollisuuskaupunki yhdistyivät raaka-aineiden kuljetuksissa toisiinsa.⁴⁰⁹ Tämän vuoksi oppikirjoissa pidettiin arvokkaampina maita, joista tuotiin tuotteita tai niitä vietiin sinne Suomesta kuin maita, joihin ei ollut kaupallisia yhteyksiä. Afrikka näkyi Suomen tuonnissa, sillä siirtomaatavaroita tuotiin sieltä Suomeen saakka. Tuotteiden merkityksestä kertoi se, että oppilaille oli Leiviskän kirjassa annettu tehtäväksi selvittää kaikki ne suomalaisten tarvitsemat tuotteet, jotka tulivat Afrikasta.⁴¹⁰ Kaupan avulla Afrikan raaka-aineista pystyivät hyötymään myös ne maat, joilla ei itsellään ollut siirtomaita.

Tuotteiden kuljettaminen Afrikasta Eurooppaan oli tärkeää, mutta samalla kiinnitettiin huomiota kuljetusmahdollisuuksiin Afrikassa. Varsinkin Musta Afrikka oli liikenneolosuhteiltaan hankala, minkä todettiin hidastavan liikaa kulkemista. Jotuni harmitteli, miten maailmanmarkkinoille ei voida saada kaikkia tuotteita, jos liikenneolosuhteissa oli puutteellisuuksia.⁴¹¹ Neekereiden ainoina omina ja melko nopeina kulkuväylinä toimivat vain joet, mutta parannuksia oli kuitenkin tapahtunut eurooppalaisten alettua rakentaa rautateitä. Rautateitä pidettiin parhaimpana kuljetusmuotona, ja niiden avulla voitiin mitata alueen kehittyneisyyttä. Esimerkiksi Suomen kaikki rautatielinjat esitellään kirjoissa sanoin ja kuvin ja muidenkin

⁴⁰⁶ Pietarinen 1993, 34.

⁴⁰⁷ Hänninen 1925, alkulause.

⁴⁰⁸ Leiviskä 1926, alkulause.

⁴⁰⁹ sama.

⁴¹⁰ Leiviskä 1926, 66.

maiden osalta mainitaan liikenneolot.⁴¹² Rautatiet olivat selvä merkki sivistyksestä, ja ne miellettiin osaksi eurooppalaista mallia, jota levitettiin tai joka levisi ympäri maailmaa.

Oppikirjoissa oli keskitytty tuotteisiin, joita Afrikasta saatiin, mutta sinne vietävistä tuotteista ei ollut mainintaa. Kauppa esitettiin yksipuolisena, jolloin oleellista oli eurooppalaisten hyötyminen. Oppikirjoissa ei huomioida kulutustavaroiden vientiä siirtomaihin, sillä Suomen vientiin se ei suoraan vaikuttanut. Kulutustavaroita kuitenkin vietiin siirtomaihin, sillä niiden uskottiin sivistävän neekerin.⁴¹³ Mustassa Afrikassa olleita raaka-aineita ei oppikirjoissa mielletty neekereille kuuluviksi, sillä raaka-aineet kuuluivat sille, joka ymmärsi hyödyntää niitä ensimmäisenä. Imperialismin syynä on pidetty ennen kaikkea taloudellisia tekijöitä, ja oppikirjoissakin tämä näkemys korostui.⁴¹⁴ Tosin taloudelliset intressit jätettiin mieluummin oppikirjoissa mainitsematta ja keskityttiin sivistystyöhön. Välineellinen suhtautuminen Mustan Afrikan luonnonvaroihin ei voi voinut olla vaikuttamatta siihen, miten neekeriin suhtauduttiin. Luonnonvarojen korostuessa neekeri jäi syrjään ja hänellä oli merkitystä vain, jos se liittyi jotenkin luonnonvarojen parempaan hyödyntämiseen.

Vaikka Musta Afrikka nähtiin loputtomana raaka-ainetarastona, sen luonto tuotti myös hankaluuksia. Varsinkin neekerin asuttamat alueet olivat oppikirjojen mukaan vaikeakulkuisia ja kuivuuden vaivaamia. Lisäksi ilmasto pidettiin eurooppalaiselle *epäterveellisenä*, mikä häytti tehokasta työntekoa.⁴¹⁵ Epäterveellisen ilmastosta teki trooppisen alueen kuumuus ja kosteus, johon eurooppalainen ei ollut tottunut. Neekerille ilmaston ei uskottu olevan haitallinen, joten hänen työtehoaan sen ei olisi pitänyt häiritä. Oppikirjoissa ei kiinnitetty huomiota siihen, kuka oikeastaan työskenteli eurooppalaisten viljelmillä ja kaivoksilla, joten raakaainetuotannon ongelmakohtiin kuten työvoimaan ei puututa. Poikkeuksena tästä oli Hänninen, joka Iso-Britannian esittelyssä huomioi siirtomaiden alkuasukkai-

⁴¹¹ Jotuni 1920, 157.

⁴¹² Esim. Hänninen 1925, 100-101.

⁴¹³ Hall 1999, 163.

⁴¹⁴ Hänninen 1925, 212.

⁴¹⁵ Soininen & al. 1921, 263.

den tekemän työn. Hänen mukaansa Iso-Britanniaa myös ruokkivat käytännössä sen siirtomaa-alueet.

Alkuasukkaiden työn lisäksi Hänninen mainitsi myös siirtolaisuuden Mustaan Afrikkaan ja siirtolaisten tekemän viljely- ja vuorityön sekä kaupan.⁴¹⁶ Epäselväksi oppikirjoissa ei jääkään eurooppalaisten tekemä työ, ja se että eurooppalainen oli perustanut Mustaan Afrikkaan viljelmät ja kaivokset. Kolonialismia voidaankin pitää järjestelmänä, jossa ei-eurooppalainen alue pyrittiin muuttamaan eurooppalaiseksi rakennelmaksi esimerkiksi talouden osalta.⁴¹⁷ Tämän kolonialistisen järjestelmän onnistumisesta oli kuvaus Soinisen ja Kailan oppikirjan matkailijoiden kertomuksissa. *Kuta etelämmäksi tulemme, sitä enemmän näemme valkoihaisia asukkaita, Euroopasta aikanaan muuttaneiden hollantilaisten ja saksalaisten jälkeläisiä, buureja, ja myöhemmin tulleita englantilaisia.*⁴¹⁸ Samalla voitiin huomata jotain muuta kuin raivaamattomia aarniometsiä, sillä *näemme myös heidän työnsä jälkiä yhä taajemmassa: rautateitä, kaupunkeja, peltoja, karjalaumoja, ja kaivoksia.*⁴¹⁹

Siirtomaiden omistusta voitiin pitää oppikirjojen mukaan varsin tuottoisana ja siirtomaiden omistuksella oli selvät yhteydet maan taloudelliseen menestymiseen. Varsinkin Iso-Britannia oli hyödyntänyt siirtomaitaan saavuttaessaan merkittävän taloudellisen aseman. Brittejä kuvailtiin oppikirjoissa lahjakkaiksi, yritteliäiksi, kestäviksi ja kylmästi ajattelevan liikemiehen perikuviksi, mutta he eivät saaneet osakseen vain ihailua.⁴²⁰ *Hän suo kyllä muillekin hyvää, kunhan ensin on itse saanut valita parhaan paikan ja suurimman osan,* voitiin todeta myös britistä.⁴²¹ Lauseella viitattiin siirtomaita rohmunneisiin britteihin, joiden ahneutta ei hyväksytty. Brittien toimintaan siirtomaakysymyksessä voitiin liittää heillä ilmennyt suuri halu kilpailla muiden kanssa.⁴²² Siirtomaihin suhtautuminen ei siis ollut täysin ongelmaton oppikirjoissa, mutta siirtomaataloutta ei nähty ongelmallisena neeke-reille, vaan pikemminkin se tuotti ongelmia eurooppalaisten välille.

⁴¹⁶ Esim. Hänninen 1925, 212.

⁴¹⁷ Packalén 1993, 285.

⁴¹⁸ Soininen & al. 1921, 265.

⁴¹⁹ sama.

⁴²⁰ Hänninen 1925, 208.

⁴²¹ Aro 1920, 123-124.

⁴²² Hänninen 1925, 208.

5.6. Eurooppalaisten roolit

Eurooppalaisen ja afrikkalaisen kohtaaminen 1800-luvulla ei ollut ensimmäinen kosketus näiden kahden kulttuurin välillä. Ensimmäinen kohtaaminen oli tapahtunut 1400-luvun lopulla ja 1500-luvun alussa portugalilaisten saavuttua Afrikkaan, ja tästä kohtaamisesta oli seurauksena oppikirjoissakin esiintynyt käsitys siitä, että eurooppalaisten oli sivistettävä, valloitettava, käännytettävä ja kaupallistettava Afrika. Toinen kohtaaminen tapahtui kolonialismissa, eurooppalaisten suurvaltojen hallitessa neekeriä.⁴²³ Eurooppalaisten mielestä heillä oli edelleen samat tehtävät kuin mitä ne olivat olleet vuosisatoja aiemmin. Eurooppalaisten tehtävät eivät koskettaneet vain Afrikkaa tai neekeriä vaan esimerkiksi sivistysyritysten tuli olla maailmanlaajuisia. Sivistystehtävästä oli jopa tullut velvollisuus ja sivistyneen kansan tunnusmerkki.⁴²⁴ Mustaan Afrikkaan sivistys piti viedä, sillä neekereiden ei uskottu itse omaksuvan sivistymistä. Yhteistä näille kahdelle eri vuosisatoina tapahtuneelle kohtaamiselle oli eurooppalaisten ylivalta ja neekerin henkinen tai fyysinen orjuuttaminen.⁴²⁵

Eurooppalaisten itsellensä antamat tehtävät olivat osa kolonisoivaa rakennetta, johon kuuluivat talouden integrointi, fyysisen tilan hallinta ja alkuasukkaan mielen reformaatio.⁴²⁶ Oppikirjoissa esitettiin kolonisoiva rakenne ainoana vaihtoehtona, ja se näkyi eurooppalaisten hallitsemassa taloudessa ja valtioissa sekä lähetystyöissä.⁴²⁷ Mustan Afrikan pitäminen eurooppalaisena alueena ei voinut olla heijastumatta tapaan, jolla neekeriin suhtauduttiin. Neekerin ja eurooppalaisen kohtaaminen ja sen seuraukset eivät olleet erityistapaus, vaan siihen kuului piirteitä, jotka esiintyivät eurooppalaisen kohdatessa yleensäkin toiseuden. Toisen aliarviointiin liittyi näkemys, jossa toisena pidetyn elämää ei osattu aina edes pitää ihmiskokemuksena.⁴²⁸ Kohtaamiseen liittyi myös rotukysymys, sillä alempirotuisina pidettyjen neekereiden kohtaamisessa näkyi se valta-asema, jonka itseään ylempirotuisina pitäneet eurooppalaiset olivat itselleen ottaneet.

⁴²³ Hall 1992, 160-161; Rytönen 1989, HAik n:o 1.

⁴²⁴ Löytty 1994, 124.

⁴²⁵ Kts. myös Hall 1999, 86-87.

⁴²⁶ Packalén 1993, 285.

⁴²⁷ Esim. Jotuni 1920, 153, 157-158.

Eurooppalaisilla oli Mustassa Afrikassa lukuisia rooleja, jotka he olivat ottaneet itselleen. He saattoivat olla esimerkiksi lähetyssaarnaajia, sotilaina, virkamiehinä, lääkäreinä tai tutkimusmatkailijoina. Mustassa Afrikassa olleet eurooppalaiset joutuivat kohtaamaan alkeelliset olot, eurooppalaisille epäsopivan ilmaston ja joissain tapauksissa kuoleman toteuttaessaan sivistystehtävää. Mustaan Afrikkaan lähteneet tavallaan uhrautuivat suorittaessaan eurooppalaisille annettua sivistystehtävää.⁴²⁹ Yhteistä näille eurooppalaisen rooleille oli se, että ne korostivat eurooppalaisen asemaa ja tekivät neekeristä vastaanottavan osapuolen. Ne eurooppalaiset, jotka olivat Mustassa Afrikassa, olivat myös niitä, jotka loivat tavan nähdä Musta Afrikka.⁴³⁰

Oppikirjoissa matkailijat korostuivat varsinkin Aron sekä Soinisen ja Kailan oppikirjoissa, joissa oli matkakertomusmaisesti tehtyjä osioita.⁴³¹ Oppikirjojen matkailijat olivat kuin tutkimusmatkailijoita, jotka johdattivat lukijoita Mustaan Afrikkaan. Ensimmäiset Mustaan Afrikkaan menneet eurooppalaiset olivat tutkimusmatkailijoita, joita arvostettiin Euroopassa ja joista tuli sankareita kotimaassaan.⁴³² Tutkimusmatkailijoille Musta Afrikka oli tuntematon alue, johon tutustuminen oli samalla kertaa tutkimista ja seikkailua. Tutkimusmatkailijat sopivat hyvin oppikirjoihin, sillä heidän avullaan kirjoihin saatiin vaihtelevia osuuksia ja oppilaita kiinnostanut lähestymistapa.

Tutkimusmatkailijoita enemmän oppikirjoissa korostuivat lähetyssaarnaajat, jotka mainittiin kaikissa oppikirjoissa lukuunottamatta Soinisen ja Kailan oppikirjaa.⁴³³ Mustan Afrikan tuntemattomien osien muutettua tunnetummiksi, tutkimusmatkailijoiden perässä sinne menivät lähetyssaarnaajat, jotka tutkimusmatkailijoiden tapaan, olivat arvostettuja henkilöitä kotimaassaan. Heille molemmille Musta Afrikka oli pimeä, sillä tutkimusmatkailijat lähtivät pimeyden sydämenä pidetyn Mustan Afrikan luontoon ja lähetyssaarnaajat sivistivät pimeää neekeriä.⁴³⁴ Ajatus

⁴²⁸ Packalén 1993, 283.

⁴²⁹ Löytty 1997, 64.

⁴³⁰ Löytty 1997, 30.

⁴³¹ Aro 1920, 162; Soininen & al. 1921, 261-265.

⁴³² Löytty 1997, 63.

⁴³³ Esim. Jotuni 1920, 153.

⁴³⁴ Löytty 1997, 29.

valkoisesta sivistäjästä mustien keskellä toi mukanaan rotujen eriarvoisuuden ja ihonväreihin liitetyt vastakkaisuudet mustan ja valkoisen välillä.⁴³⁵

Muiden eurooppalaisten kuin matkailijoiden ja lähetyssaarnaajien olemisesta Mustassa Afrikassa ei kerrottu oppikirjoissa erikseen, vaan heidän läsnäolonsa ilmeni kerrottaessa eurooppalaisten hallinnasta niin hallinnossa kuin taloudessa. Esimerkiksi eurooppalaisista sotilaista kertominen ei olisi edes ollut sopivaa oppilaille, sillä se olisi viitannut eurooppalaisten neekerin kaltaiseen väkivaltaisuuteen. Sotilaista kertominen olisi myös viitannut levottomuuksiin ja kyseenalaistanut eurooppalaisten Mustassa Afrikassa olemisen. Eurooppalaisesta hallinnosta kertominen taas olisi ollut liian vaikeaselkoista ja epäoleellista.

Tutkimusmatkat, joita kuvattiin matkoiksi tietämättömyyteen, olivat olleet esimerkki eurooppalaisen tiedon voittokulusta.⁴³⁶ Vastaavasti lähetyssaarnaajista kertominen korosti eurooppalaisen sivistyksen pyrkimystä laajentaa vaikutusalueitaan. Lähetyssaarnaajista kertominen sopi hyvin oppikirjojen muuhun sisältöön, jossa kristinuskon asemaa muihin uskontoihin verrattaessa korostettiin. Lähetystyössä korostui Mustan Afrikan kristillisuus, joka sekularisoitumassa olleessa Euroopassa oli samanaikaisesti vaikeuksissa.⁴³⁷ Uskonnon ollessa sivistyksen alku tarvittiin Mustassa Afrikassa lähetystyöntekijöitä, jotka aloittaisivat sivistyksen. Sivistys tulisi siten Mustaan Afrikkaan ulkopuolelta samalla tavalla kuin sivistys oli tullut Suomeen kristinuskon myötä.⁴³⁸

Lähetystyöstä kertominen oli yhteydessä siihen tapaan, miten neekerin älykkyyteen oli suhtauduttu. Mitä älyllisesti heikompi lahjaisina neekereitä oli oppikirjassa pidetty sitä enemmän kiinnitettiin huomiota lähetystyöhön. Esimerkiksi Jotuni, jonka mukaan neekerin hengenlahjat olivat heikot, kuvaili tarkasti lähetystyötä. Jotunin mukaan kaikki Euroopan kansat ovat kannattaneet lähetystyötä, ja sitkeällä työllä on saatu perustettua seurakuntia. Suomalaisten lähetysasema sijaitsi Ambomaalla, jossa lähetystyöntekijät olivat työskennelleet vuodesta 1870 lähtien. Oppilaina oli yli tuhat nekeriä, jotka pääsisivät heti kastamisen jälkeen jäseniksi

⁴³⁵ Rantonen 1999, 156-157.

⁴³⁶ Pieterse 1992, 64-65.

⁴³⁷ Pieterse 1992, 72.

⁴³⁸ Esim. Tolvanen 1928, 176.

seurakuntaan, jossa oli parituhatta jäsentä.⁴³⁹ Useimmat muut oppikirjan tekijät eivät kertoneet yhtä laajasti lähetystyöstä kuin Jotuni, vaan he tyytyivät mainitsemaan suomalaiset lähetysaarnajat Ambomaalla.⁴⁴⁰

Jotunin lisäksi myös Hännisen vuoden 1927 painetussa kirjassa kuvataan lähetystyötä paljon tarkemmin kuin hänen aiemmassa kirjassaan.⁴⁴¹ Tämä ero oli vastaavanlainen kuin neekereiden omasta uskonnosta kerrottaessa, ja Hännisen vuoden 1927 oppikirja painottikin Mustan Afrikan osalta uskontoja enemmän kuin hänen aiempi oppikirjansa. Hän kuvasi suomalaisten lähetystyötä vaikeaksi mutta onnistuneeksi yritykseksi, josta todisteena olivat seurakunnat ja koulut.⁴⁴² Se epäjärjestys, joka esikoloniaalisella ajalla oli Mustassa Afrikassa vallinnut eurooppalaisten mielestä, oli uskonnossa poistettu lähetystyön avulla.⁴⁴³ Käännyttäminen oli mahdollistunut Hännisen kertomuksen mukaan vasta sitten, kun neekerit olivat ymmärtäneet omien vanhojen tapojensa olevan vääriä. Kaikkea neekereiden omaa kulttuuria ei kuitenkaan haluttu poistaa, sillä yhtenä onnistumisen merkinä Hänninen piti ambokielisen kirjallisuuden kehittämistä.⁴⁴⁴ Kirjallisuuden tukemisen mainitseminen oli poikkeus oppikirjoissa, joissa neekereiden omaa kulttuuria ei huomioitu lainkaan tai joissa kerrottiin esimerkkejä eurooppalaisten tapojen opettamisesta neekereille.

Työskennellessään Ambomaalla suomalaiset työskentelivät samalla Iso-Britannian siirtomaa-alueella. Lähetystyössä suomalaiset samastettiin muihin eurooppalaisiin ja yhdessä nämä eurooppalaiset sivistivät nekeriä. Mustassa Afrikassa suomalaisten eurooppalaisuus korostui, sillä neekereistä saatiin yhteinen toinen kaikille eurooppalaisille. Suomalaisista tuli osa meitä, jotka hallitsivat Mustaa Afrikkaa, vaikka eivät siirtomaita itse omistaneetkaan. Yhteenkuuluvuuden tunne siirtomaiden omistajien kanssa näkyi myönteisissä asenteissa siirtomaahallintoa kohtaan, jos oli kysymys neekereiden ja siirtomaahallinnon välisistä suhteista.

⁴³⁹ Jotuni 1920, 154.

⁴⁴⁰ Esim. Tolvanen 1928, 86.

⁴⁴¹ Hänninen 1927, 291.

⁴⁴² Hänninen 1927, 291.

⁴⁴³ Rytönen 1989, HAik n:o 1.

Eurooppalaiset eivät olleet ainoita neekerin sivistäjiä Mustassa Afrikassa, sillä kristinusko ei ollut oppikirjojen mukaan ainoa lähetystyötä tekevä uskonto neekereiden keskuudessa. Kristinuskoisten lisäksi käännytystä teki myös islam, joka oli jo käännyttänyt esimerkiksi Sudan-neekereitä.⁴⁴⁵ Islamin ei kuitenkaan koettu aiheuttavan samanlaisia ongelmia Afrikassa kuin muualla, jossa islaminuskoiset kuvattiin kristittyjen pahimmiksi vihollisiksi, sillä he kilpailivat kristittyjen kanssa samoista alueista.⁴⁴⁶ Mustassa Afrikassa oli kuitenkin edelleen laajoja pakanallisia alueita islamin leviämisestä huolimatta. Kristityt eivät siten joutuneet varsinaisesti taistelemaan käännyttävistä ihmisistä toisin kuin myöhemmin, jolloin suuri osa oli jo käänntynyt muslimiksi tai kristityksi. Lisäksi neekerin käännyttämistä pidettiin hyvin työläänä ja pitkäkestoisena prosessina, jolloin pienenkin ihmismäärän opettamiseen tarvittiin monia lähetysaarnajia.⁴⁴⁷ Kerran opetetun kristinuskon pysyvyyttä ei myöskään voitu taata Mustassa Afrikassa, sillä esimerkiksi Abessiniasa oli havaittu kristinuskoa, joka oli muuttunut pinnalliseksi juhlimiseksi ja hartaudentarjoittamiseksi.⁴⁴⁸ Tämän vuoksi tarvittiin jatkuvaa valvontaa oikean opin toteutumiseksi eikä lähetystyö voinut keskittyä koko Afrikkaan.

Laiskana pidetylle neekerille sopii passiivinen rooli eurooppalaisten ollessa aktiivisia. Vaikka neekerin rooli oli oppikirjoissa passiivinen, hän ei kuitenkaan ollut toimeeton. Esimerkiksi suomalaisten matkailijoiden kulkiessa Kongon aarniometsissä tavaroiden kantajina toimivat neekerit.⁴⁴⁹ Neekerin toiminta yhdistetäänkin usein eurooppalaiseen ja siten, että neekeri tekee jotain eurooppalaisen hyväksi. Neekeri on koko ajan mukana, mutta hän on sivuosassa. Neekerit olivat oppikirjoissa eurooppalaisten töiden tekijöitä mutta myös niiden kohteita. Eurooppalaisen apuna toimiessaan neekeri auttoi todellisuudessa itseään eurooppalaisten mielestä, sillä stereotypia laiskasta alkua sukkaasta oikeutti eurooppalaiset komentamaan hänet työhön.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Hänninen 1927, 291.

⁴⁴⁵ Tolvanen 1928, 80.

⁴⁴⁶ Esim. Soininen & al. 1921, 196.

⁴⁴⁷ Jotuni 1920, 153.

⁴⁴⁸ Jotuni 1920, 155.

⁴⁴⁹ Soininen & al. 1921, 264.

⁴⁵⁰ Pieterse 1992, 91.

Eurooppalaisten omat aiheet ja tavoitteet eivät voineet olla vaikuttamatta siihen, miten neekeri kuvattiin.⁴⁵¹ Neekeristä olleet stereotypiat vaihtuivat sen mukaan oliko kyseessä siirtomaisen valloitusvaihe vai hallinnon vakauttaminen. Valloitusvaiheessa neekeri kuvattiin julmaksi taistelijaksi, jotta eurooppalaisten sotatoimet olisivat saaneet paremmin oikeutuksensa. Hallinnon vakauttamisvaiheessa aiempi viholliskuva siirtyi taustalle ja neekeristä tehtiin lapsi, jota eurooppalaisten oli sivistettävä ja hallittava.⁴⁵² Myös eurooppalaisten roolit muuttuivat sen mukaan, mikä vaihe siirtomaissa oli käynnissä. Esimerkiksi sivistymätön ja pakanallinen neekeri soveltui hyvin lähetyssaarnaajien työn perusteluksi, ja heitä on myöhemmin syytetty neekerikuvan muuttamisesta entistä negatiivisemmaksi.⁴⁵³ Oppikirjoissa oli sekä vakauttamis- että valloitusvaiheeseen liittyviä kuvauksia, joista vakauttamiseen tarvittu sivistymätön neekeri esiintyi useammin.⁴⁵⁴ Sivistymättömän neekerin lisäksi oli mukana kuvauksia julmista neekereistä, jotka söivät ihmisiä tai taistelivat eurooppalaisia vastaan.⁴⁵⁵

5.7. Eurooppalaiset välittäjinä

Yhteistä kaikille eurooppalaisten rooleille oli se, että niiden avulla saatiin tietoa neekeristä, jota levitettiin Eurooppaan. Eurooppalaisten roolit eivät voineet olla vaikuttamatta siihen, miten neekerit kuvattiin esimerkiksi oppikirjoissa. Oppikirjojen neekeridiskurssin olennaisena osana on sen tulkinta aina eurooppalaisen ja eurooppalaisuuden kautta. Neekeri oli myös toinen, ja voidaan kyseenalaistaa, voidaanko toisena pidettyä oikeastaan edes tuntea. Oppikirjoissa kohtasivat neekereistä esitetyt stereotypiat ja eurooppalaiset monine rooleineen, jolloin todellista kohtaamista ilman stereotyyppioita tai rooleja ei tapahtunut. Yksipuolinen kuvaus kyseenalaisti sen, voitiinko edes puhua kahden kulttuurin kohtaamisesta eurooppalaisen ja neekerin tapauksessa.⁴⁵⁶ Jos nekeriä haluttiin kuvata, hän oli lähinnä eurooppalaisen tarkkailun tai arvioinnin kohteena. Nekeriä ei myöskään hyväk-

⁴⁵¹ Miles 1994, 37.

⁴⁵² Pieterse 1992, 88-89.

⁴⁵³ Pieterse 1992, 70.

⁴⁵⁴ Soininen & al. 1921, 262-263.

⁴⁵⁵ Aro 1920, 162.

⁴⁵⁶ Packalén 1993, 283.

sytty sellaisena kuin hän oli, mikä näkyi hänen muuttamisyhtymissään esimerkiksi lähetystyössä.⁴⁵⁷

Oppikirjoissa eurooppalaisten asema neekereihin liittyvän tiedon välittäjinä korostui. Mustassa Afrikassa matkaillessaan suomalaiset matkustajat tekivät Soinisen ja Kailan oppikirjassa tarkkoja havaintoja neekerin ulkonäöstä ja luonteesta, mutta missään vaiheessa he eivät keskustelleet neekerin kanssa.⁴⁵⁸ Mustassa Afrikassa kohdataankin enemmän eurooppalaisia kuin itse neekereitä, ja esimerkiksi brittien kanssa suomalaiset keskustelivat ja kyselivät Mustan Afrikan asioista ja saivat selityksen vaikkapa kuivuudelle ja pasaatituulille. Ja tapasivatpa matkailijat vielä suomalaisiakin, joiden kanssa matkaa jatkettiin yhdessä.⁴⁵⁹ Soininen ja Kaila olivat maininneet oppikirjansa alkulauseessa keskustelewansa uusiin paikkoihin tutustuttaessa paikallisten tai asiantuntijoiden kanssa, jolloin eurooppalaisista tuli Mustassa Afrikassa paikallisia asiantuntijoita.⁴⁶⁰ Eurooppalaisten korostaminen oppikirjoissa oli osa eurooppalaisen hallinnan esilletuomista ja eurooppalaisten Mustassa Afrikassa olemisen hyväksymistä.

Vierailtaessa jossain Euroopan maassa esittelivät kansat useimmiten omaa maataan toisin kuin neekerit olivat tehneet.⁴⁶¹ Vastaavasti ulkomaalaisten vieraillessa Suomessa oppaana toimi suomalainen, ja yhdessä opas ja suomalainen kiersivät ympäri maata.⁴⁶² Tästä oli kuitenkin poikkeuksia, sillä myös Suomessa vieraili ulkomaalaisia arvioitsijoita, jolloin ajatuksena oli ilmeisesti ulkopuolisen arvioijan pätevyys verrattuna itse tehtyyn, mahdollisesti kriitikittömään arvioitiin.⁴⁶³ Oppikirjan asioille saatiin aivan uudenlaista painoarvoa, jos voitiin todeta ulkomaalaisen havainneen jonkin positiivisen piirteen Suomessa. Vastaavasti kuva Mustasta Afrikasta oli pätevämpi verrattuna neekerin tekemiin havaintoihin, jos siellä tehnyt havainnot olivat suomalaisten tai muiden eurooppalaisten tekemiä.

⁴⁵⁷ Hänninen 1927, 291.

⁴⁵⁸ Soininen & al. 1921, 262.

⁴⁵⁹ Soininen & al. 1921, 264-265.

⁴⁶⁰ Soininen & al. 1921, alkulause.

⁴⁶¹ Esim. Soininen & al. 1921, 146.

⁴⁶² Hänninen 1925, 83-84.

⁴⁶³ Esim. Hänninen 1925, 83-84.

Eurooppalaisen ja neekerin kohtaaminen oli oppikirjoista lähimpänä Aron kirjassa. Aron ihmissyöjäkertomuksessa matkailijoiden mukana liikkui tulkki, mutta missään vaiheessa ei kerrota, kuka tämä tulkki oli.⁴⁶⁴ Oppikirjojen matkakertomukset muistuttivat Livingstonen matkakertomuksia, ja varsinkin Aron kertomuksessa Livingstonen vaikutus näkyi, sillä Aron matkailijat olivat Mustan Afrikan tuntemattomissa osissa kuten Livingstonekin oli ollut. Erona oppikirjoihin oli se, että Livingstonen matkakertomuksissa eurooppalaiset keskustelivat alkuasukkaiden kanssa, jolloin myös heidän näkemyksensä tulivat esille.⁴⁶⁵ Tällä tavalla eurooppalaisia ja neekereitä ei eristetä toisistaan yhtä voimakkaasti kuin oppikirjoissa oli tehty. Oppikirjassa tulkista tulee ainoa välittäjä eurooppalaisten ja neekereiden välille, mutta oppaana hän ei voinut toimia. Tulkista ei kerrottu tarkemmin, joten häntä ei oppikirjassa pidetty oleellisena henkilönä. Tämä voisi viitata tulkin olleen neekeri, sillä eurooppalaisten kohdalla mainittiin eurooppalaisuus tai tarkempi kansalaisuus heidän toimiessaan Mustassa Afrikassa.

Oppikirjoissa toiseus oli jaettu fyysisten ja symbolisten rajojen avulla, jotka perustuivat eroihin.⁴⁶⁶ Tässä jakamisessa Mustaan Afrikkaan voitiin tehdä rajojen avulla kaksi aluetta, joista toisessa olivat eurooppalaiset ja toisessa neekerit. Kaikki ne alueet, joissa eurooppalaiset olivat yhdessä neekereiden kanssa, katsottiin eurooppalaisiksi, ja alueiksi, joista vain eurooppalaiset voivat kertoa. Rajojen ylittäminen oli yleensä kiellettyä, mutta Mustassa Afrikassa eurooppalaisella oli mahdollisuus rikkoa aiempia fyysisiä rajoja. Symbolisia rajoja ei voitu tai haluttu rikkoa, sillä eurooppalaisesta ei voinut koskaan tulla neekeriä tai neekeristä eurooppalaista, sillä he olivat jo rodultaan aivan erilaisia. Eurooppalaisten rakentama ylittämätön symbolinen raja itsen ja neekerin välille kyseenalaisti eurooppalaisten mahdollisuuden kertoa neekereistä siitä huolimatta, että fyysinen raja voitiin ylittää.

Todellinen ero eurooppalaisen ja neekerin välille tuotettiin oppikirjoissa heidän toimiessaan fyysisesti samassa tilassa kuten Soinisen ja Kailan sekä Aron oppikirjoissa oli tehty. Asettamalla neekeri ja eurooppalainen Mustassa Afrikassa rinnak-

⁴⁶⁴ Aro 1920, 162.

⁴⁶⁵ Livingstone 2000, 62.

⁴⁶⁶ Knuutila & al. 1995, 43.

kain voitiin konkretisoida jo aiemmin tuotettu ero eurooppalaisen ja neekerin ominaisuuksien ja ulkonäön välillä. Erojen tuottamista ja niiden olemassaoloa voidaan pitää välttämättöminä merkityksen luomisessa. Merkitykset syntyvät verrattaessa itseä toiseen, jolloin toinen esitetään itsen vastakohtana.⁴⁶⁷ Tämän mukaan toiseuden taustalla on aina pyrkimys luoda merkityksiä, jotka ovat toiseuden tuottamisen tavoitteena.

Yhtenä tuotettuna erona oppikirjoissa oli ero eurooppalaisten kertomisen ja neekereiden mykkyuden välillä. Mykkyydellä oli toinenkin puoli, sillä Mustan Afrikan pitäminen mykkänä maanosana, antoi eurooppalaisille mahdollisuuden keksiä sille ominaisuuksia.⁴⁶⁸ Vastaavalla tavalla neekeri oli oppikirjoissa mykkä, jolloin hänelle voitiin keksiä ominaisuuksia tai antaa tehtäviä. Neekereiden ääni kuului vain heidän mekastaessaan tai käsittämättömissä lapsenomaisissa ääntelyissään, mutta dialogia ei synny, sillä etäisyys neekerin ja eurooppalaisen välillä oli liian suuri.⁴⁶⁹ Mykkyuden vuoksi eurooppalaisten oli toimittava välittäjinä neekereihin liittyvän tiedon viemisessä Eurooppaan.

6. Oppikirjojen neekerit ja me

Kansakoulun ja oppivelvollisuuden vuoksi maantiedon oppikirjoilla oli mahdollisuus levittää neekeridiskurssiaan ja luoda pysyviä mielikuvia neekereistä oppilaille, joille neekeri muuten oli varsin vieras. Oppikirjoissa 1920-luvulla esitetty ja luotu neekeridiskurssi sisälsi tärkeimpinä pidetyt neekeriin liitetyt asiat kuten neekerin ulkonäön, luonteen ja sivistyksen tai sivistymättömyyden. Neekeridiskurssi ei sisältänyt vain neekereitä vaan samanaikaisesti mukana olivat eurooppalaiset, joiden läsnäoloa Mustassa Afrikassa perusteltiin neekerissä ilmenneiden puutteiden avulla. Suomalaisista tehtiin oppikirjoissa yhdessä muiden eurooppalaisten kanssa meitä, joiden vastakohtana olivat toisina pidetyt neekerit. Suomalaisen eurooppalaisuus sai siten vahvistuksen oppikirjojen neekeridiskurssin avulla.

⁴⁶⁷ Hall 1992, 153-154.

⁴⁶⁸ Löytty 1994, 117.

⁴⁶⁹ Löytty 1997, 109.

Eurooppalaisten luomaan neekeridiskurssiin kuului oletus neekerin toiseudesta, jota toistettiin ja uusinnettiin oppikirjoissa. Oppikirjojen toiseus oli tavoitteellista, sillä toiseuden avulla voitiin vahvistaa itsestä luotavaa kuvaa. Oppikirjoissa neekeristä oli tullut tämän vuoksi itsen määrittelyn väline, jonka avulla omaa asemaa voitiin hahmottaa paremmin. Neekereiden avulla opetettiin ja selitettiin suomalaisuutta, sillä mitään kansaa ei esitetty yksinään vaan ne yhdistyivät muiden kansojen kuvauksiin. Neekereiden kuten kaikkien muiden vieraiden kansojen esittelyn taustalla oli jatkuva vertailu itsen, mutta vertailu ei ollut puolueetonta, sillä jo tarkastelukriteerit oli luotu omien intressien pohjalta. Kerrottaessa toisten kautta siitä mitä me emme olleet kerrottiin samalla se, mitä olimme. Neekerin toiseuden kuvaamisessa esitettiin toinen aina itseä huonompana. Itseä huonompi toinen oli merkki omasta korkeammasta kehityksestä, mutta samalla se oli varoitus siitä, mitä itsen tuli välttää pysyäkseen toisen vastakohtana.

Toiseuden luomisessa oli tavoitteena löytää eroja itsen ja toisen väliltä. Oppikirjoissa toiseuteen liittyvä erojen löytäminen ja esittäminen onnistui neekereiden osalta, sillä neekereiden avulla voitiin korostaa suomalaisten eroa heihin lukuisten oppikirjoissa esitettyjen esimerkkien avulla. Pelkät erot eivät olleet itsessään vielä merkittäviä, vaan ennen kaikkea tärkeitä olivat ne merkitykset, jotka eroihin liitettiin. Neekerin toiseus esitettiin juuri niitä merkityksiä käyttäen, jotka olivat oleellisia itsen kannalta ja joita pidettiin todellisina ja pysyvinä. Esimerkiksi jaoteltaessa ihmisiä eri rotuihin tai sivistys- ja luonnonkansoihin käytettiin niiden yhteydessä toiseutta vahvistaneita merkityksiä, joiden uskottiin lopullisesti todistavan ihmisten välillä oleva erilaisuus.

Oppikirjojen vertailuissa neekeri oli suomalaisen negatio ja vastakohta. Suomalaisen ja neekerin välille tuotetut erot olivat huomattavia eikä neekeriin haluttu samastua. Neekerin esittäminen toi kuitenkin esille myös samastumiskohteita, sillä neekeristä kerrottaessa hänen vastakohtaksi esitetyt muut eurooppalaiset olivat samastumiskohteita. Maantiedon opetuksessa tavoitteena ollut yhteyksien luominen ulkomaihin oli onnistunut nekeriä kuvaavissa oppikirjojen teksteissä, joissa suomalaisista tuli osa meitä. Meitä yhdistäväksi tekijäksi oli löytynyt yhteinen toinen, neekeri. Kuvattaessa muita eurooppalaisia Euroopassa ei tapahdu vastaa-

vaa samastumista tai edes tarvetta sille kuin mitä tapahtuu eurooppalaisten tava-
tessaan toisiaan Mustassa Afrikassa, jossa he kokivat suorittavansa samaa sivi-
tystehtävää.

Eri oppikirjoille yhteistä oli neekeridiskurssiin sisältyvä eurooppalainen näkökul-
ma, ja oletus neekereiden vieraudesta, jolloin nekeriin tutustuminen aloitettiin
hänen ulkonäkönsä kuvaamisella. Diskurssin varsinainen asiasisältö saattoi vaih-
della oppikirjoissa, ja eniten eroja löytyi nekerin sivistyksen kuvaamisessa. Oppi-
kirjoissa oli myös painotuseroja aihevalinnoissa, sillä jotkut oppikirjojen kirjoit-
tajat olivat halunneet korostaa tiettyjä asioita toisia enemmän, ja erona saattoivat
olla esimerkiksi erilaiset painotukset uskonnon tai talouden kuvaamisessa. Mah-
dollisuutta tehdä täysin muista poikkeavaa oppikirjaa ei edes ollut, sillä oppikirjo-
ja koskeneessa suunnitelmassa ja Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma oli an-
nettu ohjeet maantiedon opetukseen ja oppikirjoihin sisältyvistä aiheista.

Oppikirjan tekijät olivat luoneet neekeridiskurssin käyttämällä muita lähteitä, jol-
loin oppikirjojen diskurssin luominen oli tekijöiden valintoihin perustuvaa. Oppi-
kirjojen keskinäinen samankaltaisuus neekeridiskurssin osalta heijasti käytettyjen
lähteiden samankaltaisuudesta. Neekeristereotypiat, joita oli vuosisatoja toistettu
monissa lähteissä esiintyivät edelleen oppikirjoissa, mutta joitakin muutoksiakin
oli tapahtunut. Nekeri ei herättänyt ihailua jalona villinä, sillä jalosta villiyydestä
oli jäänyt oppikirjoihin lapsellisuus ja puute olla hyödyntämättä ympäröivää luon-
toa tehokkaasti. Verenhimoinen kannibaali –stereotypia taas oli säilynyt jaloa vil-
liä muuttumattomampana, ja se näkyi kertomuksissa kannibaaliheimoista, neeke-
risatureista ja julmuudesta, joka vallitsi neekereiden keskinäisissä suhteissa.

Stereotyypioiden ja laajemmin neekeridiskurssin pysyvyys ei ole merkki niiden to-
dellisuudesta vaan hyödyllisyydestä. Mikään stereotyypioista ei poistunut koko-
naan, mutta stereotyypioiden asema vaihteli keskenään, jolloin tiettyinä aikana pää-
huomio kiinnitettiin johonkin stereotyypiaan toisten ollessa samanaikaisesti
taustalla. Stereotyypien vaihtelut eivät olleet yhteydessä ensisijaisesti nekerin
muuttumiseen, sillä nekeri esitettiin ominaisuuksia vailla olevana tai läpinäkyvä-
nä, jonka ominaisuudet eurooppalainen tunnistaa välittömästi nekeriä katsoes-
saan. Stereotyypien muuttumiseen liittyivätkin eurooppalaisiin, jotka käyttivät t-

selleen hyödyllisintä stereotypiaa. Oppikirjoissa esitetty käsitys neekereistä oikeutti tai jopa velvoitti eurooppalaisia olemaan Mustassa Afrikassa. Lapsellinen, laiska ja sivistymätön neekeri tarvitsi oppikirjojen mukaan eurooppalaista, jolla oli oikeus neekerin fyysiseen ja henkiseen hallitsemiseen.

Oppikirjan tekijöiden mielestä ei ollut tarpeellista muuttaa neekeridiskurssia 1920-luvun aikana, sillä neekeri pysyi heidän mielestään samanlaisena koko vuosikymmenen ajan ja vielä pitkään sen jälkeenkin. Se, että kuva neekeristä ei muuttunut oppikirjoissa tai muissakaan neekeristä kertovissa teksteissä kertoo eurooppalaisten omasta muuttumattomuudesta ja sen tavan pysyvyydestä, jolla suhtauduttiin Euroopan ulkopuolisiin kansoihin. 1920-luvun oppikirjoissa neekeri oli esitetty tavalla, joka sopi eurooppalaisten tavoitteisiin ja aikeisiin Mustassa Afrikassa. Neekeri oli esitetty ennen kaikkea sivistymättömänä, mikä sopi hyvin suomalaisten lähetystyöhön ja sen tuomaan meidän, eurooppalaisten, yhteyttä korostavaan ajatukseen.

Afrikkaa voitiin pitää oppikirjoissa eurooppalaisille tuntemattomimpana maanosana. Tuntemattomuus oli vaatinut useita tutkimusmatkoja, mutta siitä huolimatta Musta Afrikka, neekerin alue, oli vielä oppikirjoja kirjoitettaessakin eurooppalaisille vieras. Oppikirjassa voitiin lähteä eräänlaiselle tutkimusmatkalle Mustaan Afrikkaan, ja jäljitellä aiempia sinne tehtyjä tutkimusmatkoja. Oppikirjan matkan edetessä opittiin neekereistä yhä enemmän asioita, mutta neekeri jätettiin oppikirjoissa etäiseksi hahmoksi, toiseksi. Neekeriä voitiin katsoa ja tutkia, mutta hänen ei annettu koskaan kertoa itse itsestään. Neekeristä oli tehty mykkä, jolloin ei ensisijaisesti oltu kiinnostuneita neekeristä vaan hänen toiseudestaan, joka korostui mykkyyden vuoksi. Vain eurooppalaisen havaintoon perustunut kuva neekeristä oli puutteellinen, ja neekeri jäi edelleen oppikirjoissa tuntemattomaksi toiseksi.

Lähteet

Oppikirjat

Aro 1920: Aro, J.E. Kansakoulun maantieto. 10. painos. Helsinki.

Favorin 1920: Favorin, Hanna. Maantiede, kansakoulun oppi- ja lukukirja. 11. painos. Porvoo.

Hänninen 1925: Hänninen, Kaarlo. Kansakoulun maantieto ja kotiseutuoppi. 1. painos. Helsinki.

Hänninen 1927: Hänninen, Kaarlo. Kansakoulun maantieto ja kotiseutuoppi. Moniopettajaisia kouluja varten sovitettu painos. N:o 2. 1. painos. Helsinki.

Jotuni 1920: Jotuni, Alfred. Kansakoulun maantiede. 4. painos. Porvoo.

Leiviskä 1926: Leiviskä, Iivari. Kansakoulun maantieto, yläluokkien oppimäärä. 1.painos. Hämeenlinna.

Soininen & al. 1921: Soininen, Mikael ja Kaila, E.E. Kansakoulun uusi maantieto. 3. painos. Helsinki.

Tolvanen 1929: Tolvanen, Viljo. Kansakoulun maantieto II, yläluokkien oppimäärä. 1. painos. Helsinki.

Virallisjulkaisut

Komiteanmietintö 1899:10. Suunnitelma Suomen kansakoulujen oppi- ja lukukirjoja varten.

Komiteanmietintö 1925:14. Maalaiskansakoulun opetussuunnitelma.

Kirjallisuus

Aikalaiskirja 1933: Aikalaiskirja. Henkilötietoja nykypolven suomalaisista 1934.

Toim. Osmo Durcman, I. Havu ja Lauri Hendell. Helsinki.

Fairclough 1997: Fairclough, Norman. Miten media puhuu. Suom. Tampere.

Forsman 1912: Forsman, Jaakko. Tietosanakirja IV. Toim. Wäinö Bonsdorff & al. Helsinki.

Grotenfelt 1912: Grotenfelt, Arvi, Tietosanakirja IV. Toim. Wäinö Bonsdorff & al. Helsinki.

Hall 1992: Hall, Stuart. Kulttuurin ja politiikan murroksia. Toim. Juha Koivisto, Mikko Lehtonen, Timo Uusitupa ja Lawrence Grossberg. Jyväskylä.

Hall 1999: Hall, Stuart. Identiteetti. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman. Tampere.

Halmesvirta 1994a: Halmesvirta, Anssi. Turanialaisia ja herrasneekereitä –aatehistoriallisia tutkimuksia brittiläisestä rotuajattelusta. Historiallinen Arkisto 103. Tampere.

Halmesvirta 1994b: Halmesvirta, Anssi. Eurooppalaisen pimeä puoli: antropologien ´neekeri´ 1860-luvun Englannissa. Teoksessa Eurooppalainen ihminen –todellisuutta, ihanteita ja pelkoja. Toim. Anssi Halmesvirta. Jyväskylä.

Heikinheimo 1955: Heikinheimo, Ilmari. Suomen elämäkerrasto. Porvoo.

Hietala 1979: Hietala, Marjatta, Näkemyksiä eri roduista Suomessa käytetyissä yleisen historian ja maantiedon oppikirjoissa 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa. Teoksessa *Wie es eigentlich gewesen*. Aira Kemiläiselle omistettu juhla-kirja. Toim. Kalevi Ahonen, Matti Myllykoski ja Jorma Tiainen. *Studia Historica*

Jyväskyläänsia 18. Saarijärvi.

Isaksson & al. 1999: Isaksson, Pekka ja Jokisalo, Jaakko. Kallonmittaajia ja skinejä –rasismin aatehistoriaa. Helsinki.

Kemiläinen 1985: Kemiläinen, Aira. Johdanto. Teoksessa Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset. Toim. Aira Kemiläinen. Historiallinen Arkisto 86. Helsinki.

Kivistö & al. 2002: Kivistö, Ari ja West, Pirjo. Mustaa valkoisella –Afrikka eurooppalaisen katseen kohteena. Ulkoasiainministeriön kehitysyhteistyösasto. Helsinki.

Knuuttila & al. 1995: Knuuttila, Seppo ja Paasi, Anssi. Tila, kulttuuri ja mentaliteetti. Maantieteen ja antropologian yhteyksiä etsimässä. Teoksessa Manaajista maalaisaateliin –tulkintoja toisesta historian, antropologian ja maantieteen väli-maastossa. Toim. Kimmo Katajala. Jyväskylä.

Livingstone 2000: Livingstone, David. Afrikkalainen päiväkirjani. Suom. Mikko Kilpi. Toim. James .I. Macnair. Helsinki.

Löytty 1994: Löytty, Olli. Niilin lähteillä –tutkimusmatka länsimaiseen Afrikka-diskurssiin. Teoksessa Me ja muut –kulttuuri, identiteetti, toiseus. Toim. Marjo Kylmänen. Tampere.

Löytty 1997: Löytty, Olli. Valkoinen pimeys –Afrikka kolonialistisessa kirjallisuudessa. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja 55. Jyväskylä.

Mattila 1996: Mattila, Markku. Syrjintää tieteen keinoin –rotuhygieniä ja rasismi. Teoksessa Kuokkavieraiden pidot. Toim. Jarmo Peltola ja Pirjo Markkola. Tampere.

Miles 1994: Miles, Robert. Rasismi. Suom. Antero Tiusanen ja Juha Koivisto. Jyväskylä.

Oksanen 1997: Oksanen, Markku. Johdanto. Teoksessa Ympäristöfilosofia. Toim. Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes. Tampere.

Paasi 1984: Paasi Anssi, Kansanluonnekäsitteestä ja sen käytöstä suomalaisissa maantiedon oppikirjoissa – tutkimus alueellisista stereotypioista. Joensuun yliopisto Kasvatustieteiden tiedekunta tutkimuksia 2. Joensuu.

Paasi 1998: Paasi Anssi. Koulutus kansallisena projektina: ”Me” ja ”muut” suomalaisissa maantiedon kouluoppikirjoissa. Teoksessa Elävänä Euroopassa – muuttuva suomalainen mentaliteetti. Toim. Pertti Alasuutari ja Petri Ruuska. Suomen itsenäisyyden juhlarahasto nro 210. Tampere.

Paasi 2002: Paasi, Anssi. Rajat ja identiteetti globalisoituvassa maailmassa. Teoksessa Eletty ja muistettu tila. Toim. Taina Syrjämaa ja Janne Tunturi. Historiallinen arkisto 215.

Packalén 1993: Packalén, Eva. Afrikan keksiminen – diskursiivinen valta siirtomaisten hallinnassa. Teoksessa Historian alku – historian filosofia, aatehistoria, maailmanhistoria. Toim. Tuomas Seppä, Tapani Hietaniemi, Heikki Mikkeli ja Juha Sihvo. Helsinki.

Pietarinen 1993: Pietarinen, Juhani. Ihmiskeskeinen ja luontokeskeinen ympäristöetiikka. Teoksessa Ympäristökasvatus. Toim. Anneli Kajanto. Jyväskylä.

Pieterse 1992: Pieterse, Nederveen Jan. White on Blacks. Images of Africa and Blacks in Western Popular Culture. New Haven & Lontoo.

Pitkänen 1999: Pitkänen, Mirja. Afrikka viktoriaanisen ladin silmin.

Teoksessa Aatteiden kamppailu elintilasta –viktoriaanisen ajan näkemyksiä ihmisestä ja yhteiskunnasta. Toim. Anssi Halmesvirta ja Reijo Valta. Yleisen historian tutkimuksia 10. Jyväskylä.

Rantanen 1994: Rantanen, Päivi. Hevosenkaltainen kansa –suomalaisuus topeliaanisessa diskurssissa. Teoksessa Me ja muut –kulttuuri, identiteetti ja toiseus.

Toim. Marjo Kylmänen. Tampere.

Rantonen 1994: Rantonen, Eila. Länsimaisen estetiikan rasismi. Teoksessa Me ja muut –kulttuuri, identiteetti, toiseus. Toim. Marjo Kylmänen. Tampere.

Rantonen 1999: Rantonen, Eila. Kauniit ja älykkäät eurooppalaiset –rotu ja etnosentrismi valistusajan kauneus- ja kulttuurikäsityksissä. Teoksessa Eriarvoisuus, valistuksen lupaus ja rasismi. Toim. Pekka Isaksson ja Jaakko Jokisalo. Historiallinen Arkisto 112. Helsinki.

Rouhiainen 1974: Rouhiainen, Pirkko. Historian koulukirjat poliittisen mielipiteen muodostajina maailmansotien välisenä aikana. Historiallinen Aikakauskirja n:o 4.

Rikkinen 1978: Rikkinen, Hannele. Aluemaantieteen kouluopetuksen kehitys. Terra 1978 n:o 1. Suomen Maantieteellisen Seuran aikakauskirja.

Rytkönen 1989: Rytkönen, Seppo. Katsaus nykyiseen Afrikan historian tutkimukseen. Historiallinen Aikakauskirja n:o 1.

Tamminen 1998: Tamminen, Kalevi. Suomalaisen uskonnon didaktiikan kehityslinjoja. Teoksessa Uskonnonopetuksen käsikirja. Toim. Markku Pyysiäinen ja Jarkko Seppälä. Juva.

Taylor 1997: Taylor, Paul. W. Luonnon kunnioittamisen etiikka. Teoksessa Ympäristöfilosofia. Toim. Markku Oksanen ja Marjo Rauhala-Hayes. Tampere.

Tiainen-Anttila 1989: Tiainen-Anttila, Kaija. Musta Afrikka. Eurooppalaisten käsityksiä Saharan eteläpuolisesta Afrikasta ja sen asukkaista 1713-1789. Painettu yleisen historian sivulaudaturtyö. Jyväskylän yliopisto.

Tietojätti A-Ö 1983: Tietojätti A-Ö. Gummeruksen yksiosainen tietosanakirja. Päätoim. Jorma O. Tiainen. Jyväskylä.

Tietosanakirja IV 1912: Tietosanakirja IV. Toim. Wäinö Bonsdorff & al. Helsinki.

Tietosanakirja V 1913: Tietosanakirja V. Toim. Wäinö Bonsdorff & al. Helsinki.

Turunen 1994: Turunen, Ari. Europe paljastaa American: eurooppalaisen maailmankuvan hahmottuminen. Teoksessa Eurooppalainen ihminen –todellisuutta, ihanteita ja pelkoja. Toim. Anssi Halmesvirta. Jyväskylä.

Viitala 1976: Viitala, Pentti. Iivari Leiviskän syntymästä 100 vuotta. Terra n:o 3. Suomen Maantieteellisen Seuran aikakauskirja.

